

HANDELINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR PRAKTISCHE THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAP

2020 | 1

De magie van
het gesproken woord

HANDELINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR PRAKTISCHE THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAP

ONDER REDACTIE VAN FRANCISCA FOLKERTSMA EN CISKA STARK (THEMA)

INHOUD

T H E M A

- 3 **De magie van het gesproken woord – actuele homiletiek**
CISKA STARK
- 9 **De impact van de context**
NYNKE DIJKSTRA & CISKA STARK
- 17 **Retorica en preek**
LIUWE WESTRA
- 23 **Inspirerend preekster: Sojourner Truth**
ELEONORA HOF
- 33 **‘Moving Sermons’**
De persuasieve effecten van preken
HENK STOOORVOGEL
- ONDERZOEKSPRAKTIJK
- 43 **Discipelschap door ‘kliederkerk’**
Verbinding met andere kerkplekken nodig
MART VAN DER MEULEN & NELLEKE PLOMP
- 55 **Geestelijke verzorging leren met casussen**
STEFAN GÄRTNER
- 63 **De diaconale monitor, een werkbare spiegel**
ELLEN HOGEMA, KLAAS DE JONGE, HANS JONKER,
HERMAN NOORDEGRAAF
- 73 **Trendbericht Liturgische en rituele studies 2016-2019**
MARTIN HOONDELT

EN VERDER:	Aan de lezer	1	De promotie	70
	In beeld	30	Actueel	78
	Interview	37	Volgend nummer	
	Tips bij het thema			

JAARGANG 47 • 2020 | 1 • WWW.HANDELINGEN.COM

Handelingen levert een waardevolle bijdrage aan het professionele handelen van pastores, geestelijk verzorgers en andere betrokken academici, die de reflectie op de religieuze en levensbeschouwelijke aspecten van hun eigen beroepspraktijk willen verdiepen. *Handelingen* wil enthousiaste professionals een inhoudelijke oriëntatie bieden voor hun omgang met kerkleden, cliënten of personeel op terreinen van geloof, spiritualiteit, zingeving, levensoriëntatie en gemeenschapsvorming.

Redactie

dr. Jorge Castillo Guerra, prof.dr. Monique van Dijk-Groeneboer, drs. Harry Harmsen (webredacteur), drs. Theo van Leeuwen, Tom Lormans MA, dr. Eric Luijten, dr. Erica Meijers, drs. René Rosmolen (beeldredacteur), dr. Hans Schaeffer, prof.dr. Hans Schilderman (hoofdredacteur), dr. Ciska Stark, dr. Theo van der Zee

Redactiesecretariaat

Francisca Folkertsma-Huizer MA
Dick Ketstraat 79
6717 NZ Ede T 0318 701054
redactiesecretariaat@handelingen.com

Eindredactie

Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG (Zoetermeer)

Vormgeving

Frank de Wit (Zwolle)

Foto's

Omslag en binnenwerk: René Rosmolen

Uitgave, administratie en advertentie-exploitatie

KokBoekencentrum
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
T 088 700 2780 (9.00-12.00 uur)
E handelingen@kokboekencentrum.nl

Abonnementen

Handelingen verschijnt viermaal per jaar. De jaargang loopt parallel met het kalenderjaar. De prijs van een jaarabonnement bij automatische incasso (voor een factuur betaalt u € 1,- toeslag) bedraagt in Nederland € 51,95; studentenabonnement € 27,50 (na inzendend fotokopie collegekaart; abonnement buitenland € 68,65. Los nummer € 16,00 (excl. € 1,50 porto), te bestellen via www.handelingen.com. Een proefabonnement voor 2 nummers kost € 19,50. Een abonnement kan elk gewenst moment ingaan. Na het eerste jaar wordt het abonnement automatisch omgezet in een abonnement voor onbepaalde tijd met een opzegtermijn van drie maanden.

CBB

Dit tijdschrift wordt voor visueel gehandicapten uitgegeven op Daisy-cd-rom en/of in braille, grootletter of via de Elektronische Postbus. Informatie en opgave: Christelijke Bibliotheek voor Blinden en Slechtzienden
Postbus 131, 3850 AC Ermelo
T 0341 56 54 77
E klantenservice@cbb.nl

ISSN 0165-5411

© 2020 Uitgeverij KokBoekencentrum, Utrecht, Onderdeel VBK|Media

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit tijdschrift is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Uniek genre

Als kind had ik het niet zo op preken. Zoals menig rooms-katholiek jongetje met een vermeende roeping had ik een eigen toga (gordijn van mijn oma), een missaaltje (de catechetische kindervariant) en zelfs een liturgisch altaar (in mini-variant uiteraard). Er was voor mijn familie dan ook veel te zien wanneer ik de mis opdroeg, katholieken belijden hun geloof immers met de ogen.

Dat het geloof niet met de oren beleefd hoefde te worden – zoals onder protestanten gebruikelijk is – was des te beter, want als kind stotterde ik zo sterk dat een preek er niet in zat. Voor mijn roomse familie al lang goed dus, maar voor mij een kwelling. Stotteren is niet leuk en de vrolijke stotteraar is echt een mythe. Ik streepte als puber al die baanperspectieven weg waarin je het woord moest voeren. Je houdt dan niet veel over. Behalve wat angsten, een dosis introversie en een flinke scheut eenzaamheid.

Het schijnt dat Mozes stotterde. God suggereert in de Epifanie van het brandende braambos dat Mozes' broer Aäron wel voor hem zou spreken, en zo gebeurde. Prachtig. Ik had zelf die luxe niet, maar het gaf me nu wel moed dat ik God aan mijn zijde voelde staan. In de Korinthe-brieven lijkt ook Paulus te stotteren; misschien is het zelfs wel de 'doorn in het vlees' waarover hij spreekt. Later, als student theologie bedacht ik niet zonder enige zelftroost dat je over God alleen stotterend kunt spreken. Maar ook nu ik het stotteren grotendeels van me heb afgeschud en ik dolgraag preek in mijn eigen Studentenkerk, laat die gedachte me niet meer los. Een preek is geen prestatie maar een handicap. Geloven is *'dealing with the undealable'* en hoe mooi is het niet dat je dat ook nog kunt horen?

Voordat er misverstanden ontstaan over dit themacluster 'de magie van het gesproken woord': dat gaat niet over spraakhandicaps maar inderdaad over preken. Dat unieke genre wordt prachtig belicht – én verbeeld: in een fotoserie 'Preken is voor mij ...' Is het woord inderdaad magie? Het antwoord laat ik graag aan de lezer, maar liever nog aan de luisteraar.

À propos, naast het themadeel in Handelingen vindt u ook telkens een deel waarin we verslag doen van de onderzoekspraktijk in de praktische theologie en religiewetenschap. U herkent dat aan de blauwe band aan de rechterzijde.

Hans (prof.dr. J.B.A.M.) Schilderman is hoofdredacteur van *Handelingen* en hoogleraar Religie en Zorg aan de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.
E h.schilderman@ftr.ru.nl

De magie van het gesproken woord – actuele homiletiek

Voor een goede preek of homilie hoeft je niet meer naar de kerk te gaan. Via kerkomroep.nl of kerkdienstgemist.nl zijn per jaar alleen al in Nederland 150.000 kerkdiensten met beeld en/of geluid live of achteraf te volgen, gewoon thuis via de laptop.

Preekkanaal YouTube

Podcasts met dagelijkse overdenkingen zoals op Lazarus.nl en EerstDit.nl hebben in korte tijd een grote populariteit gekregen onder veelal jonge christenen. Niet langer de dorpskerk, maar het internet levert het geestelijk voedsel voor gelovigen en zoekers van allerlei gezindte.

Islamitische vrijdagpreken, *hindi pravachan* en christelijke overdenkingen van vooral fundamentalistische signatuur zijn in overvloed op YouTube te vinden. Sommige Nederlandse orthodox-protestantse studenten oriënteren zich langs deze weg op puriteinse preken uit de Verenigde Staten.

Hoe groot de invloed van dit verschijnsel is, is nauwelijks te meten, maar de tendens is internationaal en reikt ook buiten de muren van het religieuze instituut.

Dat was wel vaker zo. Het gold ook in de Middeleeuwen al voor de christelijke predi-

king, wanneer er buiten de specifiek liturgische context en/of in de open lucht geprekeet werd. Tijden waarin verandering in de lucht zat en religieuze opwekking plaatsvond, waren bovendien altijd verbonden met preekbewegingen. Religieuze vernieuwing vraagt immers om communicatie en de prediking is een belangrijke vorm van massacommunicatie.

Festival van preken

Dit themaccluster over 'prediking' geeft een weerslag van een aantal bijdragen op het (vooral protestantse) preekfestival dat op de derde dinsdag in september 2019 in Amersfoort werd gehouden. Dat de dag het karakter van een festival kreeg, correspondeerde met het hedendaagse verschijnsel om van elke liturgische bijeenkomst een op beleving gericht 'event' te maken. De 'festivalisering' van onze cultuur gaat wat dat betreft niet aan de kerk voorbij.

Het preekfestival diende vooral tot onderlinge bemoediging voor collega-predikers, die het ambacht van de prediking met hart en ziel vervullen maar voor wie het veelal moeilijk is om

< *Adriaan Plantinga, Maria Christina Kapel Den Dolder: 'Woorden van toen proeven in de tijd van nu.'*

daar direct resultaat van te zien bij de slinkende aantallen kerkbezoekers. Zoals Augustinus al veelvuldig de apostel Paulus citeerde: ‘Ik heb geplant, Apollos heeft begoten, maar God gaf de groei’ (Augustinus 2001, 59).

Het verschijnsel prediking bleek het waard om gevierd te worden, zoals Kees van Ekris bij de opening zei: ‘Misschien is een festival wel een uitstekend moment om elkaar te herinneren aan de vreugde van waaruit wij leven en spreken, en aan de vreugde die het doel van ons spreken is.’

De preek vieren

In dit themacluster schetsen we een aantal aspecten die het mogelijk maken om de preek te blijven vieren. Zo is daar de blijvende waarde en misschien wel herontdekking van de retorica (Westra).

We proberen de spannende confrontatie wanneer preken geen tijdloze waarheden blijven, maar concreet durven worden in de context waarin ze uitgesproken worden (Dijkstra).

En waar tot op vandaag de kwestie van toelating tot het gilde van predikers in sommige kerken een brekpunt blijft, kunt u al dan niet met verbazing en bewondering kennis nemen van prediksters uit de negentiende eeuw die zich toen al evenzeer geroepen voelden tot het predikambt als vele vrouwen en mannen nu (Hof).

Het deed mij denken aan het onderzoek van Anne-Carter Florence naar prediksters uit de Nadere Reformatie. Florence toont aan, dat wie de definitie van prediking oprekt en onder prediking niet alleen het door de kerk geautoriseerde en gesanctioneerde religieuze spreken verstaat, een veel breder en gevarieerder palet van spre-

kers en preeksters in beeld krijgt dan dat het dominante discours of de traditionele homiletiek laat zien. De magie van het gesproken woord beweegt zich immers breed in onze cultuur.

Hieronder volgt daarom een verkenning van de homiletische kracht die zich daarin momenteel manifesteert.

Communicatie en smartphone-cultuur

Onze communicatieve cultuur is meerdimensionaal geworden, zeker als het om massacommunicatie gaat. Beïnvloeding geschiedt door online en offline communicatie tegelijkertijd, door woord, beeld en geluid in samenspel en via een communicatieve strategie die altijd meer dan één medium omvat. De smartphonecultuur claimt telkens wisselende, korte aandacht. Dat heeft zijn weerslag op de spanningsboog van prediking, die door de tijd heen korter is geworden.

Toch blijkt het gesproken woord nog altijd een belangrijke stem te zijn. In het seculiere veld vormen *TED-talks* een inspiratiebron voor velen. De jonge klimaatactiviste Gretha Thunberg krijgt media-aandacht vanwege haar acties én toespraken. Zo nu en dan zijn het politieke redevoeringen die de gemoederen raken, zoals de met cultuurchristendom doorspekte redevoering van Thierry Baudet na de verkiezingen in maart 2019.

En een jaar eerder was het de trouwpreek door bisschop Michael Curry bij het huwelijk

- *Bij religieuze vernieuwing is prediking een belangrijke vorm van massacommunicatie*

- *De prediker vandaag heeft de kans om te midden van alle vluchtigheid het geheugen voor God op te wekken*

van de Britse prins Harry en Meghan Markle die wereldwijd bewondering oogstte, omdat hij in staat was in een heel directe aanspraak een herkenbaar thema als de liefde op universele wijze met humor en gevoel te concretiseren en niet schroomde om de pijnlijke kanten ervan ook impliciet te benoemen. Zijn preek was een voorbeeld van retorische ‘celebration’, zijn persoon als zwarte bisschop maakte hem tot *outsider* die meer kon zeggen dan iedere andere hofprediker ooit zou kunnen doen, en zijn als authentiek ervaren charisma verleende hem een grote gunfactor.

Het feit dat deze preek door velen als uiterst relevant werd ervaren, toont aan hoezeer liturgisch ritueel én adequate verwoording nog altijd een extra dimensie kunnen verlenen aan bezinning op het leven bij tijd en gelegenheid.

God herinneren

De meerwaarde van het *live* gesproken woord, de *viva vox* van de prediker in of buiten een liturgische bijeenkomst, kan verschillende functies dienen. Vanouds zijn er in elk geval het onderricht, de verkondiging, de vermaning en de vertroosting. De acte van prediking ‘sticht’ niet alleen de hoorders individueel, zoals men in protestantse kringen placht te zeggen, maar ze sticht ook gemeenschap tussen de aanwezigen onderling: men beleeft dit woord in deze situatie, het woord gebeurt.

Theologisch staat er dan ook iets op het spel: niet het woord van de prediker is louter functioneel, het kan tevens een sacramenteel karakter dragen. Het is niet alleen de echo of neerslag van een bijbelwoord van Godswege, maar daarin en daardoor communiceert God zelf met de hoorder.

Deze dimensie raakt aan de diepste *drive* van de prediker: een woord van Godswege delen. In een tijd van korte concentratie en snelle communicatie is dat een enorme uitdaging, omdat het de lange adem van het luisteren, het bidden en het studeren vraagt. Alleen daarmee houdt de lokale prediker het op de lange duur uit.

Jeffrey Arthurs (2017) karakteriseert de functie van de prediking op die manier in onze veeleisende tijd als ‘*remembering God*’. Hij haakt hiermee aan bij de meest centrale functie van liturgisch ritueel, namelijk ‘gedenken’. De prediker vandaag heeft de kans om te midden van alle vluchtigheid het geheugen voor God op te wekken, om de herinnering aan God levend te houden en om dat te doen via verhalen, symbool, stijl en ceremonie. Logisch dat narratieve prediking in de homiletiek veel aandacht krijgt.

Theologie van verzet

In de homiletische bezinning van het laatste decennium is veel aandacht voor de profetische dimensie van prediking. Dat valt te duiden als een reactie op naar binnen gekeerde theologie en prediking aan het einde van de vorige eeuw. Naast geloofstoerusting is ethiek opnieuw een vigerend thema in de prediking. Dit komt grotendeels op vanuit onvrede met de bestaande dominante neoliberale consumptiecultuur.

Phil Snider en anderen (2018) zien daarbij drie bewegingen in de preken die in deze traditie staan: ze contrasteren de wereld waarin we leven met Gods bedoelingen, ze nodigen de hoorders uit om te proeven van de alternatieve werkelijkheid waarin Gods bevrijdende werk wordt ervaren en ze equiperen luisteraars om recht te doen en waarheid lief te hebben. Deze kritische of profetische dimensie van prediking kan uiteraard alleen gedijen in een atmosfeer waarin de prediking moreel gezag heeft.

Leah Shade (2019) zet vanuit haar onderzoek naar prediking over controversiële thema's op een rijtje hoe de prediker in dit gezag kan groeien: vooral geworteld blijven in de bijbelse bronnen, de eigen gevoeligheid voor thema's van gerechtigheid oefenen, concreet zijn en vooral ook in gesprek blijven. Vanuit andere studies blijkt ook hoezeer verbeeldingskracht daarbij van belang is. Kun je je Gods wereld eigenlijk wel voorstellen? Het resultaat zal vast en zeker een meer subversieve prediking zijn.

Prediking als dialoog

Het Nederlandse preekfestival was een overwegend protestants en cultureel 'wit' initiatief. Wereldwijd heeft prediking meer kleur en klanken.

In de homiletiek wordt preekkunde steeds meer gezien als een onderzoeksveld waarin ook communicatie- en culturele wetenschappen op geïntegreerde wijze bijdragen. De tijd dat de preek vooral toepassing van theologie was, is immers voorbij. De verwoording en belichaming van de prediking zijn uitingen van theologie op zich: het zijn praktijken die staan voor een visie op God, mens en wereld.

Een homileet als John McClure pleit in dat verband ook voor prediking als een vorm van religieuze communicatie die veel verder gaat dan de toespraak van een geautoriseerd persoon tot een groep mensen. Al vanaf de jaren negentig stelde hij een vorm van 'ronde-tafelprediking' voor, waarin het schema van spreker versus hoorders wordt doorbroken door van de prediking een evenwaardige conversatie te maken.

Inmiddels ziet McClure deze noodzaak alleen maar groter geworden: in onze wereld is het van uiterst belang om communicatieve ruimte te scheppen waar mensen met elkaar over morele dilemma's in contact treden en de liturgie en prediking vormen zo'n ruimte. In navolging van Habermas pleit McClure daarbij voor waarheid, recht, betrouwbaarheid en schoonheid als ijkpunten in het discours.

Magie

Voor predikers is het houden van een preek of homilie dikwijls een last en vreugde tegelijkertijd. Geloofwaardige prediking is allereerst ambachtelijk en creatief werk, maar het is ook nog eens een persoonlijke investering, soms een worsteling en vaak een geestelijke oefening die het hart van de roeping als theoloog raakt.

God ter sprake brengen, dat kan niet iedereen zomaar. Daar is geestelijk leven en veel gebed voor nodig, alsmede de magie van het gesproken woord en de kracht van de Geest. Kansen genoeg voor een goed woord.

- *Profetische dimensie kan gedijen in een atmosfeer waarin de prediking moreel gezag heeft*

Literatuur

- Arthurs, Jeffrey D. (2017). *Preaching as Reminding: Stirring Memory in an Age of Forgetfulness*. Downers-Grove, IL: IVP Academic.
- Augustinus, Aurelius (2001). *Als lopend vuur. Preken voor het liturgisch jaar 2*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Richard van Zaalen o.f.m., Hans van Reisen en Sander van der Meijs. Amsterdam: Ambo.
- Florence, A.-C. (2007). *Preaching as Testimony*. Louisville: Westminster John Knox.
- McClure, J.S. (2018). *Speaking Together and with God: Liturgy and Communicative Ethics*. Lanham, MD: Fortress Academic.
- Schade, L.D. (2019). *Preaching in the Purple Zone: Ministry in the Red-Blue Divide*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishing.
- Snider, Ph. (ed.) (2018). *Preaching as Resistance: Voices of Hope, Justice, and Solidarity*. St. Louis: Chalice Press.

Bronnen

- nos.nl/artikel/2277077-de-uil-van-minerva-en-oikofobie-wat-zei-baudet-nou-eigenlijk.html
- preekfestival.nl/2019/09/30/kees-van-ekris-overdenking-openingsbijeenkomst-preekfestival/
- trouw.nl/religie-filosofie/lees-hier-de-veelbesproken-preek-terug-die-michael-curry-uitsprak-op-het-huwelijk-van-harry-en-meghan~bde82a17/

Ciska (dr. F.) Stark is directeur Onderwijs van de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam/Groningen en docent Praktische theologie.
E fstark@pthu.nl

TIPS BIJ HET THEMA

Websites

www.preekwijzer.nl

Online community voor preekvoorbereiding en preekschetsen van uitgeverij KokBoekencentrum.

www.izb.nl

Cursusaanbod preektrainingen en website met homiletische artikelen vanuit de IZB – voor zending in Nederland.

www.tijdschriftvoorverkondiging.org/

Exegese- en preektijdschrift vanuit de Nederlandse Provincie van Franciscanen.

www.lazarus.nl

7x7 tour 2017 met korte vlogs en toespraken over christelijke thema's en cultuur vanuit de Evangelische Omroep.

preekfestival.nl/terugkijken/

Met onder meer een interview van Coen Constandse met ds. Wessel ten Boom over prediking.

www.homiletic.net

Internationale artikelen in tijdschrift van Academy of Homiletics.

De impact van de context

Een van de workshops op het preekfestival van 19 september 2019 in Amersfoort ging over 'contextueel preken'. Drie voorgangers waren gevraagd om vanuit hun eigen context een korte preek te houden over Lucas 5:27-32, de roeping van Levi. Bettelies Westerbeek presenteerde een preek vanuit de context van een multiculturele achterstandswijk in Den Haag; Pieter-Kars van der Kamp vanuit een dorp in Groningen; en Rikko Voorberg vanuit de context van kunstenaars in Amsterdam, zijn PopUpKerk. Hebben deze verschillende contexten merkbaar impact op de inhoud van de preek en zo ja, hoe dan?

Wat is contextueel preken?

Contextueel preken is een vorm van theologiseren met het oog op de concrete taal, gebruiken, ervaringen en tradities van de doelgroep. Het vraagt van de prediker om rekening te houden met de condities van de hoorders, zodat zij een preek niet alleen kunnen begrijpen maar ook bereid zullen zijn om deze toe te laten in hun beleveningswereld. Elke goede communicator is zich daarmee bewust van de situatie waarin hij of zij spreekt en past bewust of onbewust taal en inhoud daarop aan.

Ook in de Bijbel zien we hoezeer een prediker als Paulus zijn gehoor toespreekt in termen die passen bij het betreffende publiek. Op de Areopagus (Handelingen 17) gebruikt hij een ander taalveld dan wanneer hij de agrarische samenleving van Lystra in Handelingen 14:16 wil overtuigen van zijn boodschap.

Elke preek wordt dus uitgesproken in een

bepaalde concrete situatie en wordt mede daardoor gekleurd. De tekst die aan de preek ten grondslag ligt, komt bovendien voort uit een specifieke context en de hoorders van nu verstaan de preek ook in hun persoonlijke situatie. Het begrip context heeft dus meer lagen.

De term contextuele prediking is vooral getoonzet door de missionaire beweging. Daar is het besef gegroeid dat geloof zich vormt in de cultuur en taal van degenen die haar vormgeven, en dat wie prekt, zoveel mogelijk de taal spreekt van deze cultuur en context om de boodschap werkelijk te laten indalen, ofwel 'incarneren' in de situatie.

Daar is meer voor nodig dan in de preek ingaan op de actualiteit. Een toespraak die niet méér doet dan de actuele situatie of concrete context benoemen, krijgt al snel iets vermoeiends. Mensen komen niet om in een spiegel te kijken en uitsluitend een verdubbeling te zien van hetgeen hun eigen werkelijkheid is, ze komen juist om in deze werkelijkheid een nieuw perspectief te ontwaren.

< Hennie Kievit, GGZ Centraal: 'Preken is oefenen in verbeelding en worstelen om de zegen.'

Dat nieuwe perspectief wordt opgeroepen doordat er een meer-dimensionale kijk ontstaat op de tekst én de context. Dat effect wordt bijvoorbeeld bij de preekvoorbereiding al opgeroepen door een bijbeltekst in verschillende situaties te lezen en het effect ervan te proeven.

Lees maar eens het verhaal van Levi de tollenaar in de huiskamer van een hospice, in de bestuurskamer van een onderneming en in de voetballeedkamer. Proef het verschil dat dit oproept. In elke context klinkt de tekst niet alleen anders, maar vormt zich ook een nieuwe betekenis. In elke situatie mag ook de vraag klinken: wat is hier een woord van Godswege?

Tekst en context vullen elkaar op die manier aan, versterken elkaar maar bevragen elkaar evenzeer. Contextueel preken is niet onkritisch preken, het is niet ‘naar de mond spreken’ van de hoorders, noch de tekst of betekenis ervan persen in de mal van context. Het gaat niet om louter ‘actualiseren’ of ‘relevant maken’ van de tekst voor de hoorders door in de tekst parallel-len met situaties van nu aan te wijzen.

Het gaat erom onze eigen tijd en gewoonten te laten ‘lezen’ door de tekst en eventueel een ‘countertestimony’ te geven: een getuigenis dat aanzet tot tegendraads denken, tegen gangbare gewoonten, dominante cultuur en afgoden in.

Voorbeeld van ‘countertestimony’

Bettelies Westerbeek geeft een mooi voorbeeld van ‘countertestimony’ in haar ‘liefdevolle donderpreekje’ naar analogie van 1 Korinthe 13 voor de stadsbestuurders, ambtenaren en planologen die de Haagse Moerwijk bezoeken.

‘Maar had ik de liefde niet’

Welkom in Moerwijk, gebouwd op drassige grond en naoorlogse dromen. Welkom in het veen, of nee, welkom in het moeras.

Dit is de plek waar plannen gedoemd zijn om te mislukken, waar niemand daarom nog de moeite neemt om ze te maken; waar beloftes zo vaak zijn verbroken dat niemand nog ergens in gelooft.

Waar jij en je kind ziek worden van de schimmel in je huis. De medicijnen die de dokter je geeft tegen de benauwdheid tasten je gebit aan, maar de tandarts is te duur, dus het lachen vergaat je al snel.

Vergeet niet je vitamine D te slikken, want als je eenmaal tot aan je enkels in dit moeras staat is het moeilijk om de warmte van de zon nog te voelen. En het strand is te ver weg, de tram te duur.

Trek tien jaar van je levensverwachting af en je bent ingeburgerd. (...)

Is een stad niet zo rijk als haar armste inwoners? Is het niet hier waar de stad van vrede en recht haar ware gezicht laat zien?

We richten onze spotlights graag op de mooie nieuwe plannen, op de toekomst, maar vergeten dat het hier nog donker is. Eerst moeten we het aandurven om in de spiegel te kijken, de waarheid onder ogen te zien en te erkennen dat we hebben gefaald. Jij en ik.

Onze stad faalt, onze samenleving faalt. We stoppen de mensen die vruchtbare grond nodig

hebben, weg in moerassen en als ze zinken, dan is het hun eigen schuld.

Maar het is de schuld van ons allemaal. En we durven het niet te erkennen, omdat we bang zijn voor de consequenties, omdat we in een wereld leven die geen genade kent, alleen maar schuld.

We bouwden systemen zonder liefde, steden zonder hoop, en geloofden te lang in niets anders dan het recht van de sterkste.

Als we dan samen de moed hebben gevat en onze schuld hebben beleden, we weer eerlijk kunnen zijn naar elkaar, laten we dan in Godsnaam beginnen met geloven in de liefde en samen steden bouwen op het fundament van de hoop, liefdevol, zorgzaam en vol vreugde:

‘Al sprak ik alle talen van de inwoners, woningcorporaties en ambtenaren, maar had ik de liefde niet, dan zou ik niet meer zijn dan de zoveelste ongeopende brief, diep weggestopt in een la.

Al had ik de gave om de beste plannen te bedenken en doorgrondde ik alle geheimen van de nieuwe stad, al bezat ik alle kennis over hoe het slimmer, mooier en sneller kan, en had ik het geloof en optimisme van een net aangetreden stadsbestuur, maar had ik de liefde niet, dan zou er niets veranderen, (...) Plannen verdwijnen, geld raakt op, mensen verhuizen, gebouwen en coalities storten in, wethouders komen en gaan, maar ons resten geloof, hoop en liefde, deze drie, maar de grootste daarvan is de liefde.’

Bettelies Westerbeek, Geloven in Moerwijk – Den Haag

Identificaties

Contextueel preken betekent allereerst het oproepen van herkenning bij de hoorders. Hoe doet een prediker dat? Het gebeurt door aansluiting bij de hoorders op het niveau van taal en stijl, maar ook van existentiële identificatie. Hoorders zoeken naar herkenning in de schets van een sociaal-maatschappelijke context, in gedeelde waardenoriëntaties en in een gedeelde geloofsooriëntatie.

Een voorbeeld van zo’n gedeelde waarden-oriëntatie vinden we in de hierna volgende preek van ds. Pieter-Kars van der Kamp. Hij is predikant van een kleine, jonge en gemoedelijke dorpsgemeente in de Gereformeerde Kerk vrij-gemaakt van het Groningse Grijpskerk-Niezijl.

Groningen is de provincie waar de kerkelijkheid het laagst is van heel Nederland, maar in de gemeente Westerkwartier ligt dat vanouds anders. Veel dorpsgenoten zijn gedoopt en lid van een kerkelijke gemeente, hoewel niet heel erg betrokken.

In de preken van Van de Kamp komen regelmatig Groningers voorbij: Ede Staal, de gas-problematiek, de ‘nuchtere Groninger’. In zijn preek over Lucas 5:27-32, het verhaal van Levi de tollenaar, spreekt hij de ambtsdragers die die zondag bevestigd worden en hun dorpsgenoten toe in de taal van het Groningerland en zoekt hij naar identificatie van de dorpsgenoten met de farizeeën én met de tollenaar die wil delen in de genade en verandering waartoe Jezus hem uitnodigt.

‘Vier het feest van genade en verandering’

Op ’n dorp is iederiene ’n beroemdheid

Ze zeggen vaak ’t leven is veul beter

In de spotlight van ’t sterrendom

Mar hier op ’t dorp sta’j ok zo wel

in de aandacht

Daor huu’j niet veur op de tv te kommen

Gien dorpsgenoot huuft close up in de Story

Je kriegien hier belangstelling genog

Iederiene wet alles van ’n ander

En zo niet dan wordt dat gauw eben onderzocht

Elke starveling hier, iederien hef

z’n eigen verhaal

Elke tante, buurvrouw of winkelier

Wet waar iederien de mosterd haalt

Wa’j weer laat in huus, of te vroeg met alles

Hoe de wind ok weijt

Op ’n dorp is iederiene ’n beroemdheid

Dit is een liedje van Daniël Lohues ... Hij weet

op een mooie en liefdevolle manier de charme

en de keerzijde van het leven in een dorp te

beschrijven. De charme dat iedereen alles van

elkaar weet, elkaar kent, groet en met elkaar

meeleeft in goede en slechte tijden. We probe-

ren ons dorp leefbaar en gezellig te houden en

zetten onze schouders eronder om de sociale

voorzieningen van het dorp in stand te houden.

Maar tegelijk ook de keerzijde: iedereen weet

ook van je fouten, je falen en je slechte gewoone-

tes met alle gevolgen vandien: je ontdekt dat

er niet meer met, maar vooral over jou wordt
gepraat. Een fout kan je de rest van je leven
nagedragen worden en in het ergste geval word
je door iedereen met de nek aangekeken ...

Iets soortgelijks zie je ook gebeuren in het
Evangelie van Lucas ... We zien hoe Jezus van
dorp tot dorp rondtrekt over het platteland
van Galilea. En wat opvalt is dat hij vooral die
mensen opzoekt over wie lelijk gepraat wordt en
die met de nek worden aangekeken. Sterker nog,
we zullen in deze preek ontdekken dat hij juist
die mensen roept, wil laten veranderen en in
dienst nemen! (...)

Lucas houdt hen en ons subtiel dezelfde spiegel
voor die Jezus de farizeeën voorhoudt: ‘Gezonde
mensen hebben geen dokter nodig, maar wie
ziek is wel.’ Jezus maakt heel scherp duidelijk
dat iedere gelovige altijd een nederige ontvan-
ger blijft van genade. Zonder dat je het door
hebt, kun je zomaar gaan denken dat je door
je kerkgang, trouw, geloof en toewijding in een
andere categorie zit.

Pas op, dat je dan niet dezelfde menselijke
fout maakt die de farizeeën maken ... Ze zijn
zo jaloers op de oneerlijke genade van God,
dat ze geen zin meer hebben om het feest van
genade en verandering mee te vieren.

Zo bezien staan we in dit verhaal én heel
dicht bij de tollenaars én heel dicht bij de
farizeeën. De tollenaars hadden de hoop op de
beloftes van God opgegeven en gingen wanho-
pig samenwerken met de Romeinen om nog iets
van dit leven te kunnen maken. De schriftge-
leerden kozen voor radicale toewijding en con-

trole om hun geloof niet te verliezen en worden
jaloers als de genade vervolgens naar zondaars
uitgaat. – Allemaal menselijke trekken die we
herkennen van onszelf: verlies van vertrouwen
en jaloezie op wie iets heeft wat jij niet hebt of
waar jij veel meer je best voor doet.

Zo betreft Lucas zijn lezers toen en nu in dit
verhaal en dwingt hij je te kiezen. Ook voor ons
klinkt de oproep Jezus te volgen en in hem een
dokter te zien die je leven verandert. Daarom:
volg Jezus en vier het feest van genade en veran-
dering!

We leren dat we als volgelingen van Jezus naast
gulle gevers van genade, altijd nederige ontvan-
gers blijven. Daarnaast mogen we ons verblij-
den over het goede nieuws van dit verhaal dat
Jezus juist nederige ontvangers, zondaars en
buitenbeentjes in dienst neemt.

Jezus zoekt geen heiligen om eropuit te
sturen en over hem te vertellen. Hij vindt jou
en mij met onze onvolmaaktheden en gebreken
geschikt om mee te werken aan de komst van
zijn koninkrijk. Dat is toch een heerlijke ge-
ruststellende gedachte: Jezus roept geen heilige
boontjes, maar mensen zoals jij en ik.

En dat mag in onze gemeente en hoe wij ons
naar buiten toe laten zien ook leidend zijn: hier
geldt niet het recht van de snelste, sterkste, best
presterende of meest gelovige, hier waar we goed
weten ‘dat iedereen een beroemdheid is’, leven
we allemaal van levensveranderende genade
en weten we: wie achteraan staat, gaat in het
koninkrijk van God voor – ook in de kerk.

Pieter-Kars van der Kamp, Grijskerk-Niezijl

LUCAS 5:27-32 (NIEUWE BIJBELVERTALING)

Daarna ging hij naar buiten en zag hij bij het
tolhuis een tollenaar zitten die Levi heette.
Hij zei tegen hem: ‘Volg mij!’ Levi stond op,
liet alles achter en volgde hem. Hij richtte
in zijn huis een groot feestmaal voor hem
aan, waarop een groot aantal tollenaars en
anderen samen met Jezus aanwezig waren.
De farizeeën en hun schriftgeleerden zeiden
morrend tegen zijn leerlingen: ‘Waarom eet
en drinkt u met tollenaars en zondaars?’
Maar Jezus antwoordde: ‘Gezonde mensen
hebben geen dokter nodig, maar wie ziek is
wel; ik ben niet gekomen om rechtvaardigen
te roepen, maar om zondaars aan te sporen
een nieuw leven te beginnen.’

Ontregelende confrontatie

Contextueel preken kan confronterend zijn,
omdat het de hoorders doet inzien dat zij
samenvallen met hun situatie. Dat er mogelijk
alternatieven zijn en dat er keuzes gemaakt kun-
nen worden op grond van de Bijbel. Dit confron-
terende, soms profetische geluid van prediking
wordt echter alleen aanvaard wanneer het gezag
van de prediker geaccepteerd wordt. De prediker
moet in zijn of haar *ethos* overtuigend zijn.
Cruciaal daarbij is dat de prediker zich ten diep-
ste solidariseert met de hoorders.

Een voorbeeld hiervan geeft Rikko Voorberg
in zijn hierna afgedrukte preek over Lucas 5.
Voorberg leidt de zogeheten PopUpKerk in
Amsterdam, een beweging van kunstenaars,
ongelovigen en gelovigen die streven naar ‘een
andere wereld’.

Die rauwe plekken in jezelf'

Morren. Een te gek woord vind ik dat. Het is ongeveer het tegenovergestelde van gunnen. En ik ben graag gunnend. Kan ik ook wel aardig. Het geluk van een ander vieren. Een goede vriend die een nieuwe baankans krijgt. Een oom die met pensioen mag, eindelijk. Ik hoefde die baan toch niet en wil liever nog niet met pensioen, dus het kost geen enkele moeite om het geluk van die ander te vieren. Maar die theoloog die zijn boek gepubliceerd krijgt met een fantastische aanbeveling, die ander die met zijn boek al aan een derde druk begint, dat komt dichtbij hè. Ik heb ook een boek. Ja. Nou. En publiekelijk zal ik het driehonderd procent toejuichen en het gunnen en alles, want ik ben natuurlijk geen jaloers, vervelend, knieperig mannetje dat een ander zijn verdiende en zelfs eventueel ook onverdiende geluk niet gun. Echt niet.

Ik trek het echt niet van mezelf dat ik naast gedachten van bewondering en waardering en ontroering ook nog van die kleinschalige rotgedachtetjes door mijn hoofd voel rollen, maar ze zijn er. Al te menselijk, zou je zeggen.

En dat is waar, maar het is een van de vele kanten van de mens, en zeker de religieuze mens, waar Jezus van Nazareth als rabbi de allergrootste moeite mee heeft. Hij vertelt verhaal na verhaal, kaffert uit, verleidt, dringt aan. En misschien dat er iemand overtuigt raakt, een enkeling, maar het is deze kant van de mens die hem de kop kostte. Omdat het zo verrekte moeilijk is om die ruimte in je hart te maken.

Jezus hangt rond met zondaars en tollenaars. En dat roept weezin op. Toen niet veel anders dan nu. Zoals het uitmaakt met wie jij op je selfies staat, wiens posts je deelt. Ben je links en sta je vrolijk te poseren met hard rechts? Reken maar dat je afgemaakt wordt. We doen dat niet. En deze rabbi hangt rond met mensen met wie rabbi's niet rondhangen.

Met tollenaars en zondaars. Of tollenaars en prostituees. De sukkels, zou je denken. De daklozen. Crackhoertjes. Zielige mensen. Maar dat is niet zo hè? Als ze alleen maar zielig waren, hadden die religieuzen nog de hand over hun hart kunnen halen. Maar nu niet.

Dit zijn andersoortige mensen. Het zijn mensen die de hoop hebben opgegeven. Die het cynisme van de klotige wereld waar ze in leven hebben omarmd en er maar het beste van maken en daar kun je rijk van zijn. Zonde is niet met wie je naar bed gaat maar of je de hoop hebt opgegeven.

Het is de tollenaar, belasting-inner voor de overheersende Romeinen. Er is geen God en als hij of zij er is dan is hij onmachtig. Dus eieren voor je geld. Verdienen aan de bezetter. Real-politik. Belasting innen.

En de prostituee? Je hand ophouden bij een vent? Hopen dat de vromen zo vroom zijn dat ze je uit de goot halen? Dan liever een self-made woman. Geld verdienen met je lijf. Zelf verdiend. En God? Die is er niet.

En nu zitten ze aan tafel. Bij een rabbi, die zachtheid én scherpheid kent. Die de indruk geeft dat deze rottige wereld niet aan zijn lot is overgelaten. Die ruimte biedt in je ziel. En de religieuzen grommen. Het geld hangt nog om die cynische rijken heen en nu gaan ze via de binnenbocht ook nog religieus gesanctioneerd

worden. Ze zien geen mensen die hoop krijgen. Ze zijn graaiers die nog meer binnengraaien. Christendom is geen tool van moraliseren. Een lat neerleggen. En heel vaak is het zo gebruikt. En daar heb je christendom niet per se bij nodig, want we zijn zelf al geneigd om latten te leggen en alles. Waar je het wel bij nodig hebt? Bij het adresseren van die rauwe plekken in jezelf. Je verdraaide jaloezie zoals bij die farizeeër. Dat je het wel wilt gunnen aan die ander, maar dat het zo verrekte moeilijk is. Dit gaat niet over of je geroepen bent. Of dat je zielig bent. Maar of je het geluk van de ander kunt vieren.

We genezen niet allereerst door genezen te worden, maar door het oefenen van het vieren van de genezing van de ander, van de roeping van de ander. Wie dat leert, samen met die anderen, met vallen en opstaan, wordt deel van een gemeenschap van genezende mensen die steeds weer opnieuw beseffen hoeveel er te genezen valt, hoeveel littekens, hoeveel verstopte kwalen er zijn, bij jou, bij de ander.

Rikko Voorberg, PopUpKerk, Amsterdam

Dagelijkse oefening in distantie

Bovenstaande voorbeelden tonen hoezeer contextuele prediking de tekst inbrengt als een kritische stem, die vanuit het oproepen van herkenning de werkelijkheid openbrekt.

In de workshops tijdens het preekfestival oefenden deelnemers met dezelfde tekst in hun eigen context. Dat bleek nog niet zo gemakkelijk te zijn. Al snel doken mensen de tekst in,

zonder zich rekenschap te geven van de hoorders en de eigen context. Wat bleek? De context is het water waar je zelf in zwemt. Het vergt enige distantie om je context in beeld te krijgen. Dat is een dagelijkse oefening van waarnemen, luisteren en reflectie.

Het leren kennen van andere contexten en het lezen van preken uit andere contexten kan dan helpen om je eigen context beter in het vizier te

krijgen. Het zal de kracht van de prediking ten goede komen.

Bronnen

Leede, B. de & Stark, C. (2017). *Ontvouwen. Protestantse prediking in de praktijk*. Zoetermeer: Boekencentrum (met name hoofdstuk II).
www.geloveninmoerwijk.nl/maar-had-ik-de-liefde-niet-een-preek-voor-de-stad/
www.popupkerk.nl/info/dogma

Nynke (drs. N.) Dijkstra-Algra is predikant en beleidssecretaris bij de Protestantse Kerk in Nederland.
E n.dijkstra@protestantsekerk.nl

Ciska (dr. F.) Stark is directeur Onderwijs van de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam/Groningen en docent Praktische theologie.
E fstark@pthu.nl

Retorica en preek

Grondgedachten en enkele praktische aspecten

De aanduiding ‘retorisch’ heeft in het huidige Nederlands eerder een negatieve dan een positieve bijklank. Als we zeggen dat iemand ‘retorisch geweld’ gebruikt, is dat weliswaar minder erg dan ‘verbaal geweld’ en zeker dan ‘fysiek geweld’, maar het is ook geen reclame. Er komt iets in mee van ‘mensen meenemen met mooie woorden’ of zelfs ‘een rad voor de ogen draaien’. Die twee, bedrog en schone schijn, zijn al vanaf de Oudheid de grote valkuilen van de retorica. Toch is het te kort door de bocht, als iemand daarom de retorica (of welsprekendheid) als zodanig gaat wantrouwen.

Wat is retorica? In hun bekende boek *Concreet en beeldend preken* stellen Paul Oskamp en Rudolf Geel terecht, dat een goede preek niet zonder retorica kan (1999, 11-13). Zij geven op basis van die retorica dan ook vele waardevolle adviezen en goede voorbeelden. Toch ontbreekt ook bij hen een adequate beschrijving van het wezen van de retorica, waardoor zij bepaalde praktische punten missen.

Dit artikel is een poging eerst iets meer te zeggen over de *functie* van de retorica in de prediking en daarna kort aan te duiden hoe zij *in de praktijk* werkt. Helaas ontbreekt hier de ruimte voor het geven van concrete voorbeelden. Hoe dan ook komen die beter in een interactieve workshop tot hun recht dan in een artikel als dit.

< Ellie Boot, Eshof Hoevelaken:

‘Verbindingen benoemen tussen bijbelwoorden, mensen, het leven, God.’

‘Van de derde categorie’

In de Oudheid stond de retorica vooral in aanzien vanwege haar belang voor de politieke besluitvorming en de rechtspraak. Toespraken die een ander doel hadden, noemde men ‘van de derde categorie’: gelegenhedsredes bij momenten van vreugde, verdriet of gedenken. De benaming geeft al aan, dat men deze categorie niet heel hoog inschatte. Modern onderzoek heeft echter aangetoond, dat juist dergelijke toespraken een essentiële rol spelen in de maatschappij, en dat er belangrijke overeenkomsten zijn met de functie van rituelen.

Als mensen bij welke gedenkwaardige gelegenheid dan ook samenkomen, hebben ze behoefte aan gemeenschap, transcendentie en handelingsperspectief. Dat zijn bij uitstek godsdienstige begrippen, en deze behoeften mogen daarom ook worden verondersteld bij het gehoor van een preek. Dat de *aard* en de *bron* van deze begrippen in de kerk hun eigen karakter

hebben, doet niets af aan het feit dat de preek als *fenomeen* niet verschilt van een willekeurige andere redevoering ‘van de derde categorie’.

Preekdoel

Oskamp en Geel wijzen er terecht op, dat elke preek een *preekdoel* moet hebben (12; 30-31). Dit doel moet men zoeken in bovengenoemde termen van gemeenschap, transcendentie en handelingsperspectief. Uiteraard is bij het vaststellen van een preekdoel de Schrift de belangrijkste, of althans de gezaghebbende inspiratiebron. Maar het specifieke doel van deze preek moet en mag steeds opnieuw worden vastgesteld. Pas daarna komt de retorica in het spel.

De retorica is gebouwd op twee absolute voorwaarden voor het bereiken van het preekdoel. In de eerste plaats moeten de hoorders hun aandacht bij de toespraak kunnen houden. In de tweede plaats moeten zij de lijn van het betoog kunnen volgen. Retorica is uiteindelijk niet meer dan de praktische wetenschap, hoe men de aandacht van mensen vast moet houden, en hoe men in een toespraak een punt moet maken. De belangrijkste hulpmiddelen hiervoor zijn opbouw en afwisseling.

Het praktische handwerk

De antieke bronnen zijn het eens over de opbouw van een toespraak, ook al verschillen ze soms in details. Uiteraard is het ook altijd mogelijk een opbouw in onderdelen nog verder te verfijnen. Maar voor het praktische handwerk houd ik altijd een schema aan van zes vaste onderdelen: *principium*, *narratio*, *expositio*, *argumentatio*, *refutatio* en *conclusio*. Soms kan men ook alternatieve benamingen tegenkomen,

maar voor de zaak maakt dat niet uit. Ik loop deze zes kort langs, en zeg tot slot nog iets over stilistische afwisseling.

Principium

Het lijkt een open deur dat een preek moet beginnen met een *principium*. Belangrijker is dat men zich bewust is van de functie van dit onderdeel. Vaak willen predikanten aan het begin van de preek de hoorders al bepalen bij de inhoud, zinspelen op het preekdoel, of tenminste in de juiste sfeer brengen. Dat is allemaal onnodig. De enige functie van het begin van een redevoering is, een bepaald krediet bij de hoorders op te bouwen. Men moet *bereid* zijn naar de spreker te luisteren en die bereidheid ontstaat (of ontstaat niet) tijdens de eerste zinnen. Die hoeven niets met het onderwerp van de preek te maken te hebben. Het gaat om het treffen van de juiste toon – ontspannen, of juist rechtdoen aan de ernst van de situatie, of een associatie, of zelfs een grap.

Narratio

Daarna komt de *narratio*. Letterlijk is dat de ‘vertelling’: het is het schetsen van het gemeenschappelijke uitgangspunt in tekst of actualiteit, de basis die er moet liggen om straks te gaan betogen, te verleiden of te profeteren. Dit is de plaats voor de exegese, als die ter sprake moet komen, voor historische achtergronden, voor

- *Hoe men de aandacht van mensen vast moet houden, en hoe men in een toespraak een punt moet maken*

de vragen die worden aangedragen door de tijd. Wil men straks argumenten gebruiken, dan moeten die hier worden klaargelegd.

Expositio

Dan volgt de *expositio*. Dat is vaak het kortste onderdeel, maar het is wel van wezenlijk belang. Al is het maar in één zin, dit deel is nodig om aan te geven wat de vraag is waar men antwoord op gaat geven, wat de hoorders kunnen verwachten van de boodschap die nog moet komen.

Argumentatio

Hierna is er alle ruimte voor de *argumentatio*. Het woord zegt het al: in dit onderdeel wordt een standpunt ingenomen en met argumenten onderbouwd. Afhankelijk van het onderwerp en het publiek kan de *argumentatio* uit meerdere bouwstenen bestaan, of juist rechttoe rechtaan een bepaald punt maken. Hier wordt het preekdoel *inhoudelijk* bereikt: wat men wil zeggen, moet hier aannemelijk worden gemaakt.

Refutatio

Voordat men echter kan afsluiten, hoort er volgens de klassieke theorie een *refutatio* te volgen. In de rechtszaal of de vergadering is dat logisch, want daar is altijd een tegenpartij. Daarom vat men, nadat men zijn punt heeft gemaakt, nog één keer samen waarom de ander ongelijk heeft.

Maar ook bij redes ‘van de derde categorie’, en dus bij preken, is een *refutatio* uiterst zinvol. Door namelijk stil te staan bij alternatieve meningen, geeft de spreker aan dat hij niet wereldvreemd of monomaan is, maar wel degelijk op de hoogte is van de context van de hoorders.

- *Een preek van dertig of zelfs veertig minuten ... Als de opbouw maar helder is en men de hoorder geregeld even rust gunt*

Hierdoor wordt het preekdoel *communicatief* bereikt. De hoorders komen immers niet blanco, maar vanuit een geheel van vaak conflicterende meningen. Als men zich met het preekdoel ook binnen dat geheel positioneert, worden de hoorders als het ware uitgenodigd hun eigen standpunt te verlaten en zich bij de preker te scharen.

Conclusio

Ten slotte volgt de *conclusio*. Dat is niet zozeer een samenvatting, als wel een terugkeren naar de kern van het preekdoel, en dit nog een keer onderstrepen. Dit is ook het moment, als dat nog niet gebeurd is, om een handelingsperspectief te schetsen. Ook kan het goed werken hier nog een keer aan te geven, dat de hoorders, als ze overnemen wat de spreker heeft aangereikt, een gemeenschap vormen. Zo wordt het preekdoel ook *emotioneel* gediend.

Afwisseling van stijl

Op zich is bovengeschetste indeling logisch. Toch is het niet zo, dat een publiek iedere toespraak die zo gestructureerd is van begin tot eind kan volgen. Daarvoor is nog iets anders nodig, namelijk dat de overgang van het ene onderdeel naar het andere duidelijk is. Daartoe dient afwisseling van stijl. In de klassieke theorie werkte men met een lage stijl, een middestijl en een hoge stijl. Enigszins gechargeerd

zouden wij deze misschien kunnen aanduiden als ‘babbelen, vertellen en oreren.’

Afwisseling tussen stijlen is bij een iets grotere toespraak hoe dan ook nuttig, omdat afwisseling het langer mogelijk maakt de aandacht vast te houden. Maar als men deze afwisseling ook nog eens toepast op de plaatsen waar men van het ene onderdeel naar het andere overgaat, worden deze overgangen gemarkeerd en kan een luisteraar ze ook meemaken. Bij een duidelijke wisseling van stijlregister beseft de hoorder automatisch dat er iets nieuws begint, en dus ook dat er iets is afgesloten.

Omdat niemand de uitersten lang volhoudt, is het zaak de langere gedeelten, meestal de *narratio* en de *argumentatio*, in het ‘vertellende’ of middelste register te houden. Afhankelijk van de situatie kan men dan beginnen in het lage register (bijvoorbeeld met een grap of een anekdote), of juist in het hoge. De *expositio* kan vaak het beste in het lage register. Hetzelfde geldt voor de *refutatio* (je gaat andersdenken niet ook nog eens retorisch in het zonnetje zetten), en uiteraard is het mooi in een hoog register te eindigen.

< Jan van Baardwijk, Bergkerk Amersfoort:
‘Liturgie vieren geeft de vrijheid om te preken.
Een waagstuk blijft het.’

Ten slotte

Vele prekers hebben geleerd, dat mensen niet langer dan twintig, twaalf of zelfs acht minuten hun aandacht bij een toespraak kunnen houden. Dat is onzin. Een preek van dertig of zelfs veertig minuten hoeft geen enkel probleem te zijn. Als de opbouw maar helder is, en als men de hoorder maar geregeld even rust gunt. Acht minuten duren niet lang, maar wel voor *onverdeelde* aandacht. Geregeld een moment van ontspanning inbouwen in de vorm van een grap, een voorbeeld, een korte pauze, een recapitulatie – en men kan er als preker uren tegenaan.

Literatuur

- Oskamp, P. & Geel, R. (1999). *Concreet en beeldend preken*. Bussum: Coutinho.
- Westra, L.H. (2012). The Great Sermon Handicap. Over het gebruik en ongebruik van de retorica in de Nederlandse preekkunde. In: Zweder von Martels en Remco Regtuit (red.). *Geheimen van de retorica. Tien Groninger opstellen*. Opgedragen aan Sjef Kemper (pp. 108-124). Budel: Damon.
- Leeman, A.D. & Braet, A.C. (1987). *Klassieke retorica. Haar inhoud, functie en betekenis*. Groningen: Wolters Noordhoff/Forsten.
- Carter, M.F. (1991). The Ritual Functions of Epideictic Rhetoric: The Case of Socrates' Funeral Oration. *Rhetorica* 9, 209-232.

Liuwe (dr. L.H.). Westra is theoloog en classicus en werkt op dit moment als zelfstandig onderzoeker, onder meer op de gebieden van Nieuwe Testament en Vroege kerk.
E dokterom@gmail.com

Inspirerend preekster: Sojourner Truth

Sojourner Truth (c. 1797-26 november 1883), een abolitioniste en opwekkingsprediker, is in de Verenigde Staten een boegbeeld van de burgerrechtbeweging. Hoewel Nederlands haar moedertaal was, is zij in Nederland nauwelijks bekend.¹ Haar verhaal is echter ook vandaag nog een bijdrage kan leveren aan het telkens weer oplaaiende debat in de protestantse kerken over prekende vrouwen.

De geschiedenis van prekende vrouwen is rijker geschakeerd en soms ook beter gedocumenteerd dan we in eerste instantie zouden denken. Voor veel (jonge) vrouwen die, ook vandaag de dag nog, worstelen met de vraag naar de bijbelse legitiemering van hun roeping om het goede nieuws te verkondigen, kan het daarom behulpzaam zijn om te zien in welke traditie zij staan.

Ik behandel daarom in dit artikel Sojourner Truth in de context van haar tijd, namelijk de *Second Great Awakening* (tussen ongeveer 1790 en 1845). Het tweede deel van het artikel laat zien hoe vrouwen in deze periode de Bijbel gebruikten om hun woordverkondiging in het openbaar te rechtvaardigen. De centrale vraag is hoe deze vrouwen hun spreken legitimeerden vanuit de Bijbel en welke strategieën ze gebruikten om te beargumenteren dat zij vanuit de Bijbel geroepen waren om het Woord te verkondigen.

< Sojourner Truth (1797-1883)

Second Great Awakening

De *Second Great Awakening* was een tijd van enthousiasme, stormachtige groei en dynamiek. Rondreizende, prekende vrouwen pasten in dit patroon van 'geestvervulde' opwekkingsbijeenkomsten, waarin de hoorders persoonlijk aangesproken werden om zich te bekeren.

In de Verenigde Staten waren in die tijd minstens honderd vrouwen actief als rondreizende predikers. Veel van deze vrouwen waren afkomstig uit de lagere sociale klassen en hadden vaak weinig opleiding genoten. Ook dit paste in het patroon van deze opwekkingsbewegingen: ze hadden duidelijk een *anti-establishment* karakter. Vrouwen gebruikten bijvoorbeeld de tekst: 'Zo zullen de laatsten de eersten zijn en de eersten de laatsten' (Mattheüs 20:16). Ze toonden aan dat in het koninkrijk van God bestaande verhoudingen op z'n kop gezet worden en dat zij daarom gemachtigd waren om te preken.

Marginalisatie van vrouwen vond niet alleen plaats vanwege hun *gender*, maar ook vanwege hun sociale klasse. Hun beroep op de Bijbel

verschafte aan hen dus een nieuwe waardigheid: ondanks hun vrouw-zijn en hun geringe opleiding voelden ze zich geroepen om het evangelie te verkondigen. Toch gingen weinigen zo ver om complete gelijkheid met mannen op te eisen. Deze vrouwen beoogden voor het overgrote deel geen ambtelijke of leidinggevende functie.

Langzaamaan begonnen deze nieuwe groeperingen (zoals verschillende methodistische stromingen) zichzelf meer te organiseren en te institutionaliseren. Er kwam steeds minder ruimte voor charismatisch en informeel leiderschap en daarmee ook voor prekende vrouwen. In deze fase kwam er een zekere beschroomdheid op over de prominente rol van vrouwen in deze opwekkingsbeweging en werd hun bijdrage letterlijk uit de boeken geschrapt. Vrij effectief, want weinig mensen hebben nu gehoord van Harriet Livermore (1788-1868), Salome Lincoln (1807-1841) of Abigail Roberts (1791-1841).²

Sojourner Truth, die geboren was in slavernij, zag echter wel een directe link tussen het abolitionisme, vrouwenrechten en het recht van vrouwen om ook in de kerk te preken. Wij zouden haar nu een ‘intersectioneel’ denker noemen. Volgens haar bestond er geen onderscheid tussen vrouwenrechten in de kerk en daarbuiten.

Genre-overstijgend

Sojourner Truth werd geboren als Isabella Baumfree, maar veranderde haar naam in 1843 als teken dat ze als rondreizende prediker de waarheid zou vertellen.³ Het rondreizende karakter van haar prediking bepaalde haar identiteit

dus in sterke mate. Sojourner Truth had nooit de gelegenheid gekregen om te leren lezen. De Bijbel werd dus aan haar voorgelezen, maar ze had een grote kennis van de bijbelverhalen.

In haar prediking kwam telkens hetzelfde refrein terug: de redding die Christus geeft strekt zich ook uit naar de tot slaaf gemaakten. Vanuit het universele werk van Christus vloeit noodzakelijkerwijs de waardigheid én beschermwaardigheid van elk mens voort. Deze theologische basis bracht haar ertoe om te pleiten voor zowel de afschaffing van de slavernij als voor het algemeen kiesrecht voor vrouwen. In haar latere leven kwam daar nog een derde strijdpunt bij: de afschaffing van de doodstraf.

Haar preken en toespraken zijn dus genre-overstijgend: oproepen tot bekering en tot opwekking zijn verweven met haar pleidooi voor de afschaffing van de slavernij en sociale rechtvaardigheid. Boodschap en boodschapper vallen bij haar samen.

Schipperen

Als vrouw in een mannenwereld moest ze telkens schipperen tussen haar ambities en de manier waarop ze op anderen overkwam. Haar stem werd bijvoorbeeld door velen gezien als te mannelijk, te hard en te vreemd. Haar taalgebruik kwam vervreemdend over, maar waarschijnlijk kwam dit doordat Nederlands haar moedertaal was. Onze bekende harde ‘g’ klonk er waarschijnlijk in door.

Doordat ze het land rondreisde, voldeed ze bepaald niet aan het ideaal van vrouwelijkheid dat in die tijd werd voorgestaan. Opvallend is daarom dat ze zich op prentjes, bedoeld om extra inkomsten te verwerven, laat afbeelden als

een nette dame met een keurig breiwerkje op schoot. Zo speelde ze welbewust met de gender-normen: enerzijds laat ze zich huiselijk portretteren, maar met de verworven inkomsten kan ze haar nomadische levensstijl betalen.

‘Ain’t I a Woman’

In 1851 gaf ze een korte toespraak in Ohio op een congres dat pleitte voor de afschaffing van de slavernij. Deze toespraak is bekend geworden onder de naam ‘Ain’t I a Woman’. Sojourner Truth laat daarin zien dat vrouwen op geen enkel vlak onderdoen voor mannen en volledig gelijke rechten zouden moeten hebben. De speech was geïmproviseerd, dus een uitgeschreven tekst is niet bewaard, maar er zijn verschillende versies in omloop van toehoorders die haar woorden naderhand op papier hebben gezet.

Hoewel de woord-voor-woord transcriptie niet bekend is, is deze toespraak de geschiedenis ingegaan als een van de meest krachtige anti-slavernijgetuigenissen. Voor hedendaagse lezers kan de tekst wat lastig te begrijpen zijn, omdat de taal nogal aforistisch gesteld is. Maar in slechts een paar zinnen roept ze een hele theologische wereld op. Zo stelt ze:

‘And how came Jesus into the world? Through God who created him and the woman who bore him. Man, where was your part? But the women are coming up blessed be God and a few of the men are coming up with them.’⁴

De christologische nadruk van Sojourner Truth laat zien hoe ze vanuit het geboortenarratief van Jezus de vanzelfsprekende superioriteit van de man relateert: ze legt de focus op Maria, maar duidt aan hoe, in lijn met Johannes 1:13,

Christus niet uit de wil van een man geboren is. Wellicht kunnen we haar benadering *proto-queer* noemen: de biologie wordt gerelativeerd om ruimte te scheppen voor het bevrijdend ingrijpen van God zelf die de beperkingen van de biologie overstijgt.

Hermeneutische bloemlezing

Sojourner Truth en de vrouwen in haar tijd gebruikten verschillende hermeneutische strategieën om vanuit de Bijbel aan te tonen dat ze geroepen waren om het Woord te verkondigen. Hieronder volgt een korte bloemlezing, die niet geheel volledig is, maar wel de breedte aangeeft van de teksten waar deze vrouwen uit putten.

Oude Testament

Het Oude Testament wordt op een vanzelfsprekende manier gebruikt om aan de hand van de vrouwelijke protagonisten te beargumenteren dat vrouwen een verkondigende taak hebben. We vinden dus niet een soort proto-bedelingenleer waarin het Nieuwe Testament prioriteit krijgt ten opzichte van het Oude Testament.

De voorbeelden uit het Oude Testament hebben op een directe manier zeggingskracht voor de praktijk van vrouwen in de kerk. De verschillende genres worden door elkaar heen gebruikt zonder een evidente rangschikking, zowel narratieve gedeeltes als wetteksten en profetieën.

Sojourner Truth kende geen ‘scheppingsorde’, maar gebruikte het verhaal van de zondeval op een creatieve manier. In de bekende toespraak ‘Ain’t I a Woman’ (1851) blijkt dat Sojourner Truth uit dit Genesisverhaal heel andere conclusies trekt dan velen voor haar gedaan hebben:

‘I have heard the Bible and have learned that Eve caused man to sin. Well, if woman upset the world, do give her a chance to set it right side up again.’⁵ Een fraai staaltje omdenken: als de zonde dan toch door een vrouw de wereld in is gekomen, geef haar dan in ieder geval de mogelijkheid om het actief recht te kunnen zetten.

De richteres Deborah wordt in Rechters 5:7 ‘moeder in Israël’ genoemd. Deze titel werd in de tijd van de *Second Great Awakening* vol respect ook toegepast op oudere vrouwen die hun sporen hadden verdiend in de opbouw van de kerk.

De toepassing van deze titel, net als de titel van ‘zuster’, laat zien dat deze vrouwen geen wegvagen van hun identiteit als vrouw nastreefden. Ze zagen eerder een nauwe verbondenheid tussen het biologische en het geestelijke moederschap: namelijk het opvoeden tot volwassenheid, wat voor zowel biologische als geestelijke kinderen de kerntaak van een moeder is.⁶

Veel van de vrouwen in deze periode gebruikten bijbelteksten die ook in de latere feministische beweging een rol zouden spelen, over bijvoorbeeld het moederlijke, zorgende karakter van God (Deuteronomium 32:11-12). Maar ze waren ook beïnvloed door hun eigen context, geloofden dat het einde van de wereld nabij was, en waren dus onderdeel van de *revival*-beweging waarin persoonlijke bekering centraal stond.

Naast de narratieve gedeeltes uit het Oude Testament spelen ook de profeten een belangrijke rol. Met name Joël 3, waar we de profetie lezen dat in het laatste der dagen zonen en dochters zullen profeteren. Niet toevallig is deze tekst nu ook weer de titel van een recent en invloedrijk boek over de rol van vrouwen in de kerk.⁷

Nieuwe Testament

Voor Sojourner Truth was de omgang van Jezus met vrouwen in de evangeliën van belang. In ‘Ain’t I a Woman’ zegt ze:

‘The Lady [een voorafgaande spreekster, EDH], has spoken about Jesus, how he never spurned woman from him, and she was right. When Lazarus died, Mary and Martha came to him with faith and love and besought him to raise their brother. And Jesus wept and Lazarus came forth.’

Hier zien we hoe Sojourner Truth in het opwekkingsverhaal van Lazarus de *agency* van Maria en Martha benadrukt: zij kwamen zelf naar Jezus toe.

De vrouwen in de opwekkingsbeweging lazen de Bijbel als het onfeilbare Woord van God. Ze maakten daarom gebruik van het oer-reformatorische principe van het ‘Schrift met Schrift vergelijken’. Op die manier kwamen ze tegenstrijdigheden in de brieven van Paulus op het spoor. Hoe is het mogelijk dat een vrouw altijd moet zwijgen als ze tegelijkertijd haar hoofd moet bedekken als ze aan het profeteren is? Profeteren veronderstelt immers spreken.

Voor Rebecca Miller, een van de rondreizende predikers uit de negentiende eeuw, was Febe een belangrijk voorbeeld. Zij zag Febe als de eerste vrouwelijke prediker. Met beroep op het Grieks beargumenteerde zij dat in de Bijbel dienst-knechten (‘*ministers*’ in het Engels) worden gezien als predikers. Als Paulus Febe aanbeveelt, in dienst van de gemeente te Kenchreeën (aldus de NBV) of als diaken verbonden aan de gemeente (volgens de Willibrordvertaling 2012), dan impliceerde dat volgens Rebecca Miller ook een prekende functie.⁸ Opvallend is dus dat deze vrouwen zich de vrijheid toe-eigenden om

de brieven kritisch te lezen en de ‘zwijgteksten’ in de context van het geheel van het Nieuwe Testament te lezen.

Blijvend inspireren

Dezelfde hermeneutische strategieën die vandaag toegepast worden om gelijkwaardigheid te beargumenteren, komen dus ook voor bij zeer diverse vrouwen in de kerkgeschiedenis. Sommige teksten blijken telkens op te lichten, onafhankelijk van de context waarin ze gelezen zijn. Vandaag kunnen we ons dus blijvend laten inspireren door Sojourner Truth en haar tijdgenoten. Veel vrouwen zijn de geschiedenis actief uit geschreven; het is hoog tijd om ze ook weer actief in onze collectieve geschiedenis van het christendom te schrijven.

Sommige van de strategieën die de vrouwen uit de Second Great Awakening hanteerden om hun roeping te vervullen om het evangelie te kunnen verkondigen, worden ook nu nog toegepast. Beth Moore zou je misschien wel de meest in het oog springende parallel kunnen noemen. Met haar bijna één miljoen volgers op Twitter, tientallen boeken met bijbelstudies en *live* optredens bereikt ze een niet te onderschatten publiek.

Net als de vrouwen uit de negentiende eeuw moet ze haar bediening verdedigen tegen mannen die ervan overtuigd zijn dat vrouwen moeten zwijgen en hen het liefst een huiselijke rol zien bekleden.⁹ Zij heeft ook nooit een kerkelijk ambt geambieerd, maar ziet zich geroepen om het evangelie te verkondigen en de Bijbel uit te leggen. Haar radicale christocentrisme¹⁰ lijkt haar als het ware immuun te maken voor aanvallen vanuit de conservatieve status quo,

TIPS BIJ HET THEMA

Websites

www.debatacademie.nl/
Debattrainingen en retorica.

[www.ted.com/tedx/](http://www.ted.com/tedx/events?filter=0&autocomplete_filter=Netherlands)
[events?filter=0&autocomplete_](http://www.ted.com/tedx/events?filter=0&autocomplete_filter=Netherlands)
[filter=Netherlands](http://www.ted.com/tedx/events?filter=0&autocomplete_filter=Netherlands)
Website met TED-x bijeenkomsten in Nederland.

[www.trouw.nl/religie-filosofie/](http://www.trouw.nl/religie-filosofie/preken-voor-50-000-onzichtbare-mensen~bc40cde4/)
[preken-voor-50-000-onzichtbare-](http://www.trouw.nl/religie-filosofie/preken-voor-50-000-onzichtbare-mensen~bc40cde4/)
[mensen~bc40cde4/](http://www.trouw.nl/religie-filosofie/preken-voor-50-000-onzichtbare-mensen~bc40cde4/)
Dagblad *Trouw* over succesvolle preekblogs.

Dissertatie

Arie van der Knijff (2019). *Bevindelijk preken. Een empirisch-homiletisch onderzoek naar bevinding in de prediking binnen de Gereformeerde Gemeenten*. Apeldoorn: Labarum Academic (440 blz.). Promotor: prof.dr. F.G. Immink, co-promotor: dr. T.T.J. Pleizier.

die vrouwen liever naar huis ziet gaan. De opgestane Christus staat centraal. Voor haar is het duidelijk: mensen zijn nooit in staat om een roeping die van God komt te saboteren.

Huidige discussie

Ik schrijf dit op het moment dat de discussie over 'prekende vrouwen' binnen zowel de Protestantse Kerk in Nederland als de Christelijk Gereformeerde Kerken en Gereformeerde Kerken vrijgemaakt weer bovenaan de agenda staat.

In deze discussies speelt telkens weer de verflechting van 'vrouw, ambt en preekbevoegdheid'. In het huidige kader van de discussie lijkt het vanzelfsprekend te zijn dat deze drie zaken aan elkaar geknoopt worden, maar dit korte historische overzicht leert ons juist dat het ambt niet altijd het springende punt geweest is.

Bij Sojourner Truth was het haar goddelijke roeping die haar aanspoorde tot het verkondigen van het evangelie en haar strijd tegen slavernij. Met andere woorden: deze vrouwen maakten gebruik van de ruimte die hun interpretatie van de Bijbel bood om ook buiten de gevestigde kerkelijke kaders het goede nieuws te verspreiden en trouw te blijven aan hun roeping.

Het hermeneutische overzicht laat zien dat deze vrouwen zich het oer-reformatorische grondbeginsel toe-eigenden om de Bijbel zelf te lezen en zelf conclusies te trekken over wat de Bijbel zelf schreef over hun roeping om het evangelie te verkondigen.

Noten

¹ Karin Amatmoekrim (2018). Sojourner Truth is een icoon in de VS. Zoveel eer verdient ze hier ook. *De Correspondent*, 19 mei 2018.

² Deze schets is gebaseerd op: Brekus, C.A. (1998). *Strangers and Pilgrims: Female Preaching in America, 1740-1845. Gender and American Culture*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, en haar samenvattende artikel: Female Preaching in Early Nineteenth-Century America (1999), 20-29, geraadpleegd via www.baylor.edu/content/services/document.php/98759.pdf

³ De autobiografie die Sojourner Truth gedicteerd heeft is integraal online te raadplegen. *The Narrative of Sojourner Truth, 1850*. digital.library.upenn.edu/women/truth/1850/1850.html

⁴ Online zijn een aantal tekstkritische versies van de toespraak 'Ain't I a woman' te vinden. Voor dit artikel heb ik gebruik gemaakt van: www.thesojournertruthproject.com

⁵ www.thesojournertruthproject.com

⁶ Brekus, *Strangers and Pilgrims*, 151-152.

⁷ Henk Folkers, Maaïke Harmsen, Almatine Leene (red.) (2016). *Zonen & dochters profeteren: man, vrouw & kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum.

⁸ Brekus, *Strangers and Pilgrims*, 219.

⁹ Eind 2019 ontstond er grote verontwaardiging toen aan John McArthur gevraagd werd wat als eerste bij hem opkwam als hij de naam Beth Moore hoorde. Hij antwoordde met: 'Go home'. Hij heeft deze uitspraak niet teruggenomen maar trok des te feller van leer tegen sprekende vrouwen. De opmerkingen van John McArthur zijn hier te vinden. www.youtube.com/watch?v=NeNKHqPBgcg Zie www.christianpost.com/news/john-macarthur-clarifies-views-on-beth-moore-women-preachers-empowering-women-makes-weak-men.html voor een overzicht van de controverse.

¹⁰ Op het moment van schrijven is haar laatste tweet het volgende: 'My list of reasons why I am a Christian: 1 Jesus 2 Jesus 3 Jesus 4 Jesus 5 Jesus 6 Jesus 7 Jesus 8 Jesus 9 Jesus 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 ...' twitter.com/BethMooreLPM/status/1221073685693509632 (26 januari 2020)

Eleonora (dr. E.D.) Hof is predikant van de Verenigde Protestantse Kerk in Ieper (België). Zij promoveerde in 2016 in de Missiologie aan de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam.
E eleonora.hof@gmail.com

Anette Sprotte, PKN
Leusden: 'Betekenis
geven aan de bijbelse
verhalen in de context
van het hier en nu.'

Preken als schilderen

Als een preek schilderen met woorden is,
dan zou ik willen kunnen preken zoals Kees Verweij schilderde.

Kees Verweij (1900-1995) tekende al op jonge leeftijd. ‘Niemand kan op eigen kracht leven’, zei hij, ‘om vandaar uit een eigen plaats te veroveren.’ Alles begint bij hem met kijken. Kijken naar de realiteit. Dit getuigt van eerbied voor wat het oog te zien krijgt.

Wie preekt, herkent de parallellen. Alles begint met lezen, met eerbied voor een tekst, een bijbel-fragment (of een gedicht). Niemand kan op eigen kracht preken.
Een eigen plaats heeft Verweij veroverd, met name met zijn atelierstukken. Hier wordt zijn schilderkundigheid gevierd in een explosie van vorm en kleur. Grote doeken, die ontstonden in zijn atelier (zijn kosmos) waar voorwerpen verzameld werden en rondslingerden. Pannen, lampen, schalen, gipskoppen, potten. Tot ze op een tafel werden gerangschikt, en met toevoeging van lappen en bloemen de mise-en-scène werden voor een nieuw stilleven.

Wie preekt, herkent de parallellen. De woorden, de inzichten, de vergezichten en de gelaagdheid van een tekst zijn als een kosmos en vragen om een zorgvuldige verkenning.
Verweij zegt over deze atelierstukken: ‘Ik doe dit niet om in de rommel te zitten, maar omdat ik gemerkt heb dat vanuit deze toestand van vergaandheid en van stof en schimmel, kleinodiën en kristallen opgedolven worden die kostbaarder zijn dan al het opgeruimde en gestroomlijnde van de moderne tijd. Hoe langer je kijkt, hoe meer vormen en kleuren lijken te verschijnen. Ze geven zich niet zomaar prijs. Het licht komt uit de schaduwen, het is een wonder dat er zoveel kleur is in die donkere partijen. Dat zie je niet altijd, dat openbaart zich als ik bezig ben.’

Wie preekt, herkent de parallellen. Preken zet een licht op wat vergeten wordt, delft op wat wordt geringschat, weet het weerloze op waarde te schatten. En al schrijvend en sprekend ontdek je kleur in donkere hoeken. Als een openbaring.

Als een preek schilderen met woorden is,
dan zou ik willen kunnen preken zoals Kees Verweij schilderde.

Kees Verweij, 'Atelierinterieur' >

‘Moving Sermons’

De persuasieve effecten van preken

Voorgangers besteden veel tijd en energie aan het voorbereiden en het houden van preken. Maar wat is het effect ervan? Laten mensen zich erdoor beïnvloeden en zo ja, waardoor komt dat dan? In zijn dissertatie *Moving Sermons* (preken die je in beweging zetten) onderzocht Henk Stoorvogel de veranderkracht van preken vanuit communicatief en homiletisch perspectief.

Er is een groeiende aandacht voor spreekvaardigheid en overtuigingsstrategieën. Genres van spreekvaardigheid, zoals de motivatie-toespraak, de politieke toespraak en de *TED-talks* worden alom geïmplementeerd. De preek in een religieuze viering is een specifiek genre van massacommunicatie. Dit genre van toespraak wordt wellicht het meest toegepast, ondanks een toenemende afname van het aantal kerkbezoekers in de westerse wereld.

Voortdurend worden nieuwe concepten voor kerk-zijn uitgetoetst, en in grote delen van de wereld bloeit de kerk als nooit tevoren. In vrijwel alle kerkdiensten speelt de preek een centrale rol in de liturgie en samenkomst. De afgelopen decennia kende het vakgebied van de homiletiek (preekkunde) ontwikkelingen als inductieve prediking, aandacht voor narratieve stijlen van communicatie, en een groeiend besef van de rol van de luisteraar in het preekproces en een herontdekking van het belang van retorica. *Moving Sermons* sluit hierbij aan.

< Kees Bregman, PKN Soest: ‘Preken is voor mij vertoeven tussen woorden en hun Stilte.’

Communicatieve kwaliteit

De dissertatie *Moving Sermons* focust zich op de wijze waarop communicatieve elementen de herinnering van preken beïnvloeden, alsook de bereidheid om te veranderen door preken. Het onderzoek richt zich op de effecten die preken hebben op luisteraars.

In vijf empirische studies zijn:

- de effecten van het gebruik van verhalen, humor, multimedia, direct aanspreken, uitnodigingen en rituelen onderzocht,
- is onderzoek gedaan naar de redenen waarom sommige preken diepgaande invloed hebben op luisteraars,
- en ten slotte op welke wijze ervaren sprekers zich voorbereiden op hun preek en gaan voor maximale impact.

Het effect van human interest-verhalen, humor en multimedia

In de eerste studie hebben respondenten (220 in totaal) deelgenomen aan acht online vragenlijsten, waarbij ze de preek die ze hadden gehoord hebben geëvalueerd. In elke preek werden kleine manipulaties aangebracht, op het

gebied van verhalen, humor, multimedia.

Dit onderzoek wees uit dat het gebruik van humor, verhalen en multimedia resulteert in preken die beter worden geëvalueerd dan preken waarin deze elementen ontbreken. Daarnaast had het gebruik van multimedia een positief effect op de intentie tot gedragsverandering door de preek.

Het effect van direct aanspreken, rituelen en uitnodigingen

Een soortgelijke kwantitatieve studie richtte zich op het gebruik van direct aanspreken, uitnodigingen en rituelen in preken.

Respondenten (220 in totaal) namen deel aan acht online vragenlijsten, waarbij zij de preek die zij hadden gehoord evalueerden. De rol van direct aanspreken in de preek kon niet worden gemeten omdat de manipulatie faalde. Het gebruik van rituelen in een preek liet geen effecten zien op de evaluatie van de preek, noch op de veranderbereidheid als gevolg van de preek. Het gebruik van uitnodigingen resulteerde in een positief effect op de evaluatie van de preek, als wel de veranderbereidheid als gevolg van de preek.

Effecten een jaar later

Een volgende stap in het onderzoek was het verbreden van het onderzoek naar de effecten van preken over de duur van een jaar. In een kwalitatief empirisch onderzoek werd de invloed van verhalen, humor, multimedia, direct aanspreken, uitnodigingen en rituelen onderzocht.

Respondenten (27 in totaal) vulden een vragenlijst in en namen daarna deel in vier focusgroepen. De uitkomsten lieten zien dat preken

vooral herinnerd worden door het gebruik van direct aanspreken en rituelen. Het gebruik van verhalen en humor wordt het hoogst gewaardeerd, maar het gebruik van direct aanspreken en rituelen heeft de grootste invloed op herinnering.

Van de 27 respondenten gaven er 22 aan dat zij door een preek in het voorgaande jaar veranderd waren. De veranderingen hadden plaatsgevonden op het gebied van het serieus nemen van hun geloof, het helpen van mensen in nood, het versterken van persoonlijke relaties, het uitoefenen van geestelijke disciplines en het sterken van hun geloof. De voornaamste redenen van de verandering door preken waren de verbinding van de preek met het persoonlijke proces van de luisteraar en het verkrijgen van nieuwe inzichten.

Het gebruik van verhalen in preken dient ter validering van de betrouwbaarheid van de prediker, het creëert een band tussen de luisteraar en de prediker, het helpt de luisteraar om in de preek meegenomen te worden, het helpt om de boodschap te illustreren en deze toe te passen.

Het gebruik van humor dient om mensen in te nemen voor de prediker, het publiek een energie-boost te geven, mensen in te nemen voor een onderwerp, verwachting te creëren, een gezamenlijke band te creëren en een zwaar onderwerp te verzachten.

Het gebruik van multimedia in preken dient om de boodschap levendig te maken en dichtbij te brengen, specifieke doelgroepen te bereiken, de structuur van de preek te versterken en de herinnering te versterken.

Het gebruik van uitnodigingen in preken dient om mensen een manier te geven om op

een preek te reageren, een symbolische nieuwe start te geven en verantwoording te creëren. Wel is van belang te beseffen dat een uitnodiging een fijngevoelig moment is, dat ook een tegenovergesteld effect kan hebben omdat mensen zich voor het blok gezet voelen.

Het gebruik van rituelen in preken dient om inspiratie te creëren, mensen te helpen beslissingen te internaliseren, mensen te helpen preken beter te onthouden en een preek goed af te ronden.

Het gebruik van direct aanspreken in preken dient om mensen op te roepen tot veranderen en verbinding te leggen tussen de prediker en de luisteraar.

Preken die levens veranderen

In de vierde studie werden preken bestudeerd die in de loop van het leven diepgaande invloed op luisteraars hadden gehad. De verandering die mensen hadden ervaren, lag op het gebied van het geestelijk leven, het gedrag of het zelfbeeld.

- Op het gebied van het geestelijk leven hadden mensen een verandering in godsbeeld ervaren of een verandering in hun relatie met God.
- Op het gebied van gedrag hadden respondenten verandering ervaren in een grotere betrokkenheid in sociale gerechtigheid.
- Op het gebied van zelfbeeld hadden mensen bemoediging ervaren, een verandering in overtuigingen over zichzelf of een ontdekking van de zin van hun leven.

Factoren in het preekproces die deze veranderingen hadden beïnvloed, waren de verbinding tussen de preek en het proces dat de respondenten op dat moment doormaakten en het

vermogen van de prediker om oude waarden op een nieuwe, frisse manier te brengen. De verbinding met het persoonlijke proces van de luisteraar wordt vooral ervaren in tijden van crisis, op speciale momenten zoals een huwelijk of begrafenis of wanneer de prediker er in slaagt persoonlijke opvattingen te confronteren zonder dat er een communicatieleemte ontstaat.

De beste preek van de prediker

Ten slotte is het perspectief van de prediker op het preekproces onderzocht in een empirische kwalitatieve studie, die toont dat het inzicht in en het onderwijs over het preekvoorbereidingsproces nog altijd gelimiteerd is.

De focus ligt vooral op vinding, stijl en ordening. Memorisatie en overdracht worden grotendeels veronachtzaamd. Volgens de predikers wordt de effectiviteit van hun preken vergroot door het succesvol overbruggen van de kloof tussen de tekst en de context van de luisteraar, alsook door het juiste gebruik van beelden en verrassing.

Op het gebied van voorbereiding en overdracht geven predikers aan dat de persoonlijke identificatie met de tekst en de bereidheid tot kwetsbaarheid cruciaal zijn. Daarnaast ervaart de prediker het houden van de preek als een 'sprong': het vraagt telkens moed om in het onderwerp en de preek te 'springen' en de daadwerkelijke preek te houden.

Henk (dr. H.) Stoorvogel is voorganger van de Vrije Evangelisatie Zwolle, directeur van De 4e Muskietier en eigenaar van HR LIFE Communications, trainingsbureau in spreekvaardigheid.
E info@henkstoorvogel.nl

José Sanders:

‘De wegen om te gaan uitnodigend schetsen’

José Sanders is sinds 1 februari 2017 hoogleraar Narratieve Communicatie aan de Radboud Universiteit. Haar onderzoek richt zich op narratieven: verhalende teksten. Zij richt zich enerzijds op hun talige vormen (structuur en stijl) en hun cognitieve representatie, en anderzijds op hun communicatieve functie in toepassingen door organisaties, zoals in de narratieve journalistiek en narratieve gezondheidscommunicatie. Volgens Sanders is het uitwisselen van verhalen zelf al een goede strategie.

Uw onderzoek richt zich op narratieve communicatie. Kunt u daar wat meer over vertellen?

‘Wij houden ons bij Communicatie- en Informatiewetenschappen bezig met *strategische communicatie*, bedoeld om een bepaald doel bij een bepaalde doelgroep te bereiken. Dat is heel vaak in de context van organisaties. Ik ben echter niet alleen opgevoed in de publieks- en bedrijfscommunicatie, van achtergrond ben ik Neerlandica en ik ben in de tekstwetenschap gepromoveerd.

In mijn onderwijs en onderzoek stel ik de vraag: hoe kunnen verhalen een boodschap overbrengen die mensen in staat stelt een stuk informatie te begrijpen, een attitude over te nemen of om hun gedrag aan te passen. Dus hoe verhalen mensen iets kunnen leren en hoe ze hen kunnen overtuigen: verhalen specifiek in de context van strategische communicatie.

Deze verhalen hoeven niet met een specifiek strategisch doel gemaakt te zijn, maar kunnen

tot dat specifieke doel worden ingezet. Sommige verhalen worden gemaakt om mensen iets te leren en/of te overtuigen, maar je kunt ook verhalen toepassen zonder dat ze ervoor gemaakt zijn. Daarom ben ik ook geïnteresseerd in verhalen in andere contexten: journalistieke verhalen, bijbelverhalen, literair-fictieve verhalen en verhalen in sociale media.

Zo bestudeer ik hoe verhalen over ervaringen in de context van de gezondheidszorg mensen kunnen helpen, maar ook kunnen sturen. Vooral in de media komen veel verhalen voor – bijvoorbeeld over vaccinatie en infectieziekten, maar ook over bevalling en levenseinde. Mensen willen weten wat anderen hebben ervaren bij dergelijke onderwerpen. Daarom maakt gezondheidsvoorlichting ook steeds meer gebruik van verhalen. Maar mediaverhalen kunnen mensen *framen*: ze zetten je in een bepaalde manier van denken, waardoor andere manieren van denken lastiger worden, en bepaalde keuzes ook.

Wat mij interesseert als tekstwetenschapper is hoe deze verhalen in elkaar zitten: wie speelt welke rol, welke woorden worden gebruikt? Wordt een verhaal geschreven in de ik-vorm of in de hij/zij-vorm, laat een verhaal de gedachten van mensen zien of juist niet?

U zei net dat bijbelverhalen u interesseren. Wat maakt deze verhalen zo interessant?

‘Op allerlei niveaus zijn er vergelijkingen te maken tussen de verhalen van toen en de verhalen van nu. Ik heb altijd met vertalingen van de Bijbel gewerkt, en heb bijvoorbeeld onderzoek gedaan naar het verschil tussen de Statenvertaling, die heel trouw is aan de grondtekst, en latere vertalingen. Dan kun je zien dat modernere vertalingen veel meer invullen: ze maken allerlei impliciete verbanden expliciet en leggen bijbelfiguren uitspraken en zelfs innerlijke gedachten in de mond.

Om de oudere vertalingen en de grondteksten te begrijpen moet je veel harder werken. Niet alleen vanwege het taalgebruik, maar ook omdat deze teksten meer open laten. Je moet je best doen om je voor te stellen wat motieven van mensen in het verhaal zijn. Dat betekent ook dat je meer vrijheid hebt om te wisselen van perspectief: je kunt bij het lezen telkens een andere hoofdpersoon in gedachten nemen. Deze openheid van de grondteksten gaat mogelijk terug op de orale overlevering van waaruit ze op een zeker moment zijn neergeschreven.’

Hoe kunnen wij vandaag de dag die oude teksten begrijpen?

‘Dat is zeker heel lastig. Die verhalen zijn gestold in een periode waarin het leven zo

- *‘Als er een meerstemmige klank is in kerkelijk preken, is er simpelweg méér kans om veel mensen te raken’*

compleet anders was dan het leven dat wij leven. Ze zijn geschreven in nomadische, agrarische en visserijculturen, en nemen grotendeels een mannelijk rolperspectief in, met kleinere rollen voor vrouwen – niet het soort leven en de rollen die wij nu zien. Als je die verhalen “open wilt lezen”, dan vergt dat een enorme gedachtesprong.

Om bijvoorbeeld het verhaal van Jezus en de Samaritaanse vrouw te kunnen “navoelen”, moet je uit je comfortzone treden. Dat moet je echt willen en daar heb je soms hulp bij nodig. In sommige nieuwe vertalingen zegt de vrouw aan het eind: “Hij wist alles van mij.” In de oude teksten zegt ze: “Hij heeft mij alles gezegd, wat ik gedaan heb.” Dat kun je openlezen als: *Door naar Hem te kijken, zie ik mijn leven pas goed. Door naar Hem te luisteren hoor ik de waarheid over mijn leven. En nu ik dat eenmaal gezien en gehoord heb, wil ik Hem blijven volgen.*

Aan de ene kant hebben we de kerk die haar verhaal over wil brengen en aan de andere kant zitten we met mensen die minder ontvankelijk worden voor dergelijke verhalen. Preken zouden gezien kunnen worden als de brug tussen kerk en mensen. Waar gaat het mis?

‘De preek is natuurlijk onvoorstelbaar belangrijk. Veel preken zijn heel mooi. Maar het gebeurt ook dat een preek er niet in slaagt om die brug daadwerkelijk te slaan. Een uitda-

ging is dat preken binnen de katholieke kerk voorbehouden is aan gewijde mannen: alleen zij mogen de homilie houden. Het is hun taak om de gehele breedte aan menselijke ervaringen en perspectieven te bundelen en tot uiting te brengen. Om die enorme veelkleurigheid die mensen in de bijbelteksten kunnen leggen, mee te nemen in de preek is een bijzondere gave. Het lukt niet altijd.

Ik heb protestantse vrienden en vriendinnen, als predikant in de Protestantse Kerk of bij de remonstranten, die ook fantastisch goed kunnen preken. Zij laten letterlijk en figuurlijk een ander geluid horen, dat gehoord mag worden. Als er een meerstemmige klank is in kerkelijk preken, is er simpelweg méér kans om veel mensen te raken. Diversiteit heeft uiteraard te maken met kansen die lekenmannen en vrouwen krijgen in de kerk, maar het gaat me vooral om de kansen voor mensen om geraakt te worden *door* de kerk en iets van hun ervaringen te herkennen in de uitleg van het Woord in de preek.’

Wat maakt zo’n preek dan tot een goede preek?

‘Ik heb op heel veel verschillende plaatsen naar preken geluisterd en heb ervaren dat er verschillende soorten goede preken zijn. Een hoogbejaarde priester die ik vroeger meegemaakt heb nam in zijn preek meestal één woord uit de Evangelielezing, bijvoorbeeld: “Jezus gebruikt vandaag vier keer het woord *de weg*”. Dan preekte hij voor de vuist weg drie minuten over dat woord: hoe gaan wij vandaag de weg met Jezus? Vanuit dat ene woord wist hij direct binnen in je hart te komen. Ongelooflijk. Dat was meteen goed en klaar. Dat is de beste.

Dan heb ik vaak priesters meegemaakt die de kerkgangers vooral in het kerkelijk jaar plaatsen en uitleggen waarom we nu een bepaalde tekst lezen in deze context. Dan snap je weer wat de liturgie is die we samen met elkaar leven. Het mooist is als een preek iets van allebei heeft, maar voor alleen dat tweede ben ik ook dankbaar. Je leert iets, vooral als er ook een verbinding met de actualiteit wordt gelegd: wat heeft deze tekst ons in de wereld van vandaag nog te vertellen.

Tot slot is er een soort preek die ik vooral poëtisch noem. Naar dergelijke preken heb ik moeten leren luisteren. Zo heb ik al vaak geluisterd naar een priester die theologisch zeer geschoold is en dat vertaalt naar beelden van geloof, van God, van Jezus, van de Geest. Hij spreekt vaak in onvolledige zinnen zonder werkwoord, en stapelt het ene beeld op het andere. Zo vouwt hij uit wat geloof is, wat het geloof met je hart en je leven kan doen, ook verwijzend naar heiligenlevens – vaak van vrouwen overigens!

Dat is een heel andere manier van preken, tastend en bijna biddend, en daarin vergelijkbaar het met de korte preken die ik als eerste noemde. Zo’n tastende, biddende preek neemt je echt mee, maar is niet per se gemakkelijk. Er zijn mensen die het net als ik heel mooi vinden, maar het zal ook over de hoofden van sommige mensen heen gaan.

Dit zijn preken die je in de katholieke kerk

- *‘Uitvouwen wat geloof is, wat het geloof met je hart en je leven kan doen’*

meemaakt, waar gelezen en gepreikt wordt volgens het vaste *lectionarium* door het kerkelijk jaar. In de protestantse kerk heb ik de indruk dat soms ook schriftlezingen gekozen worden bij het thema of het moment. Predikanten kunnen een tekst zoeken bij de boodschap die ze hebben. Misschien kunnen zij daardoor ook wat kritischer kijken hoe de tekst actueel gemaakt kan worden. Ik denk dat dat een preek oplevert waar veel mensen behoefte aan hebben. Nadeel is dat het ook heel sturend en uitleggerig kan zijn. Daarom vind ik de poëtische, meer biddende en tastende preken zelf vaak het mooiste. Dat heeft ook weer te maken met dat ik erg houd van die open en transparante vertalingen. Maar het vraagt oefening.'

Wanneer slaagt een preek minder goed?

'Als de preek op een college lijkt en te abstract is, soms warrig, soms te lang; de zaak te eenvoudig voorstelt, maar één kant van het verhaal belicht; overdreven en geforceerd actueel is; te zeer neigt naar het willen opleggen van een beeld van hoe de maatschappij zou moeten zijn – wat overigens zowel "conservatief" als "progressief" kan zijn.'

Is dat nu niet juist het probleem van het verhaal dat de kerk vertelt? Dat het mensen vertelt wat ze moeten geloven in plaats van wat ze zouden kunnen geloven?

'Voor mijn gevoel zouden preken ons uitnodigend de "wegen om te gaan" moeten schetsen. Wat zou het mooi zijn als. Hopend. Wensend. Misschien ook wel meer biddend toch. De verhalen van de Bijbel tonen ons die wegen om te gaan – misschien wel smallere en soms

moeilijker wegen maar die goed zijn, en waar, en fraaier voor het hart. Niet zo goed voelt het echter als ik naar iemand luister die een "directe lijn" heeft met onze Heer: die zeker weet wat God van ons wil, wat Hij het juiste vindt om te doen, of zelfs hoe Hij precies ingrijpt in ieders leven. Het gaat er voor mij veel meer om dat we God uit de bijbelverhalen oproepen en aanroepen, te hulp roepen.

Als verhalen van het Nieuwe Testament vertellen dat de mensen in Jezus geloofden, lees ik erin dat dit vooral inhield: ze volgden Hem, ze wilden dicht bij Hem blijven. De tegenwoordige opvatting van het geloof als een soort van contract van zekerheden dat je ondertekent – en daar voelen steeds minder mensen voor – staat daar haaks op. Volgens mij gaat het er veel meer om dat geloof een weg is om te gaan en waarop Jezus ons uitnodigt om mee te gaan. En juist de preek zou je verlangen om daar gehoor aan te geven moeten versterken. Dat wil niet zeggen dat het allemaal lief moet zijn, dat verlangen mag best schuren en confronteren. Maar als dat verlangen niet aangewakkerd is, dan is er een kans verloren gegaan in de preek.'

Dan is er ook iets verloren gegaan in het verhaal dat de kerk over zichzelf vertelt. Want juist het beeld van een kerk die vertelt wat mensen moeten doen overheerst bij veel mensen.

'Als geloof is het verlangen het goede en ware te zien en te doen, en als de preek helpt dat verlangen in mensen te vergroten, dan is de preek geslaagd. Als de preek de verhalen uit de Bijbel weet te gebruiken, zodanig weet uit te leggen

dat wat mensen in die verhalen ervaren relevant wordt voor jou hier en nu, de *enactment* zoals dat in de verhaalkunst heet, dan is de preek gelukt. Als je bijvoorbeeld het verhaal van de Samaritaanse vrouw kunt "openlezen" zodat mensen erin kunnen stappen, en zich durven afvragen: wat zie ik echt van mijn leven als ik naar Jezus kijk en luister? Ja, dan heb je ook vandaag iets te bieden.'

Dan staat de kerk wel nog een uitdaging te wachten, want het wordt voor mensen steeds moeilijker zich te kunnen verplaatsen in de verhalen die verteld worden.

'Ja, een van de uitdagingen die ik zie voor de kerk is zich te verhouden tot de toenemende genderfluiditeit. Overal zien we mensen zelf meer fluïde worden in hun gender, en afstand nemen van de rollen die daar traditioneel bij horen. Hoe ga je deze nieuwe tijd ooit verbinden met die heel oude boeken die zo sterk "gegenderd" zijn? Tegelijk zie ik ook mogelijkheden.

Je hoort vaak dat mensen Jezus graag willen afschilderen als een "gewoon mens": was Hij niet een "gewone" man met relaties, een vrouw, zelfs gezin misschien? Maar we mogen blij zijn dat de Jezus van de Bijbel niet op die manier grijpbaar is. Hij verbindt zich alleen met God, en verstaat Zich met iedereen, vrouwen evengoed als mannen, zondaars nog meer dan heiligen, en is in Zijn Persoon als zodanig behoorlijk "fluïde"! Ik denk dat dit voor het christendom een groot voordeel kan zijn, je zou kunnen zeggen: we hebben goud in handen en kunnen maximaal aansluiting met Jezus vinden bij zoveel verschillende soorten mensen!'

Zijn er nieuwe manieren om de oude verhalen bij de tijd te brengen?

'In mijn ervaring is de liturgie en de muziek in het algemeen een geweldige manier om de bijbelverhalen tot leven te wekken. Ik ben eclectisch ingesteld en ga even graag naar een plechtige hoogmis met gregoriaanse en polyfone zang als naar een Nederlandstalige mis met liederen van bijvoorbeeld Oosterhuis. Daarnaast ga ik ook regelmatig naar concerten van de evangelische muziekgroep Sela en luister ik thuis bijvoorbeeld naar Hillsong. Overal waar de verhalen opnieuw worden verteld, kun je mij vinden. Waarom zouden we op deze vormen van liturgie neerkijken? Hillsong heeft bijvoorbeeld een lied over de transfiguratie en eentje over de vrouw die gestenigd zou worden – echt mooi, ik kan er telkens opnieuw naar luisteren. Hoewel er natuurlijk ook allerlei kanttekeningen te plaatsen zullen zijn bij grootschalige kerkgenootschappen als Hillsong, denk ik wel dat deze muzikmakers begrepen hebben dat je de verhalen naar onze tijd moet halen.'

Ze halen de verhalen naar onze tijd en willen dit ook doen. Voor de doelgroep door de doelgroep.

'Juist, en ik zit ook in die doelgroep. Zo maken ze in mijn ogen eigenlijk nieuwe preekjes waar-mee grote groepen mensen worden bereikt. Doe ze dat maar eens na.'

Tom Lormans MA is historicus en geestelijk verzorger. Hij is als promovendus werkzaam bij het Expertisecentrum Palliatieve Zorg Utrecht. E tom_lormans@hotmail.com

Discipelschap door creatieve 'kliederkerk'

Verbinding met andere kerkplekken nodig

Kliederkerk, een missionaire vorm van kerk-zijn waarin jong en oud samen op een creatieve manier de betekenis van bijbelverhalen ontdekken, heeft een aantrekkingskracht op een voor kerken lastig te bereiken doelgroep: gezinnen met jonge kinderen. Het aantal kliederkerken in Nederland groeit, gemeenten en deelnemers zijn enthousiast.

Dat stelt de Protestantse Kerk in Nederland, die de beweging initieert en faciliteert, voor nieuwe uitdagingen. Een van de grote vragen betreft het groeien in geloof van mensen die (op)nieuw in aanraking komen met het christelijke geloof. Kunnen mensen die meer willen weten hoe het is om leerling van Jezus te zijn, op een natuurlijke manier, binnen de gemeenschap van de kliederkerk, verdere stappen zetten?

Kliederkerk is bedoeld als een instapmodel van kerk-zijn. Mensen kunnen proeven van bijbelverhalen, in contact komen met een kerkelijke gemeenschap en samen met verschillende generaties iets ontdekken van God.

Tegelijkertijd is kliederkerk nadrukkelijk niet alleen een leuke (knutsel)activiteit voor kinderen en hun (groot)ouders, naast de 'echte' kerk. Het heeft de ambitie én de ingrediënten om een volwaardige vorm van kerk te zijn en is dat op

een groeiend aantal plaatsen in Nederland al. Daarbij is het verlangen dat deelnemers verder gaan in het spoor van Jezus als leerling.

In literatuur over de 'Messy Church' (waarvan de Nederlandse kliederkerk een zusje is) wordt *discipelschap* gezien als een van de belangrijkste uitdagingen. Het lukt wel om mensen vrijblijvend kennis te laten maken met geloof, maar mensen helpen om daarin stappen te zetten is een heel ander verhaal. De oplossing daarvoor ligt niet zozeer in het aanpassen van het model van Messy Church, maar in het verder ontwikkelen van de hele kerk als een netwerk, waarin Messy Church en andere vormen van kerk-zijn wederzijds van elkaar afhankelijk zijn.

- *'[A church] that values and encourages playful questioning cannot be far from the kingdom of God'* (BAYES 2013, 102)

< Georg Philipp Wörle, 'Hans Egon'

Dimensies van discipelschap

In dit artikel spreken we zowel over discipelschap als over leerling van Jezus zijn. In het Nederlandse kerkelijke gebied heeft 'discipelschap' een wat vrome, evangelische connotatie (zie ook Stoppels 2013, 13ff). Discipelschap is dan voor de harde-kern-gelovigen die het geloof heel erg serieus nemen en ook vaak 'verticaal': gericht op uitingen als bidden en bijbellezen.

Wij zien discipelschap als de in dagelijkse praktijken uitgewerkte wens om Jezus te volgen. Dat kan op heel veel verschillende manieren. Je hoeft er bijvoorbeeld niet per se betrokken kerklid voor te zijn of elke zondag in de kerk te zitten. Wij vinden het idee van leerling-zijn daarin het belangrijkste: iedereen die Jezus wil volgen, heeft iets te leren.

Discipelschap bestaat uit verschillende dimensies. Vaak wordt daarbij de drieslag *believing – belonging – behaving* gehanteerd (de volgorde kan verschillen), en soms wordt er een vierde element toegevoegd, namelijk *blessing* (Drane 2013, 115). 'Believing' is het overtuigend raken van christelijke geloofsinhouden, 'behaving' is gedragen op een wijze zoals past bij een volgeling van Jezus, 'belonging' is het betrokken zijn bij een christelijke gemeenschap en 'blessing' is dan het weer doorgeven van het goede dat je zelf hebt ontvangen.

Diversiteit aan manieren

De wens naar doorgroeien in het leerling-zijn van Jezus kan op gespannen voet staan met het evenementkarakter van de kliederkerk. De laagdrempeligheid en de vaak lage frequentie van de bijeenkomsten – gemiddeld zes keer per jaar – kan ervoor zorgen dat deelnemers zich be-

zoekers blijven voelen. Ook kan een kliederkerk georganiseerd worden als een losse activiteit door een commissie van enthousiaste mensen die het *event* voor anderen organiseren. Na de bijeenkomst zijn er dan geen mogelijkheden om dimensies van discipelschap, zoals *behaving* of *belonging* verder te ontwikkelen.

Voor de duidelijkheid: de diversiteit aan manieren waarop kliederkerken georganiseerd worden, is op zich geen probleem. Een goede kliederkerk waar mensen eens in de zoveel tijd naar toe kunnen gaan, heeft waarde in zichzelf. Maar mensen die verder willen, zouden op een natuurlijke manier moeten kunnen doorstromen.

Een manier om dat te doen is kliederkerk te beschouwen (en te organiseren) als een vorm van kerk-zijn, die in natuurlijke verbinding staat met andere vormen van kerk-zijn. Praktisch theoloog Henk de Roest stelt dat we de kerk moeten denken als een 'configuratie van kerken en kerkjes, een netwerk van talloze soorten kerkplekken van verschillende signatuur'. 'De kerk vormt zich', aldus De Roest, 'telkens opnieuw in kerkplekken met een voorlopig karakter, waarbij gemeenten en parochies slechts één soort kerkplek zijn te midden van andere kerkplekken' (De Roest 2010, 150).

In dit artikel volgen we de lijn van De Roest en beschouwen we kliederkerk (en andere vormen van kerk-zijn) als een kerkplek binnen een netwerk van kerkplekken.

De centrale vraag voor dit artikel is: hoe kan kliederkerk mensen van alle leeftijden helpen om (verder) te ontdekken wat het betekent om leerling van Jezus te zijn?

We beargumenteren dat kliederkerk nu al mensen helpt om te ontdekken wat leerling-zijn van Jezus behelst, met name door het intergeneratieve karakter, de holistische wijze van vieren en de verbinding die gelegd wordt met het dagelijkse leven. In het discussiedeel van dit artikel werken we uit hoe kliederkerk verbinding kan leggen met andere vormen van kerk-zijn met het oog op discipelschap.

We baseren ons in dit artikel op onze ervaring met de praktijk. Door het gebruik van narratieven – 'vignetten' – maken we al beeldend duidelijk wat uit observaties en ervaringen van kliederkerken zelf blijkt.

'Missional turn'

De Protestantse Kerk in Nederland (PKN) wil een meer missionaire kerk worden, geïnspireerd door de Fresh Expressions-beweging in Groot-Britannië. Om de verschillende vormen van kerk-zijn – zoals kliederkerk – binnen de PKN een goede plek te geven, is een proces van reflectie en onderzoek gestart (zie De Reuver en Vellekoop 2019). Een diversiteit aan vormen moet leiden tot een diverse kerk die meer soorten mensen aanspreekt en tegelijkertijd één kerk blijft.

Deze reflecties passen binnen een bredere missionaire discussie. De huistheoloog van de Fresh Expressions-beweging, Michael Moynagh, benadrukt het belang van nieuwe ecclesiale gemeenschappen (Moynagh 2017, 4). Een kerk die alleen op zondag een uur open is, volstaat niet. Volgens Moynagh is missie iets wat je samen doet in het dagelijkse leven.

Moynagh staat een *missionair model* voor, waarbij mensen in hun buurt, op hun werk, in

de pub, vormgeven aan de kerk. Ze verbinden zich op een contextuele manier met de plek waar ze zijn. Dat doen ze samen met anderen.

Een groep oudere vrouwen kan samen breien en praten over het leven (zie bijv. Dutton 2014), liefhebbers van bier kunnen wekelijks op dinsdagavond samen bijbelverhalen lezen en bier drinken in de pub. Zo ontstaan er allerlei nieuwe contextuele ecclesiale groepen, die samen met bestaande vormen van kerk-zijn 'kerk' genoemd kunnen worden. Moynagh's missionaire model staat tegenover het *uitnodigend model* van kerk-zijn, waarbij je mensen uitnodigt om in de kerk te komen.

Kliederkerk past zowel bij het missionaire model als het uitnodigende model. Enerzijds is het een evenement, met een viering, vaak in een (kerk)gebouw. Anderzijds wordt er binnen het concept ruimte gemaakt voor elementen die mensen normaal niet met een viering associëren (zoals de creatieve ontdekkingstocht en de gezamenlijke maaltijd) en wordt er heel bewust een verbinding gelegd met het dagelijkse leven. Veel kliederkerken ontstaan of veranderen door een proces van luisteren naar de context (cf. Moynagh 2017, 50). Dit resulteert vaak in een bijeenkomst in het kerkgebouw, maar dat hoeft niet.

Zo ontstond een kliederkerk in Drachten uit de behoefte van twee gezinnen – één kerkelijk betrokken, de ander niet – naar manieren om geloof te ontdekken (zie JOP-website).

- *'Theology, if it's not messy, is entirely incomplete'*

(BAYES 2013, 96)

Deze kliederkerk gebruikt namen en vormen die passen bij de doelgroep en komt samen in de speeltuin in de wijk. Dit is een gecontextualiseerde vorm van kerk-zijn met een duidelijke gemeenschapsdimensie.

Wij denken dat kliederkerk het best functioneert als verbindende factor tussen *event* en het dagelijkse leven, tussen uitnodigend en missionair kerk-zijn, tussen bestaande en nieuwe kerkplekken. Voordat we deze gedachte verder ontwikkelen, leggen we eerst uit wat een kliederkerk is en wat er kenmerkend aan is.

Wat is een kliederkerk?

God is aanwezig in de chaos van het dagelijkse leven. Wie zijn of haar zintuigen gebruikt, ontdekt het heil dat Hij brengt in de wereld, dwars door het geklieder van mensen heen. Dat patroon is zichtbaar in de bijbelverhalen en nu nog steeds in de levens van mensen.

Vanuit deze overtuiging is Messy Church in Engeland gestart en door de Protestantse Kerk als kliederkerk naar Nederland gehaald. Voor gezinnen met jonge kinderen – waar het vaak letterlijk een kliederboel is en voor wie 'kerk' een ver-van-mijn-bedshow is – is kliederkerk een plaats waar ze met elkaar, door allerlei creatieve activiteiten heen een bijbelverhaal en de betekenis daarvan voor hun eigen leven kunnen ontdekken.

Een kliederkerkbijeenkomst bestaat uit drie onderdelen: samen ontdekken, samen vieren en samen eten. Alles bij elkaar duurt een kliederkerk meestal circa twee uur. Daarbij staan bijbelverhalen centraal, groeit er een gemeenschap, zijn veel rand- en buitenkerkelijken betrokken,

is de aanpak creatief en is er veel aandacht voor gezinnen met kinderen. Door heel Nederland heen zijn ruim 150 kliederkerken actief.

Het doel van kliederkerken is om mensen van alle leeftijden te laten groeien in geloof, hoop en liefde, zodat zij in het voetspoor van Jezus gaan. Soms is een kliederkerk een activiteit van een kerkelijke gemeente, soms een nieuwe kerkplek, bijvoorbeeld een pioniersplek. Er zijn gemeenten die vier keer per jaar kliederkerk organiseren als onderdeel van hun totale aanbod van kerk-zijn. En er zijn pioniersplekken die maandelijks een grote kliederkerkbijeenkomst hebben en tussendoor andere klieder-activiteiten. Beide zijn volop kliederkerk.

De manier waarop mensen kliederkerk als 'kerk' ervaren, kan verschillen. Voor een gezin dat alleen zes keer per jaar naar kliederkerk komt, is de kliederkerk 'hun' kerk. Voor iemand die ook wekelijks naar de 'reguliere' zondagsdienst komt, is kliederkerk wellicht slechts een onderdeel.

Sterke punten: drie 'vignettes'

Er zijn verschillende aspecten die de kliederkerk in het bijzonder typeren. We werken er drie uit aan de hand van 'vignettes', korte verhalen die gebaseerd zijn op de praktijk. Het zijn positieve verhalen, waarmee we niet willen suggereren dat bij kliederkerk alles altijd goed gaat: het bestaan van een kliederkerk is minstens net zo kliederig als elk ander bestaan. De vignettes laten sterke punten van kliederkerk zien: het intergeneratieve karakter, de holistische wijze van vieren, en de verbinding die gelegd wordt met het dagelijkse leven.

Hoop voor de kerk

'Kliederkerk geeft weer hoop aan onze kerk.' Een oudere dame straalt als ze vertelt wat kliederkerk voor haar betekent. In de sterk vergrijsde dorpsgemeente waar zij bij hoort, wordt sinds kort kliederkerk georganiseerd. Een goed initiatief om gezinnen (weer) in het kerkgebouw te krijgen, zo was de gedachte.

Omdat het organiseren van een kliederkerk wat voeten in de aarde heeft, werden veel gemeenteleden ingeschakeld. De één verzamelde lege melkpakken voor een activiteit, de ander bereidde het verhaal voor en een aantal mensen werd gevraagd een stapel pannenkoeken te bakken.

Deze gezamenlijke voorbereiding leverde al nieuwe energie op. Samen in een bijbelverhaal duiken en bedenken welke activiteiten bij de boodschap passen; eens kijken naar het kerkgebouw met de ogen van een kind – past het hindernisparcours in de kerkzaal? Toen de ouders en hun kinderen binnen druppelden en samen met de ouderen uit de gemeente aan de slag gingen met de activiteiten, bleek kliederkerk meer dan een leuke activiteit.

Voor sommige gemeenteleden was het de eerste keer in jaren dat ze met hun niet-kerkelijke kinderen en kleinkinderen in de kerk aanwezig waren en samen een bijbelverhaal ontdekten. De kinderen stelden tijdens het klieren verrassende vragen over de bijbelteksten, waardoor volwassenen nieuwe betekenissen

ontdekten en samen kaarsjes aansteken en bidden voor elkaar en anderen was heel samenbindend. Maar de meeste indruk maakte het afsluitende zegenlied. Alle kinderen stonden onder een enorme, gekleurde parachutedoek en werden toegezongen door de hen omringende volwassenen die de doek boven de hoofden lieten wapperen. 'Kunnen we dat niet elke zondag invoeren?', grapte een van de aanwezige ouderlingen na afloop.

Ook al vindt kliederkerk maar drie keer per jaar plaats, het geeft nieuwe vitaliteit aan de trouwe kerkgangers en brengt nieuwe contacten in het dorp.

Helemaal jezelf

Een kerk waar je jezelf kunt zijn. Helemaal. Met hoofd, hart en lichaam. Zo beschrijft een moeder haar ervaring met kliederkerk (zie ook protestantsekerk.nl/nieuws/), die ze met haar gezin bezoekt: 'We zingen daar met de kinderen "Bij Jezus voel je je vrij, om helemaal jezelf te zijn ..." Dus we gaan met z'n vieren, zoals we zijn.'

J., een van haar kinderen, is van buiten een jongen en van binnen een meisje. Vandaag heeft hij een feestjurk aangetrokken. In de tas zit een schort voor als het erg kliederig wordt. De jurk moet natuurlijk schoon blijven! Bij een van de activiteiten laat J. zichzelf omtrekken op behang. Hij schrijft en tekent in deze levensgrote tekening eigenschappen die God hem gegeven heeft.

Praktijkverhalen

Na de activiteiten luistert iedereen naar een verhaal. Het gaat over jezelf durven zijn, omdat je schepper jou goed en mooi en knap vindt. Dan mag J. zijn levensgrote afbeelding laten zien. 'Er staat "dapper"', zegt de leidster. 'Dus jij bent dapper! Waarom eigenlijk?' J. is een beetje verlegen, maar zegt toch zacht: 'Omdat ik mijn binnenkant aan de buitenkant durf te laten zien.' 'Dat is prachtig', vindt de leidster. 'Dan ben je inderdaad heel dapper.'

Zand erover

God zag wat de inwoners van Nineve deden. (...) En hij kreeg medelijden en veranderde zijn plan. Hij had bedreigd de stad te verwoesten, maar deed het niet (Jona 3:10). Dit keer gaat kliederkerk over Jona. Volwassenen en kinderen lopen rond en doen verschillende activiteiten. Bij een tafel wordt geconcentreerd gewerkt. Er ligt een bak met zand, een stapel papier, kleurtjes en lijm. Een vrouw helpt een kleuter en stelt ondertussen een vraag over vergeving.

Op een geplastificeerd A4 staat de bijbeltekst en daaronder de volgende opdracht:

'Zand erover. Teken jezelf op een papier. Bedenk eens wat er bij jou misgaat in je leven. Schrijf of teken dit in jezelf op het papier. Wat erg hè, dat het ondanks onze goede bedoelingen, toch vaak fout gaat! Smeer nu de tekening van jezelf met lijm in en strooi zand over alles wat misging. God zegt: zand erover tegen de inwoners van Nineve en tegen jou. Hoe voelt dat, als de dingen die je fout deed verdwenen zijn?'

Leerling leren zijn

In de kliederkerkviering zelf leren mensen al veel over wat het is om een leerling van Jezus te zijn. Ze leren bijbelverhalen, ze leren over geloof, er ontstaat contact en gemeenschap. Ook worden ze – heel basaal – ingewijd in liturgische taal en vormen, zoals gebed, de zegen en hoogtepunten uit kerkelijk jaar door bijeenkomsten rond Kerst, Pasen en Pinksteren.

Opvallend aan kliederkerk is hoe de viering contact tussen generaties mogelijk maakt. In de 'vignettes' kun je lezen hoe ouderen en (klein)kinderen, gezamenlijk werken aan een creatief project en daar in gesprek over raken. Dit intergenerationele aspect wordt in onderzoek geïdentificeerd als een belangrijke manier om geloofsgroei bij kinderen én volwassenen te stimuleren. Lydia van Leersum-Bekebrede benadrukt het belang van wisselwerking tussen kinderen en volwassenen:

'... [A]dults participate in intergenerational ministry with children as fellow believers and respond to children's desire to hear what adults really think and believe. In turn, children's participation in worship helps create and maintain a sense of identity, place, and meaning for adults' (Van Leersum-Bekebrede et al. 2019, 179).

De wijze van vieren in de kliederkerk is holistisch. Dat betekent dat er niet alleen geleerd wordt op cognitieve wijze, met het hoofd, maar dat ook andere zintuigen worden ingezet om te leren. Een goede liturgie betreft het hele mens-zijn in de viering.

Dit sluit aan bij ontwikkelingen in de samenleving van een herwaardering van lichamelijke en post-cognitieve vormen van leren. Je kunt over genade leren in een preek of in het

lezen van een bijbeltekst, maar het concept komt heel anders binnen als je er ook leert wat het is door (letterlijk) zand over je verbeelding van je zonden (de lijm) te strooien. Bij kliederkerk kun je hierbij leren van het christelijk geloof, zonder dat het meteen je eigen geloof hoeft te worden. Binnen *Religious Education* wordt dit *learning through religion* genoemd (Van Dijk-Groeneboer 2017, 36). Mensen krijgen de ruimte om geloof eens uit te proberen en te kijken wat het hen brengt.

Verbinding dagelijks leven

Er wordt in kliederkerk bewust een verbinding gelegd met het dagelijkse leven. Door het zichzelf tekenen op het behang wordt er een belichaamde koppeling gemaakt tussen de boodschap 'jij bent goed en knap gemaakt' en de eigen ervaring van het lijf en wat er aan de 'binnenkant' allemaal leeft. Dit kan ook zijn doorwerking hebben buiten de viering. Clare Watkins en Bridget Sheperd (2014) constateren een 'ecclesiologische overvloed' die door Messy Churches ontstaat: tijdens de vieringen ontstaan er bijvoorbeeld relaties die zich buiten de viering verder ontwikkelen tot vriendschappen.

De verbinding werkt ook de andere kant op. De pannenkoeken die gebakken worden zijn niet een extraatje, maar vormen een cruciaal onderdeel van de eredienst. Gewone mensen – en vaak zijn dat vrouwen – brengen hun dagelijkse vaardigheden en bezigheden in het heilige binnen. Kliederkerk sluit zo aan bij waar de praktijk van alledag ook door gekenmerkt wordt: door (familie)relaties, door het samen optrekken van ouderen en jongeren, door het gebruik van alle zintuigen. Zo wordt door

kliederkerk het dagelijkse leven expliciet in eredienst aan God betrokken.

Op meer plekken wordt gezocht hoe de relevantie van kerk en geloof in het dagelijkse leven versterkt kan worden. Tish Warren werkte bijvoorbeeld de gedachte van de liturgie van het alledaagse uit, waarbij het dagelijkse leven een vindplaats is van liturgie.

'Our bodies, our pleasures, our fears, our fatigue, our friendships, our fights – these are in fact the stuff of our formation and transformation into the frail but infinitely dignified creatures we were meant to be and shall become' (Warren 2016, 11; zie ook de recente bijdrage van Terlouw 2019).

In de kindertheologie wordt veel nadruk gelegd op 'wederkerige ontsluiting', waarbij in de liturgie (en op andere momenten) de dimensie van het actuele bestaan van jongeren en kinderen wederzijds wordt verbonden met de dimensie van Bijbel en traditie (Valstar e.a. 2015).

Combinatie versterkt

In de 'vignettes' zie je dat verschillende onderdelen van discipelschap worden versterkt door de combinatie van verschillende kenmerken in de context van een viering. Dankzij de holistische insteek van de viering, kunnen jong en oud samen met elkaar optrekken en ontstaat er intergeneratieve gemeenschap (*belonging*).

Deze intergenerativiteit versterkt het geloof van ouderen die op een nieuwe manier naar hun kerk kijken (*belief*), bijvoorbeeld door vragen die kinderen stellen of spontane 'naïeve' inzichten die ze delen als antwoord op de open vragen die tijdens het doen van de activiteiten gesteld worden. De creatieve werkvorm van op het behang tekenen roept liefde voor God en de

ander wakker (*behave*). Het contact tussen generaties is heilzaam voor jongeren en ouderen (*blessing*).

Om samen te vatten: wat het betekent om Jezus te volgen als leerling kunnen mensen dus al in kliederkerk ontdekken. Daarbij speelt de verbinding tussen generaties, de verbinding met het hele mens-zijn, lichaam én hoofd, en verbinding met het dagelijkse leven een belangrijke rol. Voor discipelschap is het belangrijk dat mensen God niet alleen leren kennen als een losse overtuiging (als een 'belief'), maar als een werkelijkheid die ingebed is in concrete praktijken van het dagelijkse leven.

En daarmee komen we bij het dilemma dat we eerder al constateerden. Kan kliederkerk een doorgaande groei in leerling-zijn bevorderen, ook als het 'maar' een *event* is dat eens in de zoveel tijd op een afgepaste locatie plaatsvindt? Wat gebeurt er na het *event* met intergenerativiteit, met het betrekken van het hele lijf in het geloof, en het vormgeven van het leerling-zijn van Jezus in het dagelijkse leven?

De benadering van De Roest (zie hierboven) van kerk-zijn past goed bij een kliederkerk. Wat kliederkerk goed doet in een *event*, moet via andere kerkplekken ook op andere momenten een plek krijgen. Zes keer per jaar een kliederkerk is simpelweg te weinig om in het dagelijks leven als discipel achter Jezus aan te gaan.

Om nieuwe mensen die in aanraking komen met kliederkerk verder te helpen in hun ontdekkingstocht met Jezus is dus aandacht voor verbinding nodig. Daarbij denken we expliciet niet alleen aan de zondagse kerkdienst. Maar juist

- *Kliederkerk is een hybride vorm, missionair en uitnodigend, die aansluit bij waar gemeenten goed in zijn*

aan verbinding met de bijbelstudiegroepen, leerhuizen, dertigerskringen, catechisatiegroepen, groeigroepen, het inloophuis, de ouderengroep, missiegroepen, ecclesiale groepen, etc.

We geven een voorbeeld. Als er in de kliederkerk contacten ontstaan tussen de generaties, is het belangrijk dat die contacten verder kunnen groeien op andere momenten en op andere plekken. Dus is het van wezenlijk belang om intergenerativiteit in het gemeentebrede beleid een plaats te geven.

Een gemeente die naast de kliederkerk ook

een koffieochtend met een kinderprogramma heeft, maakt het mogelijk dat volwassenen en kinderen elkaar op een ander moment weer ontmoeten. Op die manier kunnen relaties verder groeien, en wordt de *belonging*-dimensie van discipelschap versterkt.

Ook andere dimensies van discipelschap kunnen versterkt worden. Geloofsleren vindt vaak plaats in interpersoonlijke relaties. Als een tiener via de kliederkerk een zestigplusser heeft leren kennen en deze persoon ook op andere kerkplekken tegenkomt, kan – spontaan of geregisseerd – een geloofsgesprek ontstaan. Zo groeit vanuit *belonging* ook de *believing*-dimensie. En *belief* krijgt dan ook extra diepte. Je kunt leren in de kerkdienst wat genade in theorie is, maar het krijgt extra kracht als een

zestigplusser laat zien hoe genade in zijn of haar eigen dagelijkse leven een plek heeft gekregen (*behaving*). Dit leren werkt twee kanten op, ouderen kunnen net zoveel leren van kinderen. Mensen kunnen dat ervaren als goed nieuws (*blessing*).

Inbedden

In de Protestantse Kerk wordt het versterken van het contact tussen generaties als een van de belangrijkste uitdagingen ervaren (Van der Meulen, Berensen-Peppink en Sietsma 2014, 40). Kliederkerk is een geschikt middel om het contact tussen generaties te versterken. Maar om te zorgen dat dit geen losse *events* blijven, is het belangrijk om kliederkerk in te bedden in het geheel van kerkplekken, en niet als een los

TIPS VOOR KERKEN

- Zorg voor een divers samengesteld kern-team, waarin (theologische) denkers en doeners, mensen uit de kern van de kerk en mensen 'aan de rand', en het liefst jong en oud een plek hebben.
- Houd er in beleidskeuzes rekening mee dat een kliederkerk alleen niet voldoende is om mensen verder te helpen in geloof. Dus als je een kliederkerk start, kan het een goed idee zijn om tegelijkertijd ook te beginnen met intergeneratieve huisgroepen die regelmatig samen eten en waar mensen die meer willen aan kunnen meedoen. Maak

kliederkerk onderdeel van een bredere missie in de wijk of onder de doelgroep.

- Voer het intergeneratieve denken van kliederkerk ook op andere plekken in de kerk door. Vraag kinderen en jongeren hoe zij kunnen bijdragen aan kerk-zijn. Organiseer activiteiten zoals startzondag of een gemeenteweekend niet op leeftijds-categorieën, maar op interesses.
- Geef mensen die meedoen de kans om 'blessing' te zijn. Beschouw ze niet alleen als consumenten van een aanbod, maar

zie kliederkerk (en andere vormen van kerk-zijn) als een kans voor mensen om van betekenis te zijn voor anderen.

- Geef duidelijk aan wat mensen zouden kunnen doen als ze verder willen door-groeien in het volgen van Jezus. Deel het cursusaanbod van de gemeente met bezoekers van kliederkerk en nodig ze uit voor andere activiteiten. Laagdrempelige activiteiten – denk aan een maaltijd – zijn geschikt, maar houdt ook rekening met mensen die graag (veel) meer willen weten over het christelijk geloof.

onderdeel te zien. Juist buiten kliederkerk kan het contact tussen generaties, een holistische wijze van geloven met hoofd en lichaam, en verbinding met het dagelijkse leven zich verder ontwikkelen. Daarom is verbinding van kliederkerk met andere kerkplekken belangrijk.

Dit vraagt om een verdere doordenking van een missionaire ecclesiologie. In veel missionaire literatuur wordt ervan uitgegaan dat nieuwe kerkplekken moeten uitgroeien tot zelfstandige kerkgemeenschappen die hun eigen broek moeten ophouden wat betreft financiën, vrijwilligers, et cetera. Veel kliederkerken ervaren dit als een probleem. Zij vinden het niet gepast om bezoekers, die meestal geen lid van een kerk zijn, om een flinke financiële bijdrage te vragen. Een kliederkerk zal in de regel een draagkrachtige gemeente nodig hebben die haar missie breed ziet en het ondersteunen van een kliederkerk ziet als een onderdeel van het kerk-zijn (cf. Van der Meulen 2019).

Messy Church-onderzoeker Claire Dalpa (2013, 18-19) ziet juist interdependentie als een kenmerk van volwassenheid. De kliederkerk is juist volwassen als het niet helemaal op zichzelf kan draaien, maar andere vormen van kerk-zijn nodig heeft om mensen te helpen om te groeien in geloof. De kerk denken als een divers netwerk van vormen van kerk-zijn en relaties, maakt het voor mensen gemakkelijker om aan te haken en te groeien op een manier die bij hen past (Setz & Van der Meulen 2019, 78).

Kerk als beweging

Kliederkerk is een hybride vorm. Het is, constateerden we al, een vorm die zowel missionair als uitnodigend kan zijn. Juist daardoor sluit de kliederkerk nauw aan bij waar gemeenten goed in zijn: samen vieren, God en elkaar ontmoeten.

Kliederkerk past bij de kerk als beweging. Mensen die buiten het instituut vallen of aan de rand staan, voelen zich er vaker thuis en zetten eerste stapjes in de verschillende dimensies van discipelschap. Kliederkerk kan zo een belangrijke rol spelen als een verbinder tussen bestaande en nieuwe vormen van kerk-zijn.

Het is belangrijk dat kliederkerk daarbij in de beleidsprioriteiten van lokale gemeenten wordt meegenomen en dat het ondersteunen van die verbinding actief gezocht wordt. Als kliederkerk gezien wordt als project van enthousiaste mensen die van knutselen houden, terwijl de rest van het kerkelijke bedrijf zijn reguliere gang gaat, zal het doel om mensen te leren in het voetspoor van Jezus te gaan niet bereikt worden. Vanuit kliederkerk moet daarom de verbinding met andere uitingen van kerk, activiteiten en gemeenschap gezocht worden – en vice versa. Met elkaar als leerlingen achter Christus aan.

Literatuur

- Bayes, P. (2013). Messy Theology. In: G. Lings (ed.), *Messy church theology. Exploring the significance of Messy Church for the wider church*. Abingdon: Bible Reading Fellowship.
- Dalpra, C. (2013). When is Messy Church 'church'. In: G. Lings (ed.), *Messy church theology. Exploring the significance of Messy Church for the wider church* (pp. 12-30). Abingdon: Bible Reading Fellowship.
- Dijk-Groeneboer, M.C.H. van (2017). *Leren en leven vanuit je wortels. Religieuze educatie voor iedereen*. Tilburg: Tilburg University.
- Drane, J. (2013). Messy Disciples. In: *Messy Church Theology. Exploring the significance of Messy Church for the wider church* (pp. 111-126). Abingdon: Bible Reading Fellowship.
- Dutton, C. (2014). Unpicking Knit and Natter. *Ecclesial Practices*, 1(1), 31-50.
- JOP: jop.nl/actueel/hulp-aan-gezin-leidt-tot-ontstaan-kliederkerk
- Leersum-Bekebrede, L. van, Sonnenberg, R., Kock, J. de & Barnard, M. (2019). Setting the stage for children's participation in worship practices. *International Journal of Children's Spirituality*.
- Meulen, M. van der, Berensen-Peppink, D. & Sietsma, N. (2014). *Over berg en dal. Twintigers en dertigers in de Protestantse Kerk*. Geraadpleegd van PThU/CCC-website: www.pthu.nl/ccc/onderzoek/Middengeneratie/Rapport%20twintigers%20en%20dertigers%20in%20de%20kerk.pdf
- Meulen, M. van der (2019). De kerk als beweging vraagt om solidariteit, ook financieel. *Friesch Dagblad*, 4 mei 2019. frieschdagblad.nl/2019/5/4/de-kerk-als-beweging-vraagt-om-solidariteit-ook-financieel/
- Moynagh, M. (2017). *Church in life. Innovation, mission and ecclesiology*. London: SCM Press.
- protestantsekerk.nl/nieuws/kliederkerk-als-je-in-de-kerk-jezelf-niet-kunt-zijn-waar-dan-wel/
- Reuver, R. de & Vellekoop, M. (2019). *Mozaïek van kerkplekken. Over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen van kerk-zijn*. Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk.
- Roest, H. de (2010). *Een huis voor de ziel*. Zoetermeer: Meinema.
- Setz, R. & Meulen, M. van der (2019). *Een kerk die kan. Zoek de bloei van je buurt*. Assen: 3DM International.
- Stoppels, S. (2013). *Oefenruimte. Gemeente en parochie als gemeenschap van leerlingen*. Zoetermeer: Boekencentrum.

Valstar, J., Willems, M., Kuindersma, H., Borré, C. & Büttner, G. (2015). *God is buiten de tijd. Kindertheologisch leren kijken*. Amersfoort: Uitgeverij Averbode/Kwintessens.

Watkins, C. & Shepherd, B. (2014). The Challenge of 'Fresh Expressions' to Ecclesiology. *Ecclesial Practices*, 1(1), 92-110.

Marten (dr. M.) van der Meulen is universitair docent Godsdiensociologie aan de Protestantse Theologische Universiteit (locatie Groningen) en wetenschappelijk beleidsmedewerker bij de Protestantse Kerk in Nederland.
E mvandermeulen@pthu.nl

Nelleke (drs. N.) Plomp is projectleider Kliederkerk en specialist Vieren met kinderen en jongeren bij de Protestantse Kerk in Nederland.
E n.plomp@protestantsekerk.nl

Geestelijke verzorging leren met casussen

Een voorbeeld uit de geestelijke gezondheidszorg

Dat *casestudies* in de opleiding en in de nascholing van geestelijk verzorgers van grote waarde zijn, wordt in dit artikel geïllustreerd met een voorbeeld uit de setting van post-initiële bijscholingen. Het artikel heeft, met andere woorden, het karakter van een *Werkstattbericht* ofwel het wil exemplarisch een kijkje in de didactische keuken van de *casestudy* bieden.

Casestudies, een onmisbare werkvorm

Stefan Gärtner beschreef in een van de vorige nummers van *Handelingen* (2019/2) over het belang van casestudies als methode van onderwijs op het terrein van (onder meer) geestelijke verzorging. In dat themanummer werden diverse aspecten van deze methode uitgewerkt.

‘Casusleren’ is waardevol, omdat een reële en veelal herkenbare praktijk in beeld gebracht wordt. Voor (beginnende) professionals is dit een gemakkelijke ingang in een concrete werkelijkheid waarmee men te maken heeft. Tegelijk geeft theoretische verdieping en structurering van de reflectie op die praktijk de mogelijkheid de waarde van theorie te demonstreren.

De intensieve interactie tussen theorie en praktijk levert een verdieping en verrijking op, die als waardevol ervaren wordt. Bovendien ontstaat deze interactie altijd in het kader van een groep: samen met anderen, collega’s, medestudenten en/of onderzoekers, ontstaat een leergemeenschap die de reflectie op handelen gezamenlijk vormgeeft. Je leert ook aan en van elkaar.

In deze nieuwe bijdrage geeft Gärtner een uitgebreid voorbeeld van zo’n casusbespreking. Daarmee wordt de vraag naar de mogelijke concrete leeropbrengst van casestudies voor de lezer hopelijk nog helderder. Opnieuw een pleidooi om te leren van casestudies als onmisbare werkvorm voor de praktijk van het werken als professional binnen het veld van kerkelijke, religieuze en spirituele begeleiding en zingeving. • Hans Schaeffer

< Tejo Remy, ‘Chest of Drawers’

Er wordt veel gevraagd van geestelijk verzorgers in het publieke zorgstelsel. Ze moeten bijvoorbeeld snel kunnen switchen wat betreft werkwijze, setting of doelen. Ze moeten vandaag de dag met medisch specialisten, collega's, 'gewone mensen', het maatschappelijke veld, genootschappen en het management kunnen communiceren. Hun doelpubliek is eveneens pluriformer dan vroeger: de ene patiënt of cliënt is de andere niet, zelfs niet als ze dezelfde levensbeschouwing hebben.

Ook de veranderingen in de zorg zoals de extramuralisering, de digitalisering of de economisering vragen om inspanning. Het werkveld is in transitie zonder dat al is uitgekristalliseerd waar deze transitie op uitloopt (themanummer *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 2012). Dit alles noopt tot bewuste keuzes en tot professionaliteit.

Hierdoor wordt ook de vraag naar de opleiding van geestelijk verzorgers opnieuw belangrijk (Walton 2014). Hun initiële vorming in het hoger onderwijs vindt nu vaker in korte tijd plaats: studenten kunnen zich in een eenjarige masteropleiding voorbereiden op het werk van geestelijk verzorger, waardoor vrij weinig tijd beschikbaar is voor de stages en voor supervisie.

Weliswaar is een dergelijke praktijkcomponent vanuit de Beroepsstandaard geestelijk verzorger een vaste vereiste voor een aanstelling. Maar een kortere studieduur (althans ten opzichte van de traditionele theologische ambtsopleidingen) leidt tot minder praktijkervaringen. Voor het onderwerp van dit artikel volgt hieruit dat studenten minder materiaal hebben om als casestudy in te brengen in de colleges, terwijl dit juist een beproefde onderwijsmethode is.

Naast dit tijdsprobleem is het de vraag of opleidingen al voldoende rekening houden met de in de eerste alinea aangeduide veranderingen in het veld (Vosman 2013).

Een derde factor die het werken met casestudies in het hoger onderwijs kan belemmeren, is dat de verhouding theorie-praktijk in sommige studies aan het verschuiven is ten gunste van het eerstgenoemde aspect (Gärtner 2019a). Studenten kunnen vervolgens moeilijker de nodige vertaalslag maken van de wetenschap naar de werkvloer. Dat lijkt vooral te gelden voor wie een universitaire ambtsopleiding heeft afgerond.

Bij een casestudy wordt een concrete situatie uit de beroepspraktijk of uit de stage van studenten schriftelijk gedocumenteerd en daarna wordt ingezoomd op verschillende aspecten en thema's (Schaap-Jonker 2010). Ik heb eerder in dit tijdschrift ervoor gepleit om deze methode te blijven gebruiken in het onderwijs aan geestelijk verzorgers (Gärtner 2019b).

Als inderdaad zou blijken dat de initiële opleidingen wat dit betreft steken (moeten) laten vallen, is er een speciale rol weggelegd voor post-initiële bijscholingen. Ik heb voor dit artikel dan ook bewust een voorbeeld gekozen uit deze setting. Dat casestudies inderdaad van grote waarde zijn, wil ik illustreren aan de hand van dit voorbeeld. Het artikel heeft, met andere woorden, het karakter van een *Werkstattbericht* ofwel het wil exemplarisch een kijkje in de didactische keuken van de casestudy bieden.

Concrete situatie uit de KPV

De casus is geschreven in het curriculum-onderdeel Praktisch-theologische casuïstiek

in een Klinisch Pastorale Vorming (KPV) van LUCE/Centrum voor Religieuze Communicatie. De deelnemers werd gevraagd om een situatie uit hun beroepspraktijk met een set vragen (Dillen & Gärtner 2015, 196-198) te analyseren en het resultaat in te brengen in de lessen. De vragen zoomden voornamelijk in op de contextuele, de interactieve, de inhoudelijke en de persoonlijke dimensies van elke casus.

Onderstaande beschrijving en de daarop volgende reflectie geven een indruk van de vragen die concreet zijn gesteld. Het is duidelijk dat hiervoor ook een van de andere beschikbare formats gebruikt had kunnen worden. Wel blijkt uit de antwoorden in ons voorbeeld dat de geestelijk verzorger in kwestie werd aangezet om zijn handelen grondig en kritisch tegen het licht te houden. Dat is de eerste stap in een leerproces dat uiteindelijk kan uitmonden in een veranderde professionele houding en insteek.

De suggestie was om een contact te kiezen, waar iemand met een slecht gevoel op terugkeek. Dat zou erop kunnen wijzen dat er iets mis was. Het ging met andere woorden om een gesprek, een viering, een ethisch advies, een teamvergadering, enz. die niet alledaags waren, maar waarin de gewone routines, interventies en strategieën van een geestelijk verzorger juist op grenzen stuitten.

Dergelijke situaties zijn leerzaam omdat ze een professional uitdagen om zijn of haar vertrouwde handelingspatroon een keer bewust te evalueren. In wat volgt gaat het dus niet om een casestudy als levensbeschouwelijke of pastorale diagnostiek, die de patiënt(en) of cliënt(en) centraal stelt, maar om de analyse van het professionele optreden. Ik citeer de tekst zoals deze door de inbrenger is geschreven, maar wel in een behoorlijk ingekorte versie.

Casus

Bij de GGZ in XY vindt iedere donderdagmiddag een bezinningsuur plaats onder leiding van een geestelijk verzorger. Bij deze vestiging zijn er enerzijds opgenomen mensen, maar anderzijds ook mensen die er voor een dagprogramma naartoe komen. Met mijn collega had ik afgesproken dat ik het bezinningsuur deze keer zou leiden. Er waren de vorige keer twee jongemannen aanwezig. Mijn verwachting is dat die er ook deze keer zullen zijn.

Vanmiddag zijn er twee deelnemers. Een van de twee jongemannen is er; A is ongeveer 38 jaar. Hiernaast is B er, een vrouw van ongeveer 45 jaar. Zij neemt voor de eerste keer deel. Dat geeft mij de gelegenheid het een en ander uit te leggen over dit bezinningsuur. De bedoeling is een bezinnend gesprek over thema's die met zingeving te maken hebben. Het is aan de deelnemers over welke thematiek we het gaan hebben.

Na enig heen-en-weer gepraat geeft B aan dat ze het wel ergens over wil hebben. Ze begint wat schoorvoetend te vertellen dat ze niet zoveel meer heeft met het geloof, maar dat dat vroeger wel anders is geweest. Dat dit veranderd is, heeft ook te maken met wat ze aan de orde wil stellen:

Casus

ze heeft geen contact meer met haar (enige) zus. Ze zijn opgegroeid in een katholiek gezin, en op een gegeven moment leerde haar zus haar huidige man kennen. Hij woonde echter in een streng-christelijk dorp waar ze met hun trouwen gingen wonen. De man van haar zus is, zoals B het omschrijft, een dictator. Die verbood al snel dat zijn kinderen contact met B mochten hebben. Toen hij op een bepaald moment zag dat B's dochters piercings hadden, stelde hij dat ze daarvoor in de hel zouden belanden. En wat later verbood hij dus dat zijn vrouw nog contact mocht hebben met B. Deze had hem een te grote mond gegeven, en dit was de straf.

In het gesprek besteden we aandacht aan de gevoelens die B hierbij heeft. Onder meer dringt de gedachte zich wel eens aan haar op dat het ook haar schuld is. Vooral wordt uitgebreid gesproken – A gaat daar heel diep op in – over het verlangen van B om weer iets van contact met haar zus te hebben. We bespreken wat daarvoor eventuele mogelijkheden zijn. Dan blijkt nog meer hoe ingewikkeld een en ander is. De moeder van B leeft nog, maar ook in haar huis mag B haar zus niet ontmoeten. Een mogelijkheid is misschien via de gymzaal waar B's zus wekelijks sport. Maar dat zou dan via een tussenpersoon moeten die in het dorp niet herkend wordt, want anders zou het doorgebriefd worden aan B's zwager, en dan zal B's zus daar weer voor gestraft worden. Vervolgens wordt de kans nog kleiner dat ze ooit weer contact zal krijgen.

A vertelt op een gegeven moment dat hij goed begrijpt hoe complex de situatie ligt, aangezien hijzelf iets soortgelijks heeft meegemaakt. Hij mocht in een bepaalde periode zijn dochtertje niet ontmoeten, die bij zijn schoonfamilie verbleef. Toen ze wat ouder was geworden, wilde hij toch proberen om contact met haar te leggen. Hij maakte gebruik van een fake-Facebookaccount. Zo is het gelukt om haar weer te ontmoeten.

Ik stel B ook de vraag wat een en ander betekent voor haar relatie tot geloof. Ze gelooft wel maar heeft er een hele tijd weinig mee gehad. Ze is nu bezig om er weer iets meer mee te gaan doen. Mede door de insteek van A gaat het gesprek al snel weer verder over de mogelijkheden voor het contact met B's zus. Het wordt mij pas van lieverlee duidelijk hoe complex een en ander is en dat contact leggen bijna onmogelijk is. Ik probeer mee te denken over eventuele mogelijkheden; ik merk dat ik sterk de neiging heb om haar te willen helpen.

Tegen het einde van het bezinningsuur lanceert A de stelling dat religie heel vaak gebruikt wordt om macht uit te oefenen. Als B aangegeven heeft dat ze het daar niet helemaal mee eens is, zegt hij dat hij ook wel weet dat mensen er soms veel aan kunnen hebben. Dat was bijvoorbeeld het geval bij zijn oma en die was ook redelijk tolerant. Maar het komt vaak voor in een religieuze context om door macht en angst anderen onder controle te houden. Ik reageer met te zeggen dat ik niet zal ontdekken dat dit voorkomt, maar dat het de vraag is of je niet moet zeggen dat religie dan misbruikt wordt. Hij geeft aan dat hij dit wel snapt, maar dat het heel vaak gebeurt is toch echt waar.

Reflectie door de geestelijk verzorger

Contextuele dimensies

De invloed van anderen op mijn handelen lijkt me niet zo groot. De organisatie laat het bezinningsuur helemaal aan de geestelijk verzorger over. Wat wellicht van invloed is geweest, is dat de geestelijk verzorgers het beeld willen hooghouden dat het bij hen overal over kan gaan; dat de cliënten er bovendien niet op afgerekend worden, omdat er niets van wordt gerapporteerd. Dit zal mee in de hand gewerkt hebben dat ik ingestemd heb met de thematiek. Die achtte ik zeker van belang, maar je kunt je misschien afvragen in hoeverre het nu met zinging te maken heeft. Wel heb ik daarom op een gegeven moment de vraag aan de orde gesteld wat de perikelen gedaan hebben met B's relatie tot geloof. Het gegeven dat het een vrije ruimte is waar vrij gesproken kan worden, heeft er wellicht ook aan bijgedragen dat A alle ruimte nam en kreeg om de rol van helper te spelen.

Interactieve dimensies

Mijn pastorale rol zou je kunnen typeren als die van mededeelzame detective. Het had iets van medemens zijn en reisgenoot. In de polariteit tussen afstand en nabijheid was ik tamelijk nabij. Ik heb misschien niet helemaal de valkuil vermeden om het probleem van B wat tot mijn eigen probleem te maken. De communicatie in deze casus kan getypeerd worden als open en betrokken. Ik heb in dit gesprek de leiding gehad, maar heb de deelnemers betrokken bij het bepalen van de thematiek; ik heb wel aan A gevraagd of hij in kon stemmen met de thematiek die B aandroeg. Je zou kunnen zeggen dat A op een bepaalde manier ook de leiding nam.

Inhoudelijke dimensies

Ik dacht dat het hoofdthema werd gevormd door B's zoektocht naar herstel van het contact met haar zus. Voor B was het dat ook, denk ik achteraf nog. Maar er was duidelijk een onderliggend thema, namelijk het machtsgebruik in de context van religie dat A wellicht al vanaf het begin getriggerd had. Het is duidelijk dat hier een visie op religie speelt waarin nogal vaak machtsmisbruik voorkomt. Anderzijds kenden zowel A als B voorbeelden uit hun biografie waarin religie mensen goed had gedaan. Bij mijzelf speelde ook een rol dat ik, hoewel ik mijn ogen niet sluit voor het machtsmisbruik dat in religie kan voorkomen, toch denk dat religie daarvoor niet bedoeld is, maar in dit geval misbruikt wordt. Er schemert achter deze casus een visie op pastoraat waarin de pastor bijna een maatschappelijk werker wordt die mensen kan bijstaan bij concrete praktische levensproblemen.

Persoonlijke dimensies

B's verhaal over het verbroken contact met haar zus riep bij mij vooral compassie op; ergens op de achtergrond voelde ik ook iets van verontwaardiging over het gedrag van haar zwager. Aan het einde veranderde mijn gevoel sterk, toen A stelde dat religie veelvuldig misbruikt wordt voor machtsuitoefening. Dat riep bij mij irritatie op, omdat ik graag een positief beeld over geloven zou willen neerzetten. Anderzijds wil ik mijn ogen niet sluiten voor de werkelijkheid waarin religie misbruikt wordt, maar dan wil ik dat graag presenteren als misbruik van religie en niet als iets dat door religie in de hand gewerkt wordt. Of ik deze boodschap heb weten over te

brengen, daar ben ik niet helemaal zeker van.

Over de vraag of ik tevreden was met mijn rol als pastor, aarzel ik. Enerzijds denk ik dat er alle ruimte is geweest voor B om haar verhaal te doen, zonder dat daarover geoordeeld werd. Ik denk ook dat we haar hebben kunnen stimuleren om haar zoektocht naar contact niet op te geven. Anderzijds vind ik dat ik kansen heb laten liggen door vooral op het praktische niveau te blijven; ik had nog meer kunnen inzoomen op de vraag wat een en ander betekent voor B's verhouding tot religie.

Enkele verdiepende observaties

Uit de vorenstaande casestudy blijkt dat het rapporteren van een concrete situatie uit de beroepspraktijk en de gestructureerde reflectie daarop geestelijk verzorgers al een heel eind op weg kunnen helpen om een keer boven hun vertrouwde werkelijkheid uit te stijgen. De individuele analyse aan de hand van de set vragen tilde de rapportage op een hoger niveau wat het vertrekpunt vormde voor het leerproces. Dit proces werd in het genoemde curriculumonderdeel van de KPV vervolgd door een feedback van collega's en door inzichten uit de wetenschappelijke literatuur, die door de docent op passende momenten tijdens de bespreking werden ingebracht. Ik geef daar in wat volgt een voorbeeld van.

Learning communities

Het doornemen van de casus in de KPV-groep bleek inspirerend te zijn voor zowel de inbrenger zelf als de overige deelnemers, al werkten zij in een andere setting of hadden ze andere vragen of leerdoelen. Iemand kan dus iets voor

zichzelf opsteken door de casuïstiek van andere professionals te lezen en deze te evalueren met het oog op het eigen werk. In het beste geval ontstaan dan rond casestudies *learning communities* tussen geestelijk verzorgers maar ook tussen docenten en studenten bij een college in het hoger onderwijs.

Stappenplan

Bij de bespreking van een individuele analyse zoals de hierboven vermelde, kan de groep een stappenplan volgen. Bijvoorbeeld:

- Iemand brengt een casus in, soms verbonden met een concrete probleemstelling.
- De deelnemers mogen vervolgens vragen stellen om onduidelijkheden te verhelderen en ze geven hun eerste feedback op de situatie.
- Er worden wetenschappelijke bronnen aangeboord die een nieuw licht werpen op de inbreng.
- De groep probeert het profiel van de geestelijk verzorger in kwestie en van zijn of haar patiënten of cliënten in kaart te brengen.
- Vervolgens bespreekt men het optreden van de professional maar ook alternatieve handelingsmogelijkheden.
- De casuïstiek wordt met een evaluatie afgesloten waarin de inbrenger het laatste woord heeft en zijn of haar individuele leerpunten benoemt.
- Vervolgens kan de bespreking nog met aanvullende literatuur worden verdiept (Gärtner 2019b, 13v).

Drie aspecten

Ik beperk mijn verslag van de behandeling van de boven beschreven casestudy hier tot drie

aspecten, waardoor de toegevoegde waarde van deze methode voor de vorming van geestelijk verzorgers verder onderbouwd moet worden.

Allereerst viel ons bij deze casus *in institutioneel opzicht* op dat de GGZ-instelling de dienst geestelijke verzorging alle ruimte laat voor het bezinningsuur. Deze vrijplaats wordt niet ingevuld met een ritueel maar als groepsge-sprek, wat op zich ook met een ritueel moment verbonden zou kunnen zijn, bijvoorbeeld als opening en/of afsluiting. Blijkbaar was hierover tussen de collega's echter niets afgesproken. De inbrenger bleek ook de dossiers van A en B niet te kennen. Hij creëert aan de ene kant een mogelijkheid dat zij alles aan de orde kunnen stellen. Aan de andere kant zou een voorbereid stramen alle betrokkenen een zeker houvast bieden. Een dergelijke structuur voor het bezinningsuur kan tot een concentratie en verdieping van het gesprek leiden en het aanbod ook naar de instelling toe profileren. We hebben in de groep nagedacht welke concrete interventies hiervoor geschikt zouden zijn.

Een tweede observatie lag *op het persoonlijk-spirituele niveau* van de geestelijk verzorger in kwestie. Hij worstelde met de vraag welke rol religie en zijn eigen levensbeschouwing spelen bij zijn werk: hij had net de overstap gemaakt van het basispastoraat naar de geestelijke verzorging. De in de casusbeschrijving uitdrukkelijk genoemde interventie is de vraag naar het geloof van B. De inbrenger spitst zingeving daarin vooral toe op religie – wat trouwens ook voor A en B lijkt te gelden – en spreekt over zichzelf als pastor. Het antiprogramma was voor hem een geestelijk verzorger als maatschappelijk werker of als 'helper'. Tegelijkertijd

vond hij het lastig om in te gaan op die aspecten in het verhaal van B die te maken hebben met wat in zijn ogen een misbruik is van het christelijk geloof, al spelen deze weer een rol voor B. Vervolgens bleek het ook lastig om te reageren op de redenering van A over de koppeling van religie en macht: de geestelijk verzorger schiet in een verdedigende houding. Een alternatief was wellicht geweest om te informeren naar het positieve voorbeeld dat A noemt: zijn oma.

Er viel ook *in communicatief opzicht* iets te leren uit deze casus. De geestelijk verzorger toont daarin compassie en is nabij. Hij zoomt in op de gevoelens van B en lijkt redelijk non-directief te communiceren. Zodoende creëert hij de nodige openheid waarin deze haar verhaal kwijt kan. De professional gaat mee in de werkelijkheid van B die zichzelf en haar zus in het conflict met de man als slachtoffer ervaart. Ze is daarmee gedwongen tot passiviteit en de zwager lijkt te worden uitvergroot in haar perceptie. Vervolgens gaat het gesprek erom hoe ze op een slinkse manier toch contact zou kunnen leggen met haar zus. Dat leidt niet echt tot een oplossing. B vraagt zich op een gegeven moment af wat zij zelf heeft bijgedragen aan het conflict. Bij de bespreking werd dit gezien als een mogelijk aanknopingspunt om B uit de dominante slachtofferrol te helpen, uiteraard zonder haar als geestelijk verzorger schuld aan te praten en zodoende de passiviteit te versterken. Vanuit de vraag naar de eigen verantwoordelijkheid zou voor B een *second order change* en een *reframing* van het conflict (Capps 1990) op gang kunnen komen die de impasse van de contactlegging met de zus overstijgt, al verandert de feitelijke situatie in eerste instantie niet.

Dit is tevens een voorbeeld hoe wetenschappelijke theorievorming bij de behandeling van een casus gebruikt kan worden.

Met deze drie aspecten werd de casus in de KPV natuurlijk niet uitputtend besproken. We hadden bijvoorbeeld ook op de koppeling tussen (on)macht, religie en gender in kunnen gaan of op de mogelijke psychopathologische achtergronden. Wel betrof het die aspecten die in het bijzonder voor de inbrenger op dat moment belangrijk waren.

Het individuele leerproces en dat van de groep moeten dan ook sturend zijn bij het werken met casestudies. Zodoende kunnen geestelijk verzorgers de collegiale omgang met casusbeschrijvingen als aanvulling op hun individuele casuïstiek ervaren (Schaeffer 2019, 63v). De observaties op het *institutionele*, het *persoonlijk-spirituele* en het *communicatieve* niveau zijn voorbeelden hoe een professional iets over zichzelf en het vak kan leren teneinde een effectieve deskundigheidsbevordering te verkrijgen. Bij deze didactische formule hoort ook het nadenken over alternatieve interventiemogelijkheden, wat ik eveneens heb aangeduid in mijn korte verslag.

Als geestelijk verzorgers op deze wijze samen over hun beroepspraktijk nadenken, worden ze in staat gesteld om in een snel veranderend publiek zorgstelsel goed te blijven functioneren. Hiervoor zijn initiële en post-initiële opleidingen vereist die (toekomstige) geestelijk verzorgers aanzetten om te reflecteren op wat zij en anderen doen en om daarbij als professionals ook *out of the box* te denken. Het werken met casestudies blijkt hiervoor een uitgelezen mogelijkheid te bieden.

Literatuur

- Capps, D. (1990). *Reframing. A new method in pastoral care*. Minneapolis: Fortress Press.
- Dillen, A. & Gärtner, S. (2015). *Praktische theologie. Verkenningen aan de grens*. Leuven: Lannoo Campus.
- Gärtner, S. (2019a). Religiöse Bildung jenseits der Konfessionalität? Historische, institutionelle und rechtliche Rahmenbedingungen in den Niederlanden. *Religionspädagogische Beiträge* 80, 111-121.
- Gärtner, S. (2019 b). Van onschatbare waarde. Case study in probleemgestuurd hoger onderwijs. *Handelingen – Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap* 46, nr. 2, 7-15.
- Schaap-Jonker, H. (2010). De casus in methodisch perspectief. In: C. Menken-Bekius & H. Schaap-Jonker (red.), *Ervaring leert. De casus als instrument voor theoloog, pastor en geestelijk verzorger* (pp. 27-39). Kampen: Kok.
- Schaeffer, H. (2019). De zaak is het waard. *Handelingen – Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap* 46, nr. 2, 61-65.
- Themanummer 'Toekomstscenario's geestelijke verzorging' (2012). *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 15, nr. 68.
- Vosman, F. (2013). Geestelijk verzorger in 2015: naar de bron of naar de bliksem? In: S. van Erp & H. Goris (red.), *De theologie gevierendeeld. Vier spanningsvelden voor de theologiebeoefening in Nederland* (pp. 119-136). Nijmegen: Valkhof Pers.
- Walton, M. (2014). Met de omstandigheden rekening houden. Differentiëring van geestelijke verzorging. *Handelingen – Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap* 41, nr. 3, 39-48.

Stefan Gärtner is universitair docent Praktische theologie aan Tilburg University.
E s.gartner@uvt.nl

De diaconale monitor, een werkbare spiegel

Het beeld van diaconale activiteiten is bekend. Voor een diaconaat dat ruim zichtbaar is in en buiten de geloofsgemeenschap, is meestal meer actie wenselijk. De diaconale monitor is daarbij een nieuw hulpmiddel en is ontwikkeld door Hans Jonker en Klaas de Jonge met medewerking van Ellen Hogema. Na bespreking van de diaconale monitor volgt een casus over de toepassing van de monitor in de rooms-katholieke parochie Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. Ten slotte maken we de balans op.

Diaconale monitor als instrument

Type instrument en doel

De diaconale monitor beoogt empirische gegevens van een parochie of gemeente toepasbaar te maken voor het diaconale beleid. De empirische gegevens worden verzameld door een geloofsgemeenschap een vragenlijst met 125 items te laten invullen. Deze gegevens worden door de opstellers van de monitor geanalyseerd. Deze analyse levert een momentopname van de diaconale houding en theologische positie van de geloofsgemeenschap en inzicht in haar mogelijkheden binnen het lokale diaconaat.

Deze informatie is de basis (de input) voor het nadenken en het gesprek over diaconaal beleid en diaconale activiteiten. De monitor helpt om voorbij het bestaande en vertrouwde diaconaat te kijken en waar mogelijk te vernieuwen. De lokale aanwezigheid van een stuurgroep en/of procesbegeleider is voor de laatste stap heel wenselijk. De monitor is zowel in rooms-katholieke als in protestantse geloofsgemeenschappen bruikbaar.

Basis van de monitor

De vragen en stellingen in de monitor zijn ontleend aan praktisch-theologische en kerk-sociologische literatuur. Ook werden landelijke cijfers van het onderzoekscentrum religie en samenleving Kaski en de Protestantse Kerk in Nederland gebruikt.

Het is daarnaast van groot belang dat aan gemeenschappen recht gedaan wordt in hun eigenheid. De sociaal-theologische kenmerken van een geloofsgemeenschap worden vergeleken met andere geloofsgemeenschappen, die de diaconale monitor eerder hebben ingevuld.

Die vergelijking met anderen stimuleert het denken over de eigenheid en eigen mogelijkheden van een gemeenschap. Zo bleek bijvoorbeeld ook dat bepaalde geloofsgemeenschappen door verbindingen met maatschappelijke organisaties beter problemen op het spoor komen

Blikverruiming en gevarieerde meting

De empirische gegevens leveren een blikverruiming op die activerend uitwerkt op het eigen diaconaat. Daartoe wordt de context in beeld gebracht, zoals: wat zijn de sociale kenmerken van een gemeenschap, wat is de actuele geschiedenis van een stad of een dorp en wat is de sociaal-culturele kleur van de gemeenschap?

Een tweede vorm van blikverruiming komt naar voren door de theologische meetlat van de diaconale hoofdtaken (zie hiernaast het Handlingsmodel) te leggen over de gegevens van een geloofsgemeenschap. Daardoor ontdekken geloofsgemeenschappen dat diaconaat breder is dan zij vaak nog denken en wordt inzichtelijk welke theologisch-diaconale aandachtsgebieden meer accent zouden kunnen krijgen.

Wat is, om met Dingemans te spreken de ‘theologische visie op de toekomst (bezinning op de gewenste situatie)’ (Dingemans 1996, 116)? Welke theologisch geladen woorden worden in de geloofsgemeenschap gebruikt? En hoe spreken zij ‘... vanuit het geloof dat het inderdaad God is die in deze wereld werkt’ (Boersma en Paas 2011, 299)?

Dingemans noemt hiernaast als derde element ‘het uitzetten van lijnen naar de toekomst en het zoeken van oplossingen voor problemen’ (Dingemans 1996, 117). Met de adviezen en suggesties op grond van de monitoranalyse wordt deze derde stap ingevuld.

< *Kledingmarkt bij Amsterdam Internationaal, Zevendagsadventisten in de Bijlmer*

Handelingsmodel voor diaconale inzet – aandachtspunten en taken

1. Beschikbaar zijn voor mensen
2. Praktische hulpverlening aan mensen in nood
3. Ontwikkelen van bondgenootschappen met mensen in nood en hun organisaties
4. Relatieopbouw tussen mensen en onderscheiden bevolkingsgroepen
5. Werken aan bewustwording en erkenning van noden in kerken en samenleving
6. Signalering van noden en knelpunten en pleitbezorging bij organisaties
7. Deelname aan het publieke debat

Gebruik van de diaconale monitor

Vragenlijst en doel

De diaconale monitor omvat een vragenlijst die erop gericht is om:

- a. de diaconale activiteiten te inventariseren,
- b. de lokale en regionale context in beeld te krijgen,
- c. de diepere niveaus van visies op kerk-zijn, die meer of minder expliciet aanwezig zijn in beeld te brengen,
- d. waarbij de analyse van deze drie onderdelen gegevens levert voor het hierboven genoemde derde punt (lijnen naar de toekomst, Dingemans).

De opbouw van de monitor sluit aan bij een in de kerk-sociologie bekende lagen-indeling in *vormlagen* en *inhoudslagen*.

De *vormlagen* leggen de nadruk op:

1. de sociaal-demografische kenmerken, zoals grootte van de gemeenschap, leef-tijdsopbouw, opleidingsniveau, etc.;
2. de structuurkenmerken, zoals de bestuursstructuur, samenwerking, aantal diaconale werk- en gespreksgroepen, vrijwilligers, etc.;
3. het groepsverband en saamhorigheidsgevoel: kerkgang, participatie, geefgedrag (Actie Kerkbalans), betrokkenheid van de leden op elkaar.

De *inhoudslagen* bevatten:

1. de theologie van de geloofsgemeenschap: geloofskleur, indicatoren voor opvattingen over het diaconaat in en buiten de geloofsgemeenschap, etc.;
2. de gemeenschapsbeelden die aanspreken: haven, herberg, laadstation, marktkraam, familie, mystiek lichaam, plek om te vieren, etc.

Werken met de diaconale monitor: vijf stappen

De vragenlijst wordt door leden van de parochie en leidinggevend kader ingevuld: mensen die de geloofsgemeenschap goed kennen. Invulling van de vragenlijst gebeurt per lokale geloofsgemeenschap. Dat vergt een tijdsinvestering van twee tot drie uur.

De ingevulde diaconale monitor wordt geanalyseerd in vijf stappen, waarbij we onderscheiden tussen een empirisch en een theologisch deel.

1. Eerst worden de markante kenmerken benoemd van de diaconale cultuur van de geloofsgemeenschap.
2. Daarna wordt de diaconale houding van de geloofsgemeenschap onderzocht door de kenmerken van de gemeenschap te vergelijken met een samenstel van basaal missionair-diaconale kenmerken.
3. In de derde stap worden de data van de sociale en theologische werkelijkheid van de geloofsgemeenschap naast diverse werkmodellen gelegd. Werkmodellen met een sterk diaconale inslag:
 - de ‘Aanbodgemeenschap’ van Albert en Joke Ploeger, met als kenmerk activiteitenaanbod en gesprek;
 - ‘Kerk als water’ van Pete Ward, met als kenmerk niet vastgelegde werkvormen, gebruik van netwerken en moderne media;
 - de ‘Herberg’ van Jan Hendriks, waarin extra aandacht is voor gastvrijheid, gesprek en openheid;
 - ‘Vijf broden en twee vissen’ van Ab Noordergraaf, met aandacht voor delen op basis van geloof in Jezus Christus.
 Deze karakterisering van de modellen doet tekort aan alle aspecten ervan, maar wil vooral een eerste voorzichtige inkleuring geven. De vraag is of er meer of minder overeenstemming met de kenmerken van een werkmodel is. Vervolgens leidt dat tot de vraag of de gemeenschap zich wel of niet in die richting moet ontwikkelen.
4. Vervolgens worden de accenten benoemd die de geloofsgemeenschap legt in haar diaconiewerk. In *Diaconie in beweging* (Hub Crijns e.a. 2011) staat een handelingsmodel

voor diaconale inzet. Naast het aanbevolen werkmodel als ‘stip aan de horizon’ krijgen geloofsgemeenschappen door vergelijking hiermee ook concrete aanwijzingen.

5. De analyse van deze vier stappen wordt aan de geloofsgemeenschappen aangeboden en op een bijeenkomst toegelicht. De onderzoekers brengen de monitor als spiegel van de diaconale houding van de geloofsgemeenschap tot leven. Daarbij komen sterke kanten, diaconale mogelijkheden, en suggesties voor diaconaal beleid naar voren. Een lokale stuurgroep en/of procesbegeleider kan deze aanzetten oppakken en met de geloofsgemeenschap uitwerken. Afhankelijk van de situatie kan naar de lokale geloofsgemeenschap en/of de regio geloofsgemeenschappen c.q. de grootparochie gekeken worden.

Resultaten van gebruik diaconale monitor

Onderzoek in de casus ‘parochie’

Van de rooms-katholieke parochie Onze Lieve Vrouw van Amersfoort zijn vijf uiteenlopende locaties onderzocht. Deze hebben alle de diaconale monitor ingevuld: St. Martinus, Heilig Kruis, Franciscus Xaverius, St. Ansfridus en Brandpunt. Er is een sterk verschil in context tussen deze geloofsgemeenschappen, hetgeen doorwerkt op diaconaal terrein. De diaconale houding is het sterkst in de locatie Brandpunt. Deze oecumenische geloofsgemeenschap is diaconaal in vrijwel de volle breedte. Dit komt vooral vanwege de aandacht voor diaconale en maatschappelijke vragen in de vieringen en in de diaconale werk- en

gespreksgroepen. Dat er onder de leden veel alleengaanden zijn werkt mee aan deze hoge score, omdat de aanwezigheid van hen de deelname aan dat soort activiteiten verhoogt, zo blijkt uit ons onderzoek.

Geïnspireerd door werkmodellen

In de vergelijking met de verschillende werkmodellen wordt het volgende zichtbaar (hiervoor genoemd onder punt 3).

Het ‘Herbergmodel’, met de nadruk op gastvrijheid, gesprek en openheid, springt eruit bij de locatie Brandpunt: als richtinggevend model dan wel als impuls voor bezinning. Dit komt mede omdat deze gemeenschap als geloofskleur ‘zoekende gelovigheid’ opgeeft. Locatie Brandpunt kan ook inspiratie putten uit het model ‘Kerk als water’. Daarin wordt netwerkvorming met behulp van sociale media beoogd, aangezien kerkgrenzen meer en meer ‘vloeibaar’ worden.

De locatie Heilig Kruis kan gezien haar wijkoverschrijdend karakter op de langere duur ook geholpen zijn met elementen uit het genoemde model ‘Kerk als water’. Het ‘Aanbodmodel’ en het model ‘Vijf broden en twee vissen’ zijn voor geen van deze vijf geloofsgemeenschappen wenkende perspectieven voor de toekomst.

Diaconale houding verbreden

In de hele parochie is er sprake van diaconale spiritualiteit en een diaconale houding. Er is het besef dat menselijke problematiek zichtbaar en voelbaar kan worden in vieringen door bijvoorbeeld rituelen. Dat je kunt leren geloven door diaconale contacten wordt echter bij geen van de gemeenschappen herkend. Het geregeld diaconaal actief zijn vraagt om bezinning en

motivatie om dat te blijven doen. De diaconale prioriteit ligt veelal dicht bij de zichtbare problemen van individuele mensen in de eigen geloofsgemeenschap en is op zich motiverend.

Diaconale taak in beeld

De meeste aandacht krijgt bij alle gemeenschappen de hierboven genoemde hoofdtak 5: werken aan bewustwording en erkenning van noden in kerken en samenleving. De minste aandacht gaat uit naar deelname aan het publieke debat. Vanuit de locatie St. Martinus is er de meeste diaconale inzet door jongeren. Die locatie heeft een relatief 'jong' ledenbestand (30% beneden 35 jaar). Bij de locatie St. Franciscus zijn het de ouderen die al actief zijn die de diaconale taken op zich nemen. Van belang is dat de locatie St. Ansfridus evenals de locatie Franciscus aangeven dat pastoraat en diaconaat één geheel moeten worden. Verheugend is het dat veel parochianen zich vanuit persoonlijk engagement inzetten voor de samenleving.

Effecten van het gebruik van de diaconale monitor

Vanuit de parochie gezien

De monitor is parochie-breed besproken. Overigens blijkt het invullen van de monitor al direct tot bewustwording van de (groep) invullers te leiden. De profielhouder diaconie van de parochie wilde zicht krijgen op de beelden die er gevormd zijn over diaconie. Door de monitor heeft ze inderdaad beter kunnen aansluiten bij de diaconale beleving van parochianen. Toepassing van de monitor werd ook gekozen

om het gesprek over diaconie te stimuleren en dat is gelukt.

Dynamiek en verbreding

De monitor brengt een andere dynamiek op gang dan alleen het inventariseren van diaconale activiteiten. Dit is wat vaak gebeurt wanneer iemand inzicht wil krijgen in de bestaande diaconie. Nu werd er niet enkel gepraat over diaconale activiteiten, de gesprekken gingen over theologische beelden betreffende diaconie en de kerk.

Het aanreiken van de feitelijke sociologische gegevens over een locatie en het aanreiken van theologische beelden brengen dat tot stand. De in de monitor genoemde zeven punten van het handelingsmodel zijn hierin leidend. Ze zijn concreet en herkenbaar. De lokale gemeenschap kon zich hieraan spiegelen.

In een van de gesprekken vertelde iemand over zijn tienerdochter die onder de indruk terugkwam van een sinterklaasfeest in het asielzoekerscentrum. Ze had zich ineens gerealiseerd dat zij als blank meisje zich donker had geschminkt om te midden van kinderen met een donkere huidskleur zwarte Piet te spelen.

Die vervreemdende ervaring is ook diaconie. Het is belangrijk om die ongemakkelijke momenten met elkaar te spreken. Het gaat om de schuurmomenten in het leven.

Inbedding in diaconale kerkopbouw

Een gezamenlijk nagesprek parochie-breed maakt duidelijk wat er leeft. Daarna zijn er lokaal verdere gesprekken gevoerd. De uitkomsten daarvan hebben geleid tot een nieuw plan voor diaconie en pastoraat.

De beoogde functie die de diaconale monitor vervult in een geloofsgemeenschap staat of valt met een goed begin, inbedding in het bezinningsproces van de geloofsgemeenschap en een goede afsluiting.

- Aan het begin is afstemming nodig van de onderzoekers met de mensen die de diaconale monitor aanvragen voor hun geloofsgemeenschap.
- Van cruciaal belang is vervolgens dat het invullen ervan door iemand wordt gestimuleerd, die weet wat de monitor inhoudt en op kan leveren en de juiste mensen benadert die (samen met haar of hem) de monitor gaan invullen vanuit een 'helikopter view'.
- Bij de presentatie van de uitslagen van de monitor is het belangrijk dat de geloofsgemeenschap zich gekend voelt. Wat is goed en wat wil men voortzetten? Welke nieuwe mogelijkheden spreken aan met de praktische aanbevelingen van beide onderzoekers?
- Daarna kan een commissie aan het werk om tot een beleid te komen samen met de geloofsgemeenschap.

Conclusie

De diaconale monitor heeft bijgedragen aan de bezinning op de diaconale houding en activiteiten in de breedte van de gemeenschap zonder dat er een forse extra belasting voor de gemeenschap ontstaan is. De diaconale monitor is daarmee een nuttig hulpmiddel geweest om de diaconale houding en zicht op mogelijke diaconale actie te versterken.

Meer informatie: W www.relimonitor.nl

Literatuur

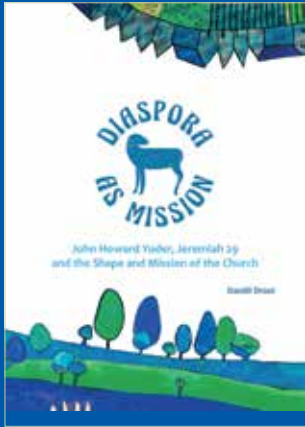
- Boersema, P. & Paas, S. (red.) (2011). *Onder spanning. Een veelzijdige kijk op veranderingen in kerk en samenleving*. Utrecht: Kok.
- Brouwer, R. (2009). *Geloven in gemeenschap. Het verhaal van een protestantse geloofsgemeenschap*. Kampen: Kok.
- Crijns, H., e.a. (2011). *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap*. Utrecht: Kok.
- Dingemans, G.D.J. (1996). *Manieren van doen*. Kampen: Kok.
- Hendriks, J. (1999). *De gemeente als herberg. Een concrete utopie*. Kampen: Kok.
- Noordegraaf, A. (1999). *Vijf broden en twee vissen. Missionair gemeentezijn in een (post)moderne samenleving*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Ploeger, A.K. en Ploeger-Grotegoed, J.J. (2001). *De gemeente en haar verlangen. Van praktische theologie naar de geloofspraktijk van de gemeenteleden*. Kampen: Kok.
- Ward, P. (2003). *Kerk als water*. Kampen: Kok.

Ellen (drs. H.A.) Hogema is beleidsmedewerker en consultant bij Stichting de KIM, katholieke organisatie voor maatschappelijke activering. Daarnaast is zij docent Praktische theologie/diaconaat bij Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing.
E e.hogema@fontys.nl

Herman (prof.dr. H.) Noordegraaf was docent en bijzonder hoogleraar Diaconie aan de Protestantse Theologische Universiteit en publiceert artikelen en boeken op genoemde terreinen.
E h.noordegraaf@pthu.nl

Klaas (drs. Ing. K.) de Jonge was consultant maatschappelijk activeringswerk en adviseur kerkopbouw. Sinds 2002 werkt hij als vrijgevestigd onderzoeker/adviseur.
E k.de.jonge01@hetnet.nl

Hans (dr. A.J.) Jonker is emeritus docent op het gebied van theologie en sociale wetenschappen van Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing en vrijgevestigd onderzoeker.
E jonkerdraj@gmail.com

Datum

12 november 2019

Universiteit

Vrije Universiteit Amsterdam

Promotores

Henk Bakker en Fernando Enns

Vraagstelling

'To what extent is John Howard Yoder's 'diaspora as mission' ecclesiology coherent and helpful for engaging contemporary (post-)Christendom Western) ecclesiological questions?'

Oppositie

Ad de Bruijne (TUK), Paul Martens (Baylor University), Marianne Moyaert (VU), Michael Mulder (TUA) en Lina Toth (University of West Scotland)

Diaspora as Mission: John Howard Yoder, Jeremiah 29 and the Shape and Mission of the Church

Geroepen tot leven in verstrooiing?

De laatste paar jaar ben ik bezig geweest met de vraag wat het betekent om kerk te zijn in deze tijd. Dat heb ik gedaan door betrokken te zijn bij gemeentestichting in een zogenaamde Vogelaarwijk, door te werken als predikant in een stad als Deventer, maar ook door onderzoek. Op 12 november 2019 verdedigde ik het resultaat daarvan, mijn proefschrift, aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

De tijd waarin we leven wordt regelmatig post-christendom genoemd. De kerk wordt kleiner, minder invloedrijk en minder vanzelfsprekend in de westerse cultuur. Sommigen zien dit vooral als een verlies. Anderen, zoals de Amerikaanse theoloog John Howard Yoder, zien dat anders.

Yoder gebruikt de brief van Jeremia aan de ballingen in Babel (Jeremia 29) om te beschrij-

ven hoe Gods volk, zowel jodendom als kerk, geroepen is om in de verstrooiing te leven. De sociale vorm die deze verstrooide gemeenschappen hebben functioneren als goed nieuws voor de maatschappij waar ze deel van uit maken. Dat is Yoders overtuiging. Ik heb onderzocht of dit theologisch gezien klopt en hoe dit er in de praktijk uit kan zien.

Tegengeluiden

Vanuit de theologische reflectie, maar ook vanuit de drie onderzochte geloofsgemeenschappen kwamen er verschillende kritische tegengeluiden.

Het belangrijkste hiervan is het hoog idealistische gehalte van Yoders visie op de kerk. Dit idealisme leidt tot allerlei grenzeloosheid, regelmatig resulterend in moeheid, burn-out en ontmoediging.

Die grenzeloosheid is ook te zien in Yoders eigen leven, waarin hij vrouwen misbruikte vanuit het idee dat we in een nieuwe eschatologische tijd leven. Deze vorm van idealistische grenzeloosheid is natuurlijk nog schadelijker geweest, alleen al voor de levens van de vrouwen die dit overkomen is.

Idealistisch

Wat betekent kerk-zijn in deze tijd? Wat zijn de perspectieven en wat zijn de valkuilen?

Mijn onderzoek deed daar concrete voorstellen voor, vanuit een kritische houding en in gesprek met de laatste ecclesiologische ontwikkelingen. Hoewel Yoders benadering veel oplevert voor het nadenken over kerk-zijn in deze tijd, is het idealistische karakter van zijn visie op de kerk zijn grootste zwakte.

Dialoog en diaspora

De opponenten waren Ad de Bruijne (Theologische Universiteit Kampen), Paul Martens (Baylor University), Marianne Moyaert (Vrije Universiteit Amsterdam), Michael Mulder (Theologische Universiteit Apeldoorn) en Lina Toth (University of West Scotland).

Onder leiding van Bert Jan Lietaert Peerbolte werd mij na het lekenpraatje vijftig minuten lang het vuur na aan de schenen gelegd. De sfeer was kritisch maar welwillend.

De vragen waaierden breed uit: van vragen over joods-christelijke dialoog, de rol van de kerk in de maatschappij, Zygmunt Baumanns duiding van onze tijd, kerkelijk idealisme tot de zware of moeilijke kanten van leven in diaspora. Vanwege het internationale gezelschap was de verdediging in het Engels. Het geheel werd gehonoreerd met een cum laude.

Daniël (dr. D.) Drost is docent en onderzoeker aan het Baptisten Seminarium, VU Amsterdam, en predikant te Deventer.
E daniel.drost@baptisten.nl

Liturgische en rituele studies 2016-2019

In dit Trendbericht laat Martin Hoondert zien hoe nieuwe rituele praktijken onderwerp zijn van onderzoek. Deze veranderende praktijken vragen om analyse en interpretatie vanuit een breed cultureel kader van waaruit de vernieuwingen en recontextualisering begrepen kunnen worden. Op www.handelingen.com biedt hij een uitgebreider overzicht in het daar te downloaden Literatuurbericht.

Voor het *Psychologie Magazine* dat eind 2019 verscheen, schreef journaliste Annemiek Leclaire een bijdrage over nieuwe rituelen. Zij constateert een sterk verlangen om speciale momenten samen met anderen te vieren. Leclaire schrijft dat er een gemis aan gezamenlijke bijeenkomsten is ontstaan door de ontkerkelijking en individualisering. Pasen en Kerstmis vieren we nog wel, maar omdat de traditionele betekenissen voor veel mensen zijn weggefallen, voelen deze dagen enigszins 'leeg' aan. Nieuwe invullingen van deze traditionele feestdagen en nieuwe rituelen komen op, als een tegenbeweging, een reactie op het hoge tempo van ons leven en het gemis aan samenzijn en verbondenheid (Leclaire 2020). Ze laten zien dat de mens niet zonder rituelen kan, aldus de ondertitel van het recente boek van de filosoof Herman De Dijn over rituelen in de moderne cultuur (2018).

Deze maatschappelijke trend zien we ook terug in de wetenschappelijke literatuur inzake

de liturgische en rituele studies. In dit trendbericht presenteer ik enkele studies die in de periode 2016-2019 verschenen zijn.

'Vernieuwing', 'recontextualisering' en andere vergelijkbare concepten komen we veelvuldig tegen in het onderzoek naar rituele repertoires. Voor de presentatie van de nieuwe boeken en studies deel ik dit trendbericht in drie categorieën in: nieuwe rituelen, online rituelen en rituelen rondom de dood.

Nieuwe rituelen

Rituele vernieuwing zagen we in de afgelopen twee decennia vooral bij rituelen rondom de dood. Het uitvaart- en crematieritueel is in sterke mate gepersonaliseerd en steeds meer wordt er voor de vormgeving van een persoonlijk ritueel een beroep gedaan op een ritueelbegeleider.

In 2017 vierde de opleiding tot ritueelbegeleider 'Het Moment' haar vijftienjarig bestaan met een symposium en een gedenkboek onder de titel *15 jaar innoveren* (Embsen & Overtoom 2017). In de laatste jaren is er in de opleiding

< Henny van Hartingsveldt, *'Leven uit de Dood'*

tot ritueelbegeleider, naast de ruime aandacht voor rituelen rondom de dood, steeds meer aandacht gegroeid voor 'rituelen bij leven'. Het Moment speelt hiermee in op de groeiende vraag naar rituelen bij geboorte, relaties, transities in werk, enzovoort.

Hermien Embsen, een van de drijvende krachten achter Het Moment, schreef een lijvig boek over werk en rituelen (Embsen 2018). Naast veel achtergrondinformatie, onder andere over de vier intelligentieniveaus van de mens, is het boek van Embsen ook heel praktisch. Er worden veel voorbeelden gegeven uit de eigen praktijk van Embsen als loopbaancoach. Daarbij wordt het coachingstraject beschouwd als ritueel proces, waarin een transitie van verleden naar toekomst wordt gemaakt. Van Gennep en Turner klinken sterk mee in deze denkwijze.

Een tweede auteur die ik in deze categorie wil noemen, is de Zwitserse psychotherapeut Jeltje Gordon-Lennox. Naast het schrijven van boeken traint zij celebranten in 'the craft of secular ritualization'. In 2017 verscheen zowel een meer theoretisch boek van haar (*Emerging Ritual in Secular Societies*) als een praktische handleiding (*Crafting Secular Ritual*).

In het eerste boek komen diverse auteurs aan het woord, onder wie Joanna Wojtkowiak van de Universiteit van Humanistiek (Utrecht) over de rol van het lichaam en de zintuigen bij het ritualiseren van rouw, en Irene Stengs (Meertens Instituut Amsterdam) over herdenkingsrituelen. Ida van der Lee, bekend van Allerzielen Alom, wordt in het boek geïnterviewd (Gordon-Lennox 2017b).

In haar tweede boek, de praktische handleiding, geeft Gordon-Lennox, naast veel voorbeelden, een *ritual toolbox* met checklists en oefeningen (Gordon-Lennox 2017a). De vraag komt op of we met een dergelijke planmatige aanpak tot zinvolle rituelen kunnen komen. Kunnen we rituelen creëren, of moeten deze zich aandienen vanuit culturele tradities? Het antwoord van Gordon-Lennox is duidelijk: we kunnen rituelen maken! En met haar boek zet zij aan om dit actief en met enthousiasme te gaan doen.

Bij zijn afscheid als hoogleraar Rituele Studies aan de Universiteit van Tilburg sprak Paul Post een afscheidsrede uit met als onderwerp: rituele herbestemming (Post 2019). In zijn rede onderzoekt Post hoe rituelen en rituele plaatsen een nieuwe bestemming krijgen. Daarbij gaat het hem vooral om het creëren van nieuwe sacrale momenten en plaatsen op basis van of geïnspireerd door rituelen en rituele plaatsen die hun kracht verloren hebben. Een mooi voorbeeld is de Augustijner kerk in Eindhoven die door coöperatie DELA is omgevormd tot een ceremoniehuis voor rouw, trouw en bezinning onder de naam DomusDela (zie www.domusdela.nl).

In deze categorie noem ik ook het boek *Absent Ritual* dat ik samen met Paul Post publiceerde. Naast aandacht voor verdwijnende en ongeziene rituelen, bespreken we daarin rituelen die er nog niet zijn, onder meer rituelen bij echtscheiding, bij het beëindigen van een relatie en het transformatieproces van partners naar co-ouders in situaties waarbij kinderen betrokken zijn (Post & Hoondert 2019).

Online rituelen

Naast rituele vernieuwing door toenemende belangstelling voor rituelen in het 'seculiere' domein – waarbij 'seculier' hier duidt op het niet-institutioneel religieuze domein – zien we ook vernieuwing door de toenemende invloed van digitalisering op ons dagelijks leven en op de samenleving als geheel.

Paul Post en Suzanne van der Beek (2016) schreven over deze thematiek een eerste verkenning aan de hand van pelgrimage dat inmiddels naast de vertrouwde offline dimensie ('lopen naar...') ook een online dimensie heeft (onder andere in digitale reisverslagen, virtueel reizen van plaats naar plaats). In dit boek stellen zij kritische vragen bij online rituelen: is er sprake van echte gemeenschap, kunnen we rituelen ondergaan zonder er lichamelijk bij betrokken te zijn?

Eerder werden deze vragen ook al gesteld bij het uitzenden van kerkdiensten op de televisie. De godsdienstsocioloog Kees de Groot besteedt er een hoofdstuk aan in zijn recente boek met de enigszins 'plagerige' titel *The Liquidation of the Church* (De Groot 2018, 79-93).

De vragen naar authenticiteit, de rol van het lichaam en de gemeenschap zijn ook aan de orde in een boek dat ik samen met Suzanne van der Beek publiceerde bij gelegenheid van het hiervoor al genoemde afscheid van Paul Post: *Ritual in a Digital Society* (2019). Een van de conclusies van deze publicatie is dat we bij online rituelen vooral moeten denken vanuit een interferentie tussen offline en online

dimensies. Als we bijvoorbeeld de dag beginnen met een geleide meditatie via een app op onze mobiele telefoon, heeft dat impact op de manier waarop we de dag doorkomen; bovendien vraagt een dergelijke meditatie dat we er tijd voor nemen, rustig gaan zitten, onze ademhaling controleren – het is dus wel degelijk een *embodied ritual*. Het idee dat veel mensen, wereldwijd, gebruik maken van deze app kan ons stimuleren om dit dagelijks meditatieritueel vol te houden – de *community* is dan wel niet fysiek ervaarbaar, maar speelt wel een rol als een zogenoemde *community of interest*.

Diepgaand zijn dergelijke *communities of interest* onderzocht door Tim Hutchings (Durham University) in zijn proefschrift *Creating Church Online*. Dit proefschrift verscheen in 2010, maar werd door Hutchings omgewerkt tot een handelseditie en uitgegeven bij Routledge (Hutchings 2017). In dit boek behandelt hij onder andere de *Church of Fools*, *I-Church* en *St Pixels*.

Ook het boek van Teresa Berger kan hier genoemd worden: *@Worship*. Zij verkent liturgische praktijken in digitale werelden en gaat met name in op de thema's presentie, gemeenschap, materialiteit en sacramentaliteit (Berger 2018).

Rituelen rondom de dood

Een laatste categorie die ik in dit trendbericht presenteren wil zijn boeken inzake rituelen rondom de dood. Ook hier is 'vernieuwing' een kernwoord, zowel vernieuwing betreffende de vormgeving van uitvaarten en crematies, als vernieuwing in het zoeken naar een houding ten opzichte van de dood.

Beide trends zijn zichtbaar in het proefschrift van Brenda Mathijssen: *Making sense of death* (Mathijssen 2017). Mathijssen heeft onderzoek gedaan naar rooms-katholieke, protestantse en niet-kerkelijke uitvaarten in Nederland. Zij concludeert dat rituele praktijken veranderen: steeds vaker is er sprake van co-creatie, waarbij experts en nabestaanden een uitvaart samenstellen waarin een portret van de overledene geschetst wordt dat verbonden is met de betekenis van de overledene voor zijn of haar leefomgeving. De nieuwe praktijken zijn verbonden met nieuwe betekenisgevingen die door Mathijssen gekenmerkt worden met de concepten 'symbolische onsterfelijkheid' en *continuing bonds*.

Een tweede boek in deze categorie is *Death in the early twenty-first century* (Boret, Long & Kan, 2017). Aan de hand van voorbeelden uit de gehele wereld (van Oeganda tot Japan) laten de auteurs zien dat rituelen rondom de dood allerm minst star en traditioneel zijn. Ze veranderen voortdurend onder invloed van wensen van stervenden, nabestaanden, uitvaartprofessionals en instituties. Eén van de hoofdstukken, door Tamara Kneese, handelt over digitale blogs betreffende ziekte en sterfelijkheid, een mooi voorbeeld van online presentie en modern pastoraat.

Een derde en laatste item in deze categorie is een artikel van de Deense socioloog Michael Jacobsen (2016). Dit artikel gaat over *death mentalities* en is niet zozeer een onderzoek naar rituelen als wel een reflectie op hoe mensen in de eenentwintigste eeuw omgaan met de dood. Jacobsen denkt door in de lijn van Philippe

Ariès die als pionier culturele houdingen ten opzichte van de dood onderzocht (Ariès 1974). Voor de twintigste eeuw komt Ariès uit op de 'verboden of verborgen dood'. Jacobsen zet daar een nieuwe houding naast die hij typeert als *spectacular death*: we zijn goed in staat de dood te thematiseren, onder meer in kunst, boeken, films en televisieprogramma's, maar daarmee houden we de dood wel op een veilige afstand. Zodra de dood dichtbij komt, kijken we liever naar het geleefde leven en vermijden we de confrontatie met de harde werkelijkheid van de dood. De inzichten van Jacobsen helpen om hedendaagse rituelen rondom de dood te begrijpen.

Tot slot

Aan de hand van bovenstaande categorieën heb ik laten zien hoe nieuwe rituele praktijken onderwerp zijn van onderzoek. Deze veranderende praktijken vragen om analyse en interpretatie vanuit een breed cultureel kader van waaruit de vernieuwingen en recontextualiserings begrepen kunnen worden.

Met deze drie categorieën zijn uiteraard niet alle publicaties in het brede onderzoeksdomein van rituelen en liturgie genoemd. Voor een meer uitgebreid overzicht verwijs ik naar het volledige Literatuurbericht op de website van *Handelingen*.

Literatuur

- Ariès, P. (1974). *Western attitudes toward death: from the Middle Ages to the present*. Baltimore [etc.]: Hopkins.
- Berger, T. (2018). *@worship: liturgical practices in digital worlds*. London: Routledge.
- Boret, S.P., Long, S.O. & Kan, S. (2017). *Death in the early twenty-first century: authority, innovation, and mortuary rites*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Dijn, H. De (2018). *Rituelen: waarom we niet zonder kunnen*. Kalmthout: Polis.
- Embsen, H. (2018). *Time-out: werk & rituelen*. Hengelo: Het Moment.
- Embsen, H. & Overtom, T. (2017). *15 jaar innoveren. Het Moment 2002-2017*. Hengelo: Het Moment.
- Gordon-Lennox, J. (2017a). *Crafting Secular Ritual: a Practical Guide*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Gordon-Lennox, J. (2017b). *Emerging ritual in secular societies: a transdisciplinary conversation*. London: Jessica Kingsley.
- Groot, C.N. de (2018). *The liquidation of the church*. London/New York: Routledge.
- Hoondert, M.J.M. & Beek, S. van der (2019). *Ritual in a digital society* (Vol. 21). Amsterdam/Groningen: Institute for Ritual and Liturgical Studies/Institute for Centre for Religion and Heritage.
- Hutchings, T. (2017). *Creating church online: ritual, community and new media* (Vol. 8). New York: Routledge.
- Jacobsen, M. (2016). 'Spectacular Death' — Proposing a New Fifth Phase to Philippe Ariès's Admirable History of Death. *Humanities*, 5(2).
- Leclaire, A. (2020). Samen stilstaan. Hoe nieuwe rituelen ons verbinden. *Psychologie Magazine*, 137(1), 16-25.
- Mathijssen, B. (2017). *Making sense of death: ritual practices and situational beliefs of the recently bereaved in the Netherlands* (Vol. 5). Zürich: LIT Verlag.
- Post, P. (2019). *Rituele herbestemming als Recasting: rituele dynamiek voorbij inculturatie en syncretisme*. Tilburg: Tilburg University.
- Post, P. & Beek, S. van der (2016). *Doing ritual criticism in a network society: online and offline explorations into pilgrimage and sacred place* (Vol. 29). Leuven: Peeters.
- Post, P. & Hoondert, M. (2019). *Absent ritual: exploring the ambivalence and dynamics of ritual*. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press.

Martin (dr. M.J.M.) Hoondert is universitair hoofddocent Muziek, Religie & Ritueel aan de Universiteit van Tilburg.
E m.j.m.hoondert@uvt.nl

WWW.HANDELINGEN.COM

Een uitgebreide en actuele agenda vindt u op www.handelingen.com. Daar kunt u ook putten uit een aantal beeldmeditaties met beeld in kleur. In het archief valt op thema te zoeken in eerder gepubliceerde artikelen. U leest er ook het nieuwe Literatuurbericht Liturgische en rituele studies 2016-2019 van de hand van Martin Hoondert.

PREKEN ALS KERKELIJK SPREKEN

PAO-cursus verdieping homiletische theorie en praktijk PThU; www.pthu.nl/PAO_PThU/PAO1920/Preken-als-kerkelijk-spreken/

In een traject van drie jaar bestaande uit afwisselend plenaire bijeenkomsten met literatuurstudie en trainingen en intervisie (of naar keuze supervisie) bijeenkomsten in kleinere groepen, wordt gewerkt aan een verdieping van de eigen homiletische theorie en praktijk. Door systematisch vanuit homiletische literatuur te reflecteren op de eigen preekpraktijk, deze praktijk in te brengen in groepsbesprekingen en in trainingen de eigen homiletische en communicatieve competenties te vergroten, leren ervaren predikanten theologie en praktijk van de prediking meer met elkaar te verbinden en een eigen, goed gefundeerd antwoord te geven op de vraag ‘wat doen we als we preken?’

STUDIEDAG ‘ZINGEVING IN DE OUDERDOM’

21 april, 10.00-16.00 uur, Bergkerk Amersfoort; € 100 incl. lunch en boek; opgeven: r.rosmolen@casema.nl; www.bergkerk.nl

We worden steeds ouder, maar veel ouderen spiegelen zich aan de dominante waarden van onze maatschappij door zo lang mogelijk jong te willen blijven. Onderweg zijn in de ouderdom is klaarblijkelijk ook lastiger geworden. Zingeving is een ontdekkingsstocht die zich afspeelt in een soort niemandsland. Wat betekenen al die extra levensjaren? Hoe kijkt de samenleving naar ouderen en hoe kijken ouderen naar zichzelf? Wat zijn kerntaken van het ouder worden? Welke bronnen kunnen er gevonden worden? Deze vragen komen aan de orde, naar aanleiding van het boek *Zin in de ouderdom* van Jan van Baardwijk en René Rosmolen. Studiedag voor predikanten, geestelijk verzorgers, kerkelijk werkers en vrijwilligers.

STUDIEDAG ‘GOED OUD WORDEN MET DEMENTIE’

22 april, 9.00-17.00 uur; Maria-Theresiacollege, Sint-Michielsstraat 6, Leuven; € 30 (studenten gratis); contactpersoon: talitha.cooreman@uclouvain.be; agenda.kuleuven.be/nl/content/studiedag-goed-oud-worden-met-dementie-een-kwestie-van-zinzorg

Dementie is beangstigend en toch gaan er stemmen op in het sociale, medische, filosofische en theologische landschap die benadrukken dat het leven mogelijkheden biedt, ondanks de achteruitgang van cognitieve vermogens. Kunnen we echt ‘goed oud worden met demen-

tie’? Kan de tijd van de ziekte gezien worden als een periode waarin een zinvol leven mogelijk blijft? Rondom mensen die getroffen zijn door dementie, zoeken families, vrienden, professionals en vrijwilligers wat hun aanwezigheid, zorg en vriendschap kan betekenen in deze nieuwe situatie. Hoe kan spiritualiteit bijdragen aan het weder-opbouwen van al deze relaties? Studiedag in de Permanente Vorming van KU Leuven in samenwerking met Expertisecentrum dementie Vlaanderen en anderen.

CURSUSAANBOD TUKAMPEN PEP/WEETWATJEGELOOFT.NL

LENTE IN DE KERK!

21 maart, 10.00-17.00 uur; Congrescentrum De Pijler, Ketelmeerstraat 90 in Lelystad; € 29,50; www.lenteindekerk.nl

Geloven in bloei in tijden van secularisatie en krimp. Met medewerking van Samuel Lee, Stefan Paas, René van Loon, Jurjen ten Brinke en vele anderen. Muziek, inspirerende verhalen, workshops, getuigenissen en ontmoeting.

GELOOF JIJ DAN NOG?

23 april 2020, 16.00 uur; Hoop voor Noord, Rode Kruisstraat 20, Amsterdam; inschrijven tot 10 april; www.weetwatjegelooft.nl/geloof-jij-dan-nog

In gesprek met niet-gelovigen. Studiemiddag naar aanleiding van ‘Geloof jij dan nog?’ van Hetty Lalleman. We staan niet meer op de zeepkist. Straatevangelisatie lijkt verleden tijd. Liever delen we het geloof in relatie met mensen. In echte ontmoetingen en contacten. Door echte

verhalen, die je doorleefd hebt en waarin jij iets van jezelf laat zien. Maar wat voor verhaal vertel je dan? En hoe vertel je het?

PREKEN MET VERBEELDINGSKRACHT!

Start: 21 april. Training Woordverkondiging in een beeldcultuur www.weetwatjegelooft.nl/preken-met-verbeeldingskracht

In deze training ontdek je de impact die onze belevings- en beeldcultuur heeft op je hoorders. Je ontwikkelt een beeldende (s)preekstijl en durft Woord en verbeelding in de prediking met elkaar te verbinden. Behalve voor bezinning is er veel ruimte voor oefening en ontvang je feedback op oude en nieuwe preekervaringen. Docenten: Jaap Hansum en Nico van der Voet.

BIJBELLEZEN MET ‘ZOEKERS’

15 en 29 mei en 12 juni, 12.00-17.00 uur; Theologische Universiteit Kampen; inschrijven tot 15 april

Slechts één op de vijf Nederlanders leest de Bijbel. De Bijbel lezen met hen die er niet mee vertrouwd zijn, is een eenvoudige en laagdrempelige manier om het Evangelie te delen. In deze cursus krijg je de kennis en vaardigheden aangereikt die je nodig hebt om een Bijbelleeskring met ‘zoekers’ te starten, voor te bereiden en te leiden. Voor gemeenteleden, kerkelijk werkers en predikanten in de vorm van een interactieve workshop. Cursusleider: Bram van Putten.

CURSUSAANBOD GEESTELIJKE VERZORGING EN PASTORAAT/ RADBODUMC

TRAINING ACTIEVE GESPREKSVOERING. EEN SYSTEEMBENADERING

9 bijeenkomsten in april-mei en oktober-december; Radboudumc KPV-Expertisecentrum Geestelijke Verzorging – Nijmegen

Uitgangspunt van de cursus is de hulpverlenende dimensie van het pastoraat / geestelijke verzorging. De pastorant wordt gezien als een mens die leeft in verbondenheid met anderen. Iemand is altijd onderdeel van een systeem: gezin, familie, geloofsgemeenschap. Zijn of haar hulpvraag, probleem, conflict is alleen te begrijpen en te bewerken wanneer die begrepen kan worden in het geheel van dat systeem. Hierbij staat de systeemvisie van Edwin H. Friedman (1932-1996) centraal.

INTRODUCTIECURSUS GEESTELIJKE VERZORGING EN ORGANISATIE

*22-24 juni en 9-10 november;
www.radboudumc.nl/cursussengeestelijke-verzorgingenpastoraat*

In deze cursus worden de professionaliteit en identiteit van de geestelijk verzorger in het kader geplaatst van de (gezondheidszorg)organisatie waarbinnen je werkt. Organisatiemodellen, time-management, beroepsvereniging en eigen thema's komen aan de orde. Je krijgt ook een individuele supervisiesessie. Docent: dr. Wim Smeets m.m.v. andere docenten.

EXISTENTIAL QUESTIONS REGARDING LIFE ISSUES. AN INTERCULTURAL AND INTEGRATED APPROACH

10-14 augustus, KPV-Expertisecentrum Geestelijke Verzorging en Pastoraat; www.radboudumc.nl/cursussengeestelijkeverzorgingenpastoraat

De professionele begeleiding van mensen vereist een interculturele en geïntegreerde aanpak. Existentiële kwesties doen zich in verschillende culturen op dezelfde én op verschillende wijze voor. Na deze cursus zijn deelnemers in staat om existentiële vragen bij mensen te exploreren en te begeleiden. Deze internationale cursus vindt plaats in het Summerschoolprogramma van de Radboud Universiteit, in samenwerking met ZINNET, Transmuraal netwerk voor zingeving en levensvragen in Zuid-Gelderland, het Land van Cuijk en Noord-Limburg.

RITUELEN IN DE PRAKTIJK

15 oktober, 9.30-17.30 uur; Radboudumc KPV-Expertisecentrum Geestelijke Verzorging

Rituelen zeggen meer dan je kunt zeggen. Ze zeggen ook meer dan je met je ratio kunt bevatten. Ze spreken het symbolische bewustzijn aan, een bewustzijnslaag op het niveau van intuïtie en dromen. Het symbolisch bewustzijn wordt gewekt door symbolen en rituelen. Zij voegen zo een dimensie toe aan de realiteit die helend, verhelderend en verrijkend kan zijn. Voor ritueelbegeleiders en geestelijk verzorgers zijn rituelen onmisbaar gereedschap. Tijdens deze Werkdag kijken we naar religieuze, niet-religieuze en 'wilde' rituelen. Begeleider: drs. Ekkehard Muth

Volgend nummer

2020 | 2 (JUNI)

Geloven in diaconaat

EDITIEREDACTIE | ERICA MEIJERS & THIJS TROMP

Diaconaat staat bij velen bekend als het kerkelijke werk onder mensen in nood. Bij diakenen en diaconale vrijwilligers denken we vaak aan doeners, mensen met hart voor een ander. Veel minder bekend is de samenhang tussen diaconaal werk en andere terreinen van kerkelijk werk, zoals liturgie, pastoraat en missie. En is diaconaal werk een vorm van christelijk geloof of is het een toepassing ervan?

In het juninummer van *Handelingen* presenteren we diaconaat als kern van christelijk geloof. Daarbij gaan we uit van diaconaat als praktijk, perspectief en methode. We bespreken voorbeelden uit de diaconale praktijk om mensen in maatschappelijke nood bij te staan en rechtvaardige verhoudingen in de samenleving te scheppen. We denken na

over diaconaat als perspectief op de wereld vanuit de ervaringen van mensen in nood met het oog op vrede en gerechtigheid. En we schenken aandacht aan de methode van het diaconaat als een gelovig optrekken met mensen in de marge. Hierbij komen onder meer vragen aan de orde rond de dynamiek van geven en ontvangen, machtsrelaties in diaconale verhoudingen en inclusiviteit als opdracht.

Bent u nog geen abonnee van Handelingen?

Neem nu een proefabonnement of geef het als origineel cadeau!
Het abonnement stopt automatisch.

Handelingen is hét landelijke vaktijdschrift voor praktische theologie en praktische religiewetenschap.

U blijft op de hoogte van onderwijs en actueel onderzoek op terreinen van kerk en geloof, zingeving, levensoriëntatie en gemeenschapsvorming.

2 nummers
€19,50

Handelingen analyseert vier keer per jaar relevante theologische en religiewetenschappelijke thema's in werkvelden van kerk, zorg, onderwijs, justitie en bestuur.

Sluit uw (cadeau)abonnement af op onze website www.handelingen.com

KokBoekencentrum
tijdschriften

Speciaal voor u geselecteerd

**Vruchtbaar
Bijbelgebruik
en leiderschap
op basis van
geloof, hoop,
en liefde**

paperback | € 14,99

**Hoofdpijnen van
het christelijk
geloof volgens
de belijdenis
van Nicea/
Constantinopel**

paperback | € 19,99

**Is secularisatie
een 'storm' of
'vloedgolf' die
de kerk
bedreigt? Een
onderzoek
naar
secularisatie.**

gebonden | € 13,99

**Theoloog en
ethicus Stanley
Hauerwas
geeft zijn
peetzoen met
deze brieven
een waardevol
cadeau:
levenswijsheid.**

paperback | € 16,99

Bestel deze en andere boeken via
www.kokboekencentrum.nl

KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT